

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLIII-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2018.2

Нови Сад

2018.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајдановић, проф. др Снежана Гудурић, проф. др Зорица Ђерговић Локсимовић, проф. др Слађана Зуковић, проф. др Јулијана Ишпановић Чапо, доц. др Алексеј Кишјухас, доц. др Сања Париповић Крчмар, доц. др Јасмина Пекић, проф. др Дејан Пралица, проф. др Марина Пуја Бадеску, проф. др Драгиња Рамадански, проф. др Јанко Рамач, доц. др Гордана Ристић, проф. др Дамир Смиљанић, проф. др Бојана Стојановић Пантовић, доц. др Јасна Ухларик, доц. др Ђура Харди.

Инострани чланови Уређивачког одбора
проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај, Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ), проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Ферейро (Гронинген), проф. др Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов (Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф. др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур, Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево), проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург)

Уредници
проф. др Едита Андрић
проф. др Дамир Смиљанић

Секретари редакције
доц. др Сања Париповић Крчмар
доц. др Алексеј Кишјухас

Технички секретар
Игор Лекић

Лектори
Весна Бајић, Марина Курешевић, Елизабет Салмор, Рендал Мејџор,
Сабо Лаки Богларка

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Publisher

FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher

prof. Dr Ivana Živančević Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Associate Professor, Dr. Zorica Đergović Joksimović, Professor, Dr. Snežana Gudurić, Professor, Dr. Đura Hardi, Assistant Professor, Dr. Julianna Ispánovics Csapó, Associate Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Assistant Professor, Dr. Sanja Paripović Krčmar, Assistant Professor, Dr. Jasmina Pekić, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica Associate Professor, Dr. Marina Puja Badescu, Professor, Dr. Janko Ramač, Professor, Dr. Draginja Ramadanski, Associate Professor, Dr. Gordana Ristić, Assistant Professor, Dr. Damir Smiljanić, Professor, Dr. Bojana Stojanović Pantović, Professor, Dr. Jasna Uhlarik Assistant Professor, Dr. Slađana Zuković, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi, Bay Wai (China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreiro, (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Hale), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlasisavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań).

Editors

Dr. Edita Andrić, Professor
Dr. Damir Smiljanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Sanja Paripović Krčmar, Assistant Professor
Dr. Aleksej Kišjuhas, Assistant Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Vesna Bajić, Marina Kurešević, Elizabeth Salmore, Randall Major, Szabo Laki Boglarka

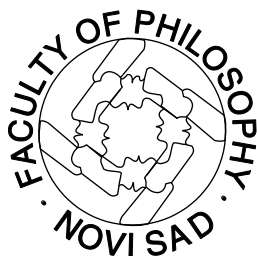
Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XLIII-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2018.2

Novi Sad

2018

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. др Александра Јовановић, Филолошки факултет у Београду; проф. др Соња Ненезић, Филолошки факултет у Никшићу, Универзитет Црне Горе; доц. др Страхиа Степанов, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Ева Толди, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Ерика Бенце, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Софија Врцел, Свеучилиште у Ријеци, Хрватска; доц. др Бојана Вујин, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Лајош Генц, редовни професор у пензији; доц. др Сања Домазет, Факултет политичких наука Универзитета у Београду; проф. др Марија Зотовић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Оливера Кнежевић-Флорић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Марина Курешевић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Ана Лехоцки-Самарцић, Филозофски факултет у Осијеку, Хрватска; проф. др Ана Макишова, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Снежана Маринковић, Учитељски факултет Ужице, Универзитет у Крагујевцу; проф. др Лада Маринковић, Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Нови Сад; доц. др Саша Марјановић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Жељко Милановић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Часлав Николић, Филозофски факултет Универзитета у Крагујевцу; проф. др Драгана Павловић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; проф. др Марија Пастор-Кичи, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Јасмина Пекић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Људмила Поповић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Владислава Ружић, редовни професор у пензији; проф. др Марија Циндори Шинковић, редовни професор у пензији; доц. др Золтан Сич, Катедра за техничку педагогију, Универзитет техничких и економских наука у Будимпешти.

REVIEWERS

Dr. Erika Bence, Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Marija Cindori Šinković, Full Professor - retired; Dr. Sanja Domazet, Assistant Professor, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade; Dr. Lajos Göncz, Full Professor - retired; Dr. Aleksandra Jovanović, Professor, Faculty of Philology University of Belgrade; Dr. Olivera Knežević-Florić, Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Marina Kurešević, Associate Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Ana Lehocki-Samardžić, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek, Croatia; Dr. Anna Makišová, Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Lada Marinković, Professor, Higher Professional School For The Education Of Teachers Novi Sad; Dr. Snežana Marinković, Professor, Faculty of Pedagogy Užice, University of Kragujevac; Dr. Saša Marjanović, Assistant Professor, Faculty of Philology University of Belgrade; Dr. Željko Milanović, Associate Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Sonja Nenezić, Assistant Professor, Faculty of Philology University of Montenegro; Dr. Časlav Nikolić, Professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr. Mária Pásztor-Kicsii, Associate Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Dragana Pavlović, Professor, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Anđelka Pejović, Associate Professor, Faculty of Philology University of Belgrade; Dr. Jasmina Pekić, Associate Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Ljudmila Popović, Professor, Faculty of Philology University of Belgrade; Dr. Vladislava Ružić, Full Professor - retired; Dr. Strahinja Stepanov, Assistant Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Zoltán Szűts, Assistant Professor, University of Technology and Economics, Budapest; Dr. Eva Toldi, Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Sofija Vrcelj, Professor, University of Rijeka, Croatia; Dr. Bojana Vujin, Assistant Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad; Dr. Marija Zotović, Professor, Faculty of Philosophy University of Novi Sad.

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

У складу са новом концепцијом часописа према којој свеске *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду* треба да излазе временски одвојено због ефикаснијег спровођења процеса предаје радова, рецензентског поступка, лектуре и припреме радова за штампу, пред читаоцима се налази друга свеска *Годишњака* за 2018. годину која садржи 5 радова из друштвено-хуманистичких и 11 радова из филолошких области.

Овог пута имамо само један рад по позиву, али се у припреми већ налази број за идућу годину који ће садржати студије више страних аутора. У овој свесци, за разлику од досадашње праксе, објављујемо и интервју проф. др Твртка Прћића са једним од наших најпознатијих лингвиста, проф. др Ранком Бугарским, и то у форми – како сам аутор тврди – “лингвопловних” питања и одговора. Верујемо да ће текст, који представља писану верзију разговора ученика са еминентним учитељем у склопу промоције зборника радова припремљеног поводом 85. годишњице рођења проф. Бугарског, побудити радозналост и интересовање свих који се професионално баве лингвистиком.

Новоконципирана динамика излагања часописа изискује интензивнију реакцију и интеракцију свих учесника у уређивању, како самих аутора, тако и рецензента, лектора и уредника, те уколико изостане правремена реакција неког од њих долази до тога да се већ прихваћени радови који захтевају ревизију или дораду пребацују у неке од наредних бројева.

Свесни чињенице да неким ауторима не одговарају рокови у којима упућујемо позиве за предају радова, хтели бисмо да охрабримо заинтересоване наставнике да своје прилоге осим у оквиру предвиђених рокова шаљу у било ком периоду академске године. Све ће то допринети лакшој процедури рецензирања, уређивања, а верујемо и квалитету самог часописа.

У Новом Саду, новембра 2018. године

Уредници *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*

Проф. др Едита Андрић

Проф. др Дамир Смиљанић

САДРЖАЈ

TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА EDITORS' FOREWORD	8
--	---

РАДОВИ АУТОРА ПО ПОЗИВУ

Драган Јаковљевић ЗА СОЦИЈАЛНО-ТЕХНОЛОШКУ ПРИМЕНУ НАУКЕ УМЕСТО ЊЕНОГ ИДЕОЛОГИЗОВАЊА FÜR DIE SOZIALTECHNOLOGISCHE ANWENDUNG VON WISSENSCHAFT STATT IHRER IDEOLOGISIERUNG	15-25
---	-------

АНГЛИСТИКА

Ivana Đurić Paunović РАЂАЊЕ РОБУНЕ ИЗ ДУХА ПОПУЛАРНЕ МУЗИКЕ: МУЗИЧКЕ REFERENCE U ROMANU <i>LOVAC U RAŽI</i> THE BIRTH OF REBELLION OUT OF THE SPIRIT OF POPULAR MUSIC: MUSICAL REFERENCES IN <i>THE CATCHER IN THE RYE</i>	29-39
--	-------

ХУНГАРОЛОГИЈА

Halupka-Rešetar Szabina, Grabovac Beáta NYELVI DOMINANCIA VIZSGÁLAT MAGYAR–SZERB ÉS SZLOVÁK– SZERB KÉTNyelvűEKNÉL BILINGVÁLIS NYELVI PROFIL (BLP) KÉRDŐÍVVEL ASSESSING LANGUAGE DOMINANCE IN HUNGARIAN-SERBIAN AND SLOVAK-SERBIAN BILINGUALS USING THE BILINGUAL LANGUAGE PROFILE MERENJE JEZIČKE DOMINACIJE KOD MAĐARSKO-SRPSKIH I SLOVAČKO-SRPSKIH BILINGVALA POMOĆU JEZIČKOG PROFILA BILINGVALA	43-62
--	-------

Novák Anikó, Beke Ottó, Samu János A CYBERPUNK TÉRHÓDÍTÁSA (POÉTIKÁK ÉS DISKURZUSOK) THE EXPANSION OF CYBERPUNK (POETICS AND DISCOURSES) EKSPANZIJA KIBERPANKA (POETIKE I DISKURSI).....	63-76
Pásztor-Kicsi Mária INFORMATIKAI SZAKSZAVAK A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVHASZNÁLATBAN IT TERMINOLOGY IN THE USE OF HUNGARIAN IN VOJVODINA INFORMATIČKI TERMINI U UPOTREBI MAĐARSKOG JEZIKA U VOJVODINI.....	77-89
Utasi Csilla, Ispánovics Csapó Julianna ÖNREFLEXIÓ ÉS SZÁMVETÉS JUHÁSZ ERZSÉBET PRÓZÁJÁBAN SELF-REFLECTION AND RECKOGNITION IN THE PROSE OF ERZSÉBET JUHÁSZ AUTOREFLEKSIJA I SPOZNAJA U PROZI ERŽEBET JUHAS	91-100

МЕДИЈСКЕ СТУДИЈЕ

Brankica Drašković SRPSKO-HRVATSKA KULTURNA SARADNJA U MEDIJSKOM DISKURSU SERBIAN-CROATIAN CULTURAL COOPERATION IN MEDIA DISCOURSE	103-117
---	---------

ПЕДАГОГИЈА

Jovana Milutinović, Biljana Lungulov, Bojana Trivunović EFEKTI RANGIRANJA UNIVERZITETA NA KONCEPT KVALITETA U VISOKOM OBRAZOVANJU THE EFFECTS OF UNIVERSITY RANKING ON THE CONCEPT OF QUALITY IN HIGHER EDUCATION	121-133
Biljana Stojanović MOGUĆNOSTI RAZVIJANJA ANALITIČKO-SINTETIČKOG MIŠLJENJA UČENIKA PRIMENOM SISTEMA DIDAKTIČKIH IGARA POSSIBILITIES OF DEVELOPING ANALYTICAL-SYNTHETIC THINKING OF STUDENTS USING A SYSTEM OF DIDACTIC GAMES	135-149

ПСИХОЛОГИЈА

Durđa Grijak AUTENTIČNOST RODITELJA AUTHENTICITY OF PARENTS.....	153-162
--	---------

РОМАНИСТИКА

Dragana Drobnyak, Snežana Gudurić, Ksenija Šulović FRAZEMI SA SOMATIZMOM GLAVA U FRANCUSKOM, ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU PHRASEMES WITH THE LEXEME <i>HEAD</i> IN FRENCH, SPANISH AND SERBIAN	165-180
Ivana Georgijev METAFORE O SMRTI I UMIRANJU U ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU METAPHORS ON DEATH AND DYING IN SPANISH AND SERBIAN	181-194

РУСИНИСТИКА

Михајло Фејса ПОРОВНУЈУЦИ ИДИОМИ З ДІЄСЛОВАМИ У РУСКИМ ЯЗИКУ И ЇХ СЕРБСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ COMPARATIVE IDIOMS WITH VERBS IN RUTHENIAN AND THEIR SERBIAN EQUIVALENTS ПОРЕДБЕНИ ИДИОМИ СА ГЛАГОЛИМА У РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ.....	197-213
--	---------

СЛОВАКИСТИКА

Zuzana Tirova STAVOVI GOVORNIKA O SRPSKO-SLOVAČKOJ DVOJEZIČNOSTI U VIŠEJEZIČNOJ VOJVODINI SPEAKERS' OPINIONS ABOUT SERBIAN-SLOVAK BILINGUALISM IN MULTILINGUAL VOJVODINA.....	217-229
---	---------

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКА

Милан С. Ајџановић НОМИНАЦИЈА ЈАБУКЕ У РЕЧНИКУ СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА NOMINATION OF THE APPLE IN A DICTIONARY OF THE SERBO- CROATIAN LITERARY LANGUAGE.....	233-244
--	---------

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Сlobodan V. Vladošić KIŠ I ALBAHARI – JEDNA POETIČKA RAZLIKA KIŠ AND ALBAHARI – A POETICAL DIFFERENCE	247-256
---	---------

ИНТЕРВЈУ

Твртко Прџић PRIGODNI RAZGOVOR SA RANKOM BUGARSKIM O SADAŠNJOSTI, PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI LINGVISTIKE AN ANNIVERSARY INTERVIEW WITH RANKO BUGARSKI ABOUT THE PRESENT, PAST AND FUTURE OF LINGUISTICS	259-265
Упутство за припрему рукописа за штампу.....	267-275

РАДОВИ АУТОРА ПО ПОЗИВУ

Драган Јаковљевић*
Филозофски факултет
Универзитет Црне Горе
Никшић

УДК 1:001
I Trifunović L.
DOI: 10.19090/gff.2018.2.15-25
Оригинални научни рад

ЗА СОЦИЈАЛНО-ТЕХНОЛОШКУ ПРИМЕНУ НАУКЕ УМЕСТО ЊЕНОГ ИДЕОЛОГИЗОВАЊА

У чланку се разматрају могућности коришћења научних сазнања при друштвеном пласирању одређених вредносних циљева уз уважавање начела вредносне неопредељености науке. Аутор се залаже за социјалну технологију развијену у критичком рационализму (Попер, Алберт), која избегава оба искушења: идеологизовање науке, са једне, и сцијентистички когнитивизам, са друге стране. Извођења се заокружују путем једног схематског излагања социјално-технолошког поступка, при чему се исцрпно наводе и класификују његове компоненте.

Кључни појмови: идеологизовање, научно сазнање, начело вредносне неутралности, социјална технологија, циљеви, норме

У спомен
проф. Лазару Трифуновићу
(1929–1983)

Као што је већ запазило више аутора, научна истраживања могу бити циљно усмерена на одређена актуелна друштвена и цивилизацијска питања, попут пораста сиромаштва, неконтролисаног развоја светске популације, могућности коегзистенције различитих културних и националних група итд. Она се, међутим, уједно морају чувати од било каквих идеологизовања или чак безупитних сервисирања одређених политичких концепција. Тако је, рецимо, када се ради о историјској науци, Ернст Топич [Ernst Topitsch] (Topitsch, 1999: 25) указао на то да се њена политичка корумпираност састоји „у томе што се – често свесно – искривљена слика историјских чињеница повезује са циљним моралисањем у једну недодирљиву политичку истину“. С обзиром на овакве латентно присутне кушње идеолошко-политичких извитоперавања функција научног сазнања, при којима су, како истиче овај

* jakobssohn@yahoo.com

аутор, паралелно на штети како морал тако и научна објективност, можемо констатовати да и даље чува свој значај начело *вредносне* неутралности (Grundsatz der Wertfreiheit), *неопредељености* свих, а особито друштвено-хуманистичких, наука онако како је то меродавним начином конципирао велики социолог Макс Вебер [Max Weber]. Он је истакао да нам науке могу рећи шта *јесте* и шта *може да буде*, али никако не и шта *треба да буде*.

Наравно, (друштвено-хуманистичке) науке ће за предмет свог истраживања бирати и вредносне ставове друштвених група, конфесионалних заједница и култура. Оне, међутим, неће саме доносити вредносне судове о тим и другим предметима својих истраживања. Уместо тога, настојаће да нам пружи објашњења тих предмета односно појава и уједно у рационално доступној мери предвиде смерове њиховог даљег развоја. То ништа не мења околност што су саме научне активности вођене одређеним епистемичким вредностима, као нпр. тежњом за истинитим представљањем друштвене и природне реалности, и сличним мотивима. Јер, то су вредности једног другог ранга и врсте, али *идеолошко-политичке* вредности. Због тога позивање на претходно истакнуту околност не представља заправо никакав аргумент у прилог пристанку на вредносно опредељену, идеологизовану науку.

Притом, евалуативно-нормирајући елементи резоновања, као што су то *вредносни ставови* у погледу примереног друштвеног поретка, потом на бази њих формиране *норме* за регулисање поступања и друштвених збивања и, најзад, *процене допустивости* коришћења одређених *средстава* на путу остваривања одређених вредносних циљева, јесу по својој природи ваннаучни, хетерогени у односу на саму научну когницију као такву.

Примера ради, научно је питање колико је и какво друштвено богатство у Шведској. Насупрот томе, вредносно-идеолошко питање гласило би да ли расподела тог и таквог друштвеног богатства јесте праведна или неправедна. Ту представници конзервативизма и либерализма могу заступати негативну вредносну процену, док процена социјалдемократа и социјалиста може бити позитивна. Инфилтрирање таквих вредносних ставова и процена у корпус научног сазнања, ма како се оно оправдавало, у крајњој инстанци води пак идеологизовању науке. Из историје досадашњег развоја човечанства расположиви су веома поучни примери у погледу тога какве су све политичке манипулације науком и научним истраживањима могуће и камо нас таква пракса одводи, између осталог, до својеврсног корумпирања научног духа са изразито штетним последицама. Како је то, анализујући немачко поучно историјско искуство, добро приметио Карл Јасперс [Karl Jaspers], „науку су

као такву могли да руинирају једино истраживачи“ (сами), који су пристали на стављање њеног ауторитета у службу једној таквој тоталитарној идеологији каква је био националсоцијализам.

Истраживачи, дакле, треба да избегну замку идеологизовања науке, добро познату из друштвене праксе тоталитарних система различитих политичких боја. То је, штавише, предуслов очувања науке као такве. У том смислу је савремени социолог Питер Бергер [Peter L. Berger] (Berger, 1977: 185) с правом истакао да ”политичко достојанство социологије није да би и она имала да понуди једну властиту идеологију, него баш (то) да је она нема“. Уместо тога, може се радити једино о експлицитним покушајима оријентисања на подлози научне спознаје и ту остварених увида. Пошто нас наука сучели са истином о објективној стварности, остаје на члановима друштвене заједнице, надлежним управним и политичким институцијама, носиоцима одлучивања на различитим нивоима, да донесу одлуке о томе шта треба чинити, у којем правцу друштво треба даље развијати, какви друштвени односи требају да буду. То не значи да научно сазнање не може имати никакву критичку улогу у односу на постојећа друштвена стања, или барем не на начин њеног идеологизовања, потчињавања одређеним политичким концепцијама, већ, како је то показао Ханс Алберт [Hans Albert], напротив – најпре путем *просвећивања*, упознавањем са условљавајућим склоповима и регуларностима друштвеног дешавања, као и путем предвиђања реално могућих праваца даљег развоја одређених друштвених појава.¹

На тај начин, научно сазнање може допринети формирању реалистичне објективне подлоге за политичке одлуке, а не надомешћивању такве експлицитне одлуке, односно вредносног опредељивања. Резултати научних истраживања су интерсубјективног карактера и доступни су и расположиви јавности, па тако и носиоцима политичког одлучивања у друштву. Ови последњи их могу онда користити као мање или више подесан ослонац за доношење одлука у погледу вођења технолошке, привредне, културне, међународне политике...

Колико ће таква ослањања на резултате научних истраживања, овог пута на теорију друштва, у циљу образлагања одређених политичких мера путем позивања на резултате тих истраживања бити плаузибилна и у јавности прихваћена, друго је питање. Поред тога, отвара се питање од кључног значаја

¹ Упоредити такође и наш коментар *Албертов критички рационализам* (у: Алберт, 2004–2005: 61–69).

– да ли ће инстанце политичког одлучивања у друштву на различитим нивоима једноставно својатати научне резултате, спроводећи практично тиме својеврсну идеологизацију њиховим подвођењем под властита политичка начела и опредељења или ће се радити о коректним позивањима на те резултате, уз сасвим експлицитно распознавање научних налаза у релацији према вредносно-идеолошким потезима који се на претходне само покушавају надовезати? Треба, дакле, безусловно разлучити шта су сами научни налази, а шта политичке концепције које се настоје надовезати на њих.

Тиме се, без обухватног идеологизовања и са њим повезаним девалвирањем епистемичког дигнитета одговарајућих делова корпуса научног знања, ствари износе начистац и препушта јавности да просуди утемељеност и крајње домете покушаног ослањања на науку. Примера ради, СПД је у време владавине канцелара Хелмута Шмита [Helmut Schmidt], као поборника прагматске социјалдемократије, показивала афинитет према филозофији критичког рационализма и његовим оријентирима за формирање отворених друштава.

Реч је, дакле, о избегавању иначе претећег прерушавања идеологије у науку, јер се на бази такве маскарade једна одређена политика приказује као *једина научна*, у односу на коју би остале политичке концепције биле наводно ненаучне (или у мањој мери научне). Ако се крене просвећеним путем односа према научним теоријама, онда се унапред изјаловљују било какви покушаји да се једна од политичких опција легитимише као (ексклузивно) научна. Постоје, дакле, вишеструки озбиљни разлози због којих ваља избећи ситуацију у којој би наука била инструментализована у сврхе реализовања одређених идеолошко-политичких циљева уз манипулисање њеним ауторитетом, полазећи од извесних политичких програма.

Један могући и коректан начин коришћења резултата научног истраживање при конципирању политичких реформи био је скициран у оквиру Поперове [Karl R. Popper] методологије критичког рационализма испрва под називом *друштвеног инжењеринга*, као ознаке за реформску политику путем парцијалних, омеђених корака. Касније је Алберт ту идеју разрадио до концепције *социјалне технологије*, уз ослањање на научна сазнања и уједно очување њихове самосвојности. Један подесан методолошки ослонац у том правцу пружа нам његово виђење садржајних разлога за обрaзложење норми као „социјално-технолошке“ аргументације. Та врста

аргументације представља одговоре на питања „шта може или мора бити учињено да би се постигли одређени циљеви“.²

Ти одговори су употребљиви за припремање одлука, при чему они актерима одлучивања не казују шта они треба да чине, него их једино информишу о могућностима или пак неопходностима извесних поступака у сврху остваривања одређених (прихваћених) циљева. Дакле, сасвим у складу са некогнитивистичким тумачењем норми системи социјално-технолошких исказа пружају информације о одређеним условљавајућим склоповима, не диктирајући уједно ни то *како треба* поступити, *које циљеве ваља* себи поставити. Они једино наводе какве кораке под претпоставком усвојености одређених циљева *можемо* или пак *морамо* предузети како бисмо осигурали остваривање претходно прихваћених циљева.

У погледу прихватљивости и вредности самих циљева технолошки искази нам, међутим, остављају пуну слободу избора између различитих алтернатива. Ту методолошко-технолошку процедуру сматрам, ипак, прихватљивом и рационално употребљивом у сврхе решавања низа релевантних проблема оријентисања, дакле, у оквирима једног таквог методолошко уређеног, софистификованог поступка, унутар којег се питање избора самих водећих вредносних циљева експлицитно оставља *отвореним*, не третирајући га сводљивим на било какве научне увиде, односно, у склопу једне социјално-технолошке анализе и програмирања одговарајућих начина поступања, полазећи од утврђивања *могућности или неопходности* одређених чињења зарад остваривања извесних прихваћених легитимних вредносних циљева.

У ствари, такву од сцијентистичког редуccionизма слободну, просвећену социјално-технолошку методологију сматрао бих у принципу компатибилном са исправно протумаченим Мителштрасовим критичким увидима у односу на капацитете научног сазнања. Тако ће онда приступ решавању проблема оријентисања, за који се залажем, интегрално укључивати оба та аспекта: са једне стране, критику једностраног сцијентизма, а са друге, коришћење оних конструктивних потенцијала које собом нуде добро одмерена социјално-технолошка анализа и на бази ње конструисана

² Поред СПД-а из ере Х. Шмита, склоност према социјалној филозофији критичког рационализма и његовим идеолошким оријентирима показивали су и аустријски социјалисти у ери Франца Враницког [Franz Vranitzky] и Ханеса Андроша [Hannes Androsch].

методолошка решења свагдашњих оријентационих проблема људске праксе. Јер, не видим да би се требало или морало лишавати последњих, уколико се не прихвати оно свакако спорно идеализовање капацитета техничких култура.

Такође бих сматрао подложним проблематизовању чувено одређење једног од родоначелника модерне социологије знања, Макса Шелера, према којем би једино још метафизика располагала компетенцијама за пружање знања *оријентисања* (*Orientierungswissen*), док би свеколики потенцијали научног знања били у потпуности ограничени искључиво на *знање владања* (*Herrschaftswissen*). У том погледу је критички рационализам, развијајући концепцију социјалне технологије, пружио убедљиву контрааргументацију која омогућава напуштање таквих једностраних становишта и примерено коришћење одговарајућих научних увида у шире сврхе усмеравања људског поступања – а полазећи од претходно слободно одабраних, односно прихваћених вредносних циљева. У питању је коришћење какво се не своди само на владање природом, већ води и ка обезбеђивању објашњења изучаваних реалних феномена, те ка стасавању технолошких капацитета за решавање низа важних проблема повезаних са живљењем у уређеним друштвеним заједницама.

Прихватање исправно схваћеног, од Алберта усавршеног методолошког поступка социјалне технологије не долази, дакле, у сукоб са Мителштрасовим указивањем да нам свет који настањујемо није расположив на начин техничких култура; нити оно садржи амбицију за решавање свеколиких проблема оријентисања. Тај нам методолошки поступак показује један рационалан пут за решавање бар једног дела тих проблема – уз уздржавање од сцијентизма и уз отвореност ка слободном избору свагдашњих вредносних циљева у чију се службу тај методолошки поступак систематски и делотворно може ставити. Та врста аргументације представља одговоре на питања *шта може или мора бити учињено, да би се постигли одређени циљеви* (Уп. Albert, 1991a).

Описани одговори су употребљиви за припремање одлука, при чему они актерима одлучивања не казују шта они треба да чине, него их једино информишу о могућностима или пак неопходностима извесних поступака у сврху остваривања одређених циљева. Дакле, сасвим у складу са некогнитивистичким тумачењем норми, системи социјалнотехнолошких исказа пружају информације о одређеним условљавајућим склоповима, не диктирајући притом *како треба* поступити, које циљеве ваља себи поставити. Они једино наводе какве кораке под претпоставком усвојености одређених циљева

можемо или пак морамо предузети како бисмо осигурали остваривање претходно прихваћених циљева.

У погледу прихватљивости и вредности самих циљева технолошки искази нам, међутим, остављају пуну слободу избора између различитих алтернатива. Да ли је тај избор између могућих циљева потпуно арбитран и сасвим препуштен ирационалним „одлукама“ („децизијама“)? За овде релевантне циљеве може се рећи да су они увек уклопљени у одређену културу, људске потребе и осећања и да се формулишу на бази интереса и идеала који су са њима повезани – а не, дакле, у амбијенту вакуума, у којем би при избору циљева могла царевати потпуна произвољност. Циљеви и идеали на које се они надовезују – као што су *мир, правичност, слобода* – најпре су, дакле, у једнакој мери арбитранни, колико су то и људске потребе, осећања, интереси, на чијој подлози они, идеали, израстају.

Те потребе, осећања и интереси могу, додуше, у извесној мери варирати зависно од припадности људи одређеном културном кругу и од достигнутог ступња цивилизацијског развоја. Оне су, међутим, истовремено далеко од произвољности потпуно слободног одређивања и исто тако потпуно арбитранних промена и осцилација. Кад су једном такви идеали попут мира, слободе, правичности дати, онда се може приступити конструисању одређених нормативноправних система у сврху таквог регулисања друштвеног живота, које ће водити настанку реалног друштвеног поретка са квалитативним својствима саображеним оним идеалима. У томе је битна и незамењива функција нормативно-правних система.

Унутар контекста таквог планског социјално-технолошког поступка отвара се више когнитивно-рационалних димензија за одабирање и заснивање одређених скупова правних норми. Следећи Вајнбергера и Алберта, издвојићемо оне најмаркантније. Пре свега, као база одређивања за одређене норме послужиће: 1) сазнања о друштвеној ситуацији у којој норми треба да делују, о устројству саме те ситуације и о извесним психолошко-социјалним закономерностима људског понашања; 2) представе и претпоставке о друштвеном дејству нормативних одредби, а особито о њиховој делотворности у односу на жељено остваривање полазних циљева и идеала; 3) процена остварљивости жељених дејстава у складу са циљем који себи поставља законодавац; 4) мерило међусобне усаглашености норми, односно реалне компатибилности новоуведених норми са осталим, већ правоснажним правним нормама датог друштвеног поретка и сл.

У складу са тим и таквим информацијама – реално-каузалним и логичким проценама – биће вршен избор норми, тј. скупова правних норми

као средства у социјалној технологији нормативног усмеравања социјалних процеса. Тачка на којој још једном долази до вредносног одређивања биће избор између различитих, алтернативних скупова могућих нормативних регулатива, тј. начина нормативног каналисања људског понашања. При томе се јавља древно питање о допустивости и примерености извесних средстава, за остваривање иначе већ прихваћених циљева.

Кад су циљеви већ једном прихваћени и кад је извршена процена легитимности одређене врсте потенцијалних средстава, односно нормативних аранжмана, преостаје нам још једно значајно подручје одбира правних норми. А код последњег управо когнитивни чиниоци играју одлучујућу улогу. И с обзиром на те посебне когнитивне чиниоце, као и с обзиром на укупну социјално-технолошку поставку питања – које и какве скупове норми ваља применити за усмеравање друштвених збивања – могуће је, дакле, једно садржајно-рационално образложење правних норми. Поједностављено формулисано, то образложење би имало следећу структуру. Дата правна норма, односно скуп норми, јесу засновани, јер:

- (а) широко су (најшире) друштвено прихваћени извесни *циљеви*, чијем остваривању њихово стављање на снагу води;
- (б) дати начин нормативног регулисања људског понашања јесте *морално легитиман*;
- (в) дате норме су *усаглашене* како међусобно, тако и са већ важећим скупом правних норми;
- (г) у складу са постављеним циљем предвиђено (очекивано) дејство тих норми јесте *оствариво* у конкретним условима друштвеног живота дате људске заједнице;
- (ђ) постоје добри разлози за очекивање да ће примена управо таквих правних норми бити високо *ефикасна* с обзиром на смерано реализовање постављених друштвених циљева.

Његове фазе и њихову унутарњу повезаност можемо схематски приказати на следећи начин:

При том су А, В, D – претежно *некогнитивни* елементи; С – когнитивни елементи; Е – конгломерат *некогнитивних* и когнитивних елемената.

Тај приступ сматрам методолошки преферабилним у односу на било каква наметања идеолошких циљева те настојања да се наука (експлицитно или имплицитно) стави у службу одређених политичких опредељења. Осим тога, дати приступ је уједно знатно примеренији у односу на концепт једног плуралистичког, отвореног друштва. Након што је у периоду суверене владавине неомарксизма начело вредносне неутралности науке било одлучно одбацивано не само од догматичара и комунистичких идеолога него и од најистакнутијих домаћих методолога, попут Војина Милића и Михаила Марковића, при чему је као једина и спасоносна алтернатива позитивизму и сцијентизму била виђена тзв. ангажована друштвена наука безупитно ослоњена на светоназорне оријентире марксизма, данас нам се ваља упознати са потенцијалима овде изложеног методолошког поступка социјалне

технологије. Он нам омогућава рационално коришћење научних увида при уобличавању друштвене стварности полазећи од одређених вредносних стандарда, без упадања у замку идеологизовања науке и њеног политичког корумпирања.

Драган Јаковљевић

FÜR DIE SOZIALTECHNOLOGISCHE ANWENDUNG VON WISSENSCHAFT STATT IHRER IDEOLOGISIERUNG

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden die Möglichkeiten zur Verwertung wissenschaftlicher Erkenntnisse bei der gesellschaftlichen Durchsetzung bestimmter Wertziele betrachtet, unter Beachtung des Grundsatzes der Wertfreiheit der Wissenschaft. Der Verfasser setzt sich ein für die im kritischen Rationalismus (Popper, Albert) entwickelte Sozialtechnologie, die die beiden Versuchungen unserer Zeit, einerseits der Ideologisierung von Wissenschaft, andererseits des szientistischen Kognitivismus, vermeidet. Seine Ausführungen werden abgerundet durch eine schematische Darstellung des sozial-technologischen Verfahrens, wobei seine Bestandteile erschöpfend angeführt und klassifiziert werden.

Schlüsselbegriffe: Ideologisierung, wissenschaftliche Erkenntnis, Grundsatz der Wertfreiheit, Sozialtechnologie, Ziele, Normen

ЛИТЕРАТУРА

Алберт, Ханс (2004/2005): *Просвећивање и усмеравање*, у: РАЗЛОГ/RATIO, Годишњак за европску филозофију и теорију друштва, том I–II, Подгорица–Београд 2004/2005, стр. 49–61; прев. и коментар Д. Јаковљевић.

*

Albert, Hans (1991a): *Erkenntnis, Recht und soziale Ordnung*, in: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft 44, Stuttgart, стр. 16–29.

Albert, Hans (1991b): *Die Verfassung der Freiheit*. Bedingungen der Möglichkeit sozialer Ordnung, in: Salamun, K. (Hrsg.): *Moral und Politik aus der Sicht des kritischen Rationalismus*, Amsterdam, стр. 13–42.

Albert, Hans (1993): *Rechtswissenschaft als Realwissenschaft*, Baden-Baden.

Berger, Peter L. (1977): *Einladung zur Soziologie – Eine humanistische Perspektive*, München.

Weinberger, Otta (1985): *Rechtslogik*, Berlin.

Topitsch, Ernst (1999): *Zur politischen Korruption der Historie*, in: Bund Freiheit der Wissenschaft (Hg.): *Wissenschaft und Zeitgeist in der Geschichtsschreibung*, Bonn str. 24-32.

АНГЛИСТИКА

Ivana Đurić Paunović*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

UDK 78.067.26:821.111-31.09 Salinger J. D.
DOI: 10.19090/gff.2018.2.29-39
Originalni naučni rad

RAĐANJE POBUNE IZ DUHA POPULARNE MUZIKE: MUZIČKE REFERENCE U ROMANU *LOVAC U RAŽI***

Književno-kulturološko istraživanje sprovedeno u ovom radu usredsređeno je na značaj popularne muzike za oblikovanje i definisanje identiteta Holdena Kolfilda, glavnog junaka Selindžerovog romana *Lovac u raži* (1951), kao i njegovog odnosa prema dominantnoj kulturi sveta kom pripada. Posebna pažnja posvećena je formiranju i ispoljavanju Holdenove buntovničke prirode, sagledane kroz njegov odnos prema različitim pojavnim oblicima popularne muzike u romanu: od odlomaka iz mjuzikla, preko kompozicija iz plesnih dvorana, do izmišljene pesme „Mala Širli Bins”, koja predstavlja reprezentativan primer prisvajanja o kom govori Hebđidž (1979), tj. preobražaja stila popularne kulture u stil potkulture. Takvom prisvajanju Holden teži u svim kontaktima s elementima popularne muzike u romanu, najavljujući na taj način socijalnu i kulturnu pobunu koju će nekoliko godina nakon objavljivanja *Lovca u raži* iznedriti rokenrol muzika i rok kultura.

Ključne reči: popularna muzika, potkultura, bunt, identitet, džez, rok.

Popularna kultura prevashodno je kultura dokolice – konstatovao je Edgar Moren u studiji *Duh vremena (L'Esprit du Temps, 1961)*, napisanoj početkom šezdesetih godina, i stoga dobrim delom utemeljenoj na analitičkom promišljanju upravo onog kulturološkog/kulturnog konteksta u koji je smeštena radnja romana *Lovac u raži (The Catcher in the Rye, 1951)*, dakle perioda koji obuhvata kraj četrdesetih i početak pedesetih godina dvadesetog veka. Dokolica, kaže Moren, „otvara vidike blagostanju, potrošnji, novom ličnom životu” (Moren, 1979: 78).

Ovo poslednje ključni je aspekt njegovog određenja dokolice kao jednog od najznačajnijih proizvoda tehnološkog i ekonomskog napretka civilizacije. Jer savremena dokolica postaje „organski deo ličnog života, okvir u kojem čovek nastoji da potvrdi sebe kao ličnost” (Moren, 1979: 79). Takvu samopotvrdu nije lako ostvariti u dokolici ispunjenoj sadržajima popularne kulture, koja najvećim

* ivana.djuric.paunovic@ff.uns.ac.rs

** Rad je napisan u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije *Jezi i kulture u vremenu i prostoru* (broj 178002).

svojim delom podrazumevano teži uniformnosti i nametanju jednoobraznog načina mišljenja, kao i bezbedno mediokritetskog sistema vrednosti. Ovo svakako važi i za popularnu kulturu¹ epohe o kojoj piše Moren: do pred sam kraj pedesetih godina, ta je kultura bila gotovo u potpunosti lišena elementa pobune i bilo kakvog smelijeg isticanja individualnosti. Bila je to kultura rasonode, obeležena, pored ostalog, i infantilnošću, sadržanoj u igrama i priredbama na kojima se uveliko zasnivala (Moren, 1979: 80). Film i muzika, kao najpopularniji oblici te kulture, negovali su (s retkim, i mahom ne previše uticajnim, pojedinačnim ispadima) sličan model osrednjosti i neuznemiravanja. Stvari će se promeniti najpre na filmu, koji pedesetih godina – ponajpre u malobrojnim, ali dalekosežno uticajnim filmovima Džejmsa Dina (James Dean) – postaje „izraz društvenog nezadovoljstva” (Sen Žan Polen, 1999: 14); takođe, krajem pedesetih, pojava rokenrola izvela je na pozornicu ne samo novi muzički idiom, već i potpuno nov način mišljenja i doživljavanja sveta, u čija su se presudna obeležja ubrajali bunt, individualizam i oštro suprotstavljanje okoštalom građanskom sistemu vrednosti. Tada nastaje onaj „izazov hegemoniji” o kom govori Hebdidž – izazov koji se ostvaruje prevashodno posredstvom stila (Hebdidž, 1980: 27). Holdenu Kolfildu stil zasigurno ne nedostaje, ali u vremenu iz kog progovara on je tek ponešto atipičan predstavnik infantilne civilizacije kojoj pripada (o tome između ostalog svedoči i to što odbija da odraste), koji ima razlog, ali nema oslonac i oružje za pobunu. Za mlade ljude njegovog uzrasta muzika će to postati desetak godina kasnije – u Holdenovo vreme, ona je jedan od najdelotvornijih načina negovanja bezopasne osrednjosti. Tretman muzike i muzičkih referenci u romanu *Lovac u raži* mnogostruko potvrđuje ovakvo zapažanje.

Prvi pomen muzike u romanu neposredno je povezan s likom Stredlejtera, nezlobivog ali plitkoumnog i površnog lepotana; Holdenu je Stredlejter prilično nesimpatičan i pre no što sazna da ovaj izlazi s Džin Galager, devojkom s kojom je Holden ranije bio u vezi, i u koju je, čini se, i dalje pomalo zaljubljen. Taj i takav Stredlejter voli da zvižduće, i čini to „vrlo prodorno” (Salinger, 1991: 49)², no nikad ne uspeva da pogodi melodiju, a po pravilu bira kompozicije koje ni neko s boljim sluhom ne bi lako odzviždao. Muzika je ovde naglašeno nedopadljiv znak prepoznavanja jednog donekle negativno obojenog epizodnog lika. Zbog toga i nije čudno što mu je izbor takav kakav je, upadljivo malograđanski i „štreberski”:

¹ Moren je naziva „masovnom”, no u ovom radu držaćemo se kasnije prihvaćene terminologije, u kojoj je termin „masovna” zamenjen terminom „popularna”.

² Svi navodi iz romana *Lovac u raži* dati su u prevodu autorke rada.

„Pesma Indije” zapravo je odlomak iz opere *Sadko* Nikolaja Rimskog-Korsakova, arija koju je u Americi u popularnu kulturu uveo Tomi Dorsi (Tommy Dorsey), odenuvši je u ruho džez. Takvo popularizovanje klasike za Holdena je izrazito odbojno, zbog toga što predstavlja izvrstan primer skorojevičkog posezanja za visokom kulturom kao moćnim statusnim simbolom – pa stoga odlično pristaje liku nadobudnog i ambicioznog, a u duhovnom pogledu prilično ograničenog Stredlejtera. „Popularna zadovoljstva”, kaže Fisk, „proističu iz društvenih pripadnosti koje formiraju podređeni, ona potiču odozdo i kao takva u odnosu prema moći koja nastoji da ih ukroti i kontroliše moraju stajati u nekom vidu opozicije” (Fisk, 2001: 60). Opozicija je u ovom slučaju estetska: prisvajanjem sadržaja visoke kulture Stredlejter je, uz posredovanje popularnog mejnstrim džez, zviždanjem banalizuje i prilagođava svojim potrebama. Pritom je potpuno nesvestan pomenute estetske opozicije, koju na taj način uspostavlja. Te je opozicije na racionalnom nivou najverovatnije nesvestan i Holden Kolfield – no on je, za razliku od svog neželjenog poznanika, oseća i doživljava kao atak na čula i dobar ukus. Istom kulturnom modelu popularizovanja visoke umetnosti pripada i druga melodija koju on voli, ona iz popularnog baleta *Pokolj na Petoj aveniji*³, čija je sadržina, nalik na priču iz crne hronike, uspešno zadovoljavala glad publike za morbidnim ubistvima s jedne, i sladunjavom sentimentalnošću s druge strane – kombinacija prema kojoj Holden Kolfield može da oseća isključivo gađenje (kao i prema Stredlejteru – istina, manje zbog toga što ovaj predstavlja otelovljenje napadnog malograđanskog kiča, a više zato što je trenutno u vezi s njegovom još uvek aktuelnom simpatijom).

Slična osećanja Holden gaji prema popularnoj muzici četrdesetih godina dvadesetog veka u celini. Prema njoj se najčešće određuje izrazito negativno, i pritom, po pravilu, propušta da istakne koja bi to i kakva vrsta muzike mogla da joj bude pozitivna protivteža. Poput mnogih mladih buntovnika, on zna šta neće, ali ne zna šta bi zaista želeo umesto toga. Dobrim delom i na temeljima tog nedovoljno artikulisanog nezadovoljstva, desetak godina kasnije nastaje rokenrol. „Kulturnu transformaciju američkog društva u godinama pre pojave kontrakulture”, ističe Kristijana Sen Žan Polen, „obeležavaju dva osnovna muzička oblika: džez, usko vezan za crnačku kulturu, i rok, čiji značaj stalno raste” (Sen Žan Polen, 1999: 14).

³ Balet *Pokolj na Desetoj aveniji* (*Slaughter on Tenth Avenue*), kao deo popularnog mjuzikla *Na prstima* (*On Your Toes*), postavljen je na scenu 1936. godine, s muzikom Ričarda Rodžersa (Richard Rodgers) i koreografijom Žorža Balanšina (George Balanchine). Zaplet mjuzikla zasnovan je na priči o ljubavnom trouglu, a rasplet je tragičan.

Deo tvrdnje koji se odnosi na rok muziku sasvim je ispravan; što se džeza tiče, međutim, nije tačno da je ograničen isključivo na crnačku kulturu: u romanu *Lovac u raži* sasvim je očito da se u velikoj meri proširio na kulturu belaca, i to u modifikovanoj, pripitomljenoj i popularizovanoj varijanti. Čini se da je epoha koja je trajala od kraja pedesetih do početka osamdesetih, te u kojoj je rok muzika, kao jedno od svojih najznačajnijih obeležja, promovisala bunt, morala da prethodi epoha u kojoj je muzika predstavljala suštu suprotnost svakom vidu pobune – preciznije, sredstvo za pacifikaciju, pasivizaciju i odvikavanje mladih od svakog načina razmišljanja koji bi mogao voditi suprotstavljanju vladajućem sistemu vrednosti.

Upravo se takva, lobotomijska muzika izvodi u noćnom klubu hotela Edmont u Njujorku, prvog Holdenovog boravišta nakon svojevoljnog napuštanja srednje škole (iz koje bi, istini za volju, koji dan kasnije ionako bio izbačen) u Edžerstaunu, u Pensilvaniji. Ime tog noćnog kluba – Salon Lavanda – sasvim je primereno duhu frivolnog kiča koji, ispostaviće se, u njemu vlada, obilato natopljen odgovarajućom muzikom. Orkestar Badija Singera, sudeći po Holdenovom opisu, jedan je od onih koji su krajem četrdesetih u sličnim klubovima bili praktično neizbežni: muzika koju izvodi lagana je i prilično isprazna ali bučna varijanta džeza, oštro kontrastirana tada već uveliko aktuelnom bibapu, novom, revolucionarnom obliku džez izraza, koji se obraćao zahtevnijoj publici i nije bio ni milozvučan na način svojstven dotadašnjoj popularnoj muzici, a ni podesan za ples. No zato je swing kakav u klubu Lavanda svira orkestar Badija Singera namenjen, reklo bi se, isključivo plesačima. Bunt protiv rutinskog načina muzičkog mišljenja, koji je u sebi nosio bibap, nije imao pristupa mestima na koja su ljudi dolazili radi zabave uz ples. Popularna muzika četrdesetih ne šalje poruke, naročito ne one subverzivne: ona omogućava oslobađanje od viška energije – delom, svakako, potencijalno buntovničke – posredstvom plesa.

Takvom otklanjanju viška energije, donekle i nesvesno, teži i buntovni Holden Kolfild. Zbog toga u Salonu Lavanda poziva na ples Bernis, devojkicu koja je sa svojim dvema prijateljicama iz dalekog Sijetla doputovala da vidi Njujork. Ideal dobrog provoda za njih jeste veče u klubu, uz jedno piće i poneki ples, i vazda prisutnu uzbudljivu mogućnost da nalete na nekog poznatog filmskog glumca. Ples je u to vreme za mlade ljude još uvek jedan od najvažnijih elemenata javnog nastupa: otuda nije nimalo čudno to što duhovno skućena Bernis (Holden bez okolišanja govori o njoj kao o „glupači” (Salinger, 1991: 70)) odlično pleše. Epoha rokenrola, nekoliko godina kasnije, oslobodiće ples svih pravila i pretvoriti ga u potpuno nesputan oblik ličnog izraza, rasterećen svih do tada važećih konvencija;

krajem četrdesetih, međutim, ples je za provincijalku Bernis odličan način da Njujorčanima pokaže svoju kultivisanost i „modernost”. A Badi Singer i njegov „smrdljivi orkestar” (Salinger, 1991: 71) pritom, sasvim po njenoj meri i u skladu s njenim ukusom, sviraju „Jednu od onih stvari” („Just One of those Things”) Kola Portera, popularnu pesmu iz mjuzikla *Jubilej* (*Jubilee*, 1937). Pesma se dopada i Holdenu Kolfildu, koji primećuje da „čak ni *oni* nisu mogli da je potpuno upropaste” (Salinger, 1991: 71). Njegova strogost kad je reč o kvalitetu orkestra ukazuje na njegov istančan muzički ukus; s druge strane, njegova sklonost prema pesmama kao što je „Jedna od onih stvari” pokazuje da taj ukus ipak nije daleko od onog malograđanskog mediokritetstva kog se on u svim sferama života gnuša. Holden, dakle, pod uticajem vladajuće popularne kulture, nema čak ni primisao o tome da bi muzika mogla da bude išta više od skladnih harmonija i plesnog ritma – kao ni o tome da bi mogla u sebi da ponese nekakva angažovana, društveno subverzivna značenja.

Takvih značenja nema u vreme odigravanja radnje *Lovca*, čak ni na onim mestima koja će sasvim uskoro, već početkom pedesetih, postati najpre utočišta, a potom i izvorišta buntovničkog duha, suprotstavljenog svim konvencijama, kako u umetnosti tako i u svakodnevnom životu. Njujorški Grinič Vildž postaće jedno od takvih mesta, ponajpre zahvaljujući piscima bit generacije. Bitnici će ovu, izvorno radničku četvrt Njujorka osvojiti na juriš, i u mnogobrojne tamošnje klubove uvesti najpre poeziju, a potom i folk muziku, koja je zbog svojih tekstova predstavljala znatno podesnije oruđe pobune no što je to bio instrumentalni džez kakav se u klubovima Vildža svirao tokom prethodne decenije, i kakav u noćnom klubu koji Holden pohodi u romanu svira „veliki debeli crnac” (Salinger, 1991: 80) po imenu Erni. Ernijeva muzika i njegov stav sušta su suprotnost bitničkoj pobuni protiv establišmenta. Jer Erni je, po Holdenovom mišljenju, „stravičan snob” (Salinger, 1991: 80), koji, svestan svog dara i popularnosti, deluje kao da ne želi da razgovara ni sa kim ko nije slavan, ili makar na neki način važan. Njegova muzika suštinski je suprotstavljena i naglašenoj demokratičnosti najpre folka pedesetih, potom rokenrola šezdesetih i ranih sedamdesetih, pa i panka i novog talasa s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina dvadesetog veka – popularnih muzičkih pravaca u kojima nije bilo presudno važno da je neko vrhunski muzičar, već da ima snažnu ideju, koju posredstvom muzike, kakva god ona bila, želi da prenese. Erni je samozadovoljni virtuoz koji ne peva i ne buni se ni protiv čega – na radost njemu duhovno srodne, snobovske publike.

Taj i takav Erni, međutim, predstavlja odlično polazište za Holdenov kratak ali briljantan esej na temu odnosa publike prema muzičaru, tj. prema muzici, u kontekstu jedne nove popularne kulture u nastajanju, zasnovane na (gotovo)

božanskom statusu umetnika i idolopokloničkom stavu publike. Umetnike koji uživaju takav status Moren naziva „novim olimpijcima” (Moren, 1979: 129), i kaže da su oni ujedno „ideali koji se nikako ne mogu oponašati i modeli koji se mogu podražavati”; u skladu s dvostrukom prirodom boga-junaka u pojedinim religijama, savremeni olimpijci su „natčovečanski u ulozi koju utelovljuju, čovečanski u ličnom životu” (Moren, 1979: 129). Tako je i Erni svojevrsna božanska figura: dok svira, u njega je uperena jarka svetlost reflektora, a pred njim je veliko ogledalo, u kom publika može da posmatra njegovo lice. Ruke se ne vide, jer one u ovako postavljenom odnosu muzičara i publike nisu važne. Teži se utisku da muzika ne dolazi iz prstiju umetnika, već iz nekih metafizičkih, božanskih sfera; umetnik je njeno otelovljenje – on joj daruje lik, a ona njemu status božanstva. Reakciju slušalaca na Ernijevu razmetljivo i bespotrebno kitnjastu svirku Holden karakteriše konstatacijom da su „potpuno poludeli” (Salinger, 1991: 84). Ta reakcija srodna je nekoj vrsti indukovanog religioznog zanosa; ona je ritualna, „naučena” i lišena bilo kakve spontanosti, svedena na socijalni čin namenjen, pre svega, (samo)potvrđivanju socijalnog i kulturnog statusa onih koji u njemu učestvuju. Povrh toga, obično je i znak neposedovanja izgrađenog ukusa, jer, kako kaže Holden Kolfild, ljudi „uvek aplaudiraju pogrešnim stvarima” (Salinger, 1991: 84). Publika, dakle, glumi zanos, a izvođač poniznu skromnost. U tom prećutno sklopljenom licemernom sporazumu obe strane su na dobitku: umetniku pripada oreol izuzetnosti, a publici potvrda posedovanja estetske kompetentnosti i dobrog ukusa, kao i socijalnog statusa. Jer izvan tog sporazuma ostaju oni koji ne poseduju materijalnu osnovu za uživanje u elitnim umetničkim sadržajima – kao i svojevoljni izopštenici, poput Holdena Kolfilda. Ovi potonji status autsajdera prisvajaju, pored ostalog, i zbog svesti o tome da u opisanom odnosu umetnika i publike, po pravilu, strada umetnost. „Te budale što se razvaljuju od aplaudiranja”, kaže pripovedač *Lovca u raži*, „pokvarile bi *svakoga*, ako bi im se ukazala prilika” (Salinger, 1991: 84). Zbog toga Holden oseća sažaljenje prema Erniju, pa, uprkos snažnoj želji da ode, ipak ostaje u klubu, samo zato što ne želi da ostane sam.

Priroda popularne muzike, dakle, a u izvesnom smislu – ne u čisto estetskom, već ponajpre u kulturološkom – i njen kvalitet, u velikoj meri određena je socijalnim i psihološkim profilom njene publike. Čak i onda, ili naročito onda, kad tu publiku čini samo jedna osoba. Najočitiiji primer te vrste determinisanosti prirode muzike profilom njenog konzumenta predstavlja gramofonska ploča koju Holden kupuje za poklon svojoj sestri Fibi. Fibi je, ukratko, andeoski lik, hiperinteligentna i emocionalno prefinjena desetogodišnja devojčica, svom šest godina starijem bratu, bez konkurencije, omiljeno ljudsko biće. Pesmu „Mala Širli

Bins”, sa ploče koju Holden želi da joj daruje, ona nikada nije čula, ali on *zna* da bi je „oborila s nogu” (Salinger, 1991: 114). Pjesma je, u najmanju ruku, neobičnog sadržaja: u njoj je reč o devojčici kojoj su ispala dva prednja zuba, i koja se zbog toga stidi da izađe iz kuće. Takve pesme, pa ni neke slične njoj, nema u kanonu američke popularne muzike: Selindžer ju je izmislio, pošto mu je bio potreban baš takav, ljupko bizaran sadržaj.⁴ Ovde je reč o specifičnom slučaju „prisvajanja” o kom govori Hebdidž – situacije u kojoj pripadnici potčinjene grupe „kradu” artefakte koji su vlasništvo dominantnih grupa i daju im „tajna” značenja, pretvarajući ih u „oblik otpora prema redu” (Hebdidž, 1980: 28). Prisvajanje se ovde odigrava na dvama planovima: pisac prisvaja model, matricu popularne pesme, i u taj model upisuje potpuno novi, izmaštani narativ; taj narativ potom prisvaja protagonista, i svojom interpretacijom prethodno nepostojećoj pesmi daje neočekivano značenje, zasnovano na kontrastu između teksta (nepostojeće) pesme i pevačice koja tu pesmu interpretira. Jer ako i nije postojala pesma „Mala Širli Bins”, postojala je pevačica kojoj je ta pesma pripisana u romanu. To je Estel Flečer (Estelle Fletcher), pevačica američko-kubanskog porekla.⁵ Njena interpretacija, onako kako je opisana, deluje potpuno suprotno onome što bi se, s obzirom na detinjastu temu pesme, moglo očekivati: Estel Flečer pesmu „Mala Širli Bins” peva u diksilend stilu, nekako „kuplerajski” bezobrazno (Salinger, 1991: 115), ironično ukidajući svaki vid izveštačene sentimentalnosti. (Zanimljivo je u tom smislu i Holdenovo zapažanje da bi bela pevačica pesmi neminovno dala sladunjav ton.) Bezobrazluk je, međutim, u uhu posmatrača: ono što Holden, starmalo obogaćen različitim životnim iskustvima, ne uvek primerenim njegovim godinama, doživljava

⁴ Zanimljivo je i to što se u pesmi na mikroplanu pojavljuje motiv želje za samoizolacijom od nametnutog okruženja. Isti se motiv više puta u romanu pojavljuje uobličeni u različite manifestacije Holdenove želje da se nastani negde izvan licemernog sveta koji mu je rođenjem dodeljen; nastojanje da se ostvari takva želja obeležiće u velikoj meri i život Džeroma Dejvida Selindžera.

⁵ Estel Flečer (1928–2005) pevala je uglavnom šlagere sa snažnim uticajima džez i kubanske muzike; prve snimke napravila je 1948. godine. Hronološki, dakle, među tim snimcima mogla je biti i „Mala Širli Bins”. Pjesma s takvim naslovom, međutim, postoji samo u romanu *Lovac u raži*. Tačnije, u trenutku objavljivanja romana postojala je samo u njemu. Više izvođača i grupa kasnije je pokušalo da pesmu o Širli Bins učini „stvarnom”: možemo spomenuti džez tumačenje Breda Keja (Brad Kay), kao i zanimljive verzije u folk (irski bend *Blood and Stone*) i elektropop maniru (španski sastav selindžerovskog imena, *Nine Stories*). Najbolja, ipak, ostaje „nema” verzija iz romana, u koju će svaki čitalac ugraditi neku svoju muziku i svoj tekst.

kao kuplerajsku interpretaciju jedne bezazlene pesme – njegova sestra Fibi može da doživi tek kao komično bizaran spoj luckastih stihova i njihovog krajnje neočekivanog, za nju neobjašnjivo čudnovatog načina čitanja. Na tom kontrastu nevinosti i iskustva utemeljen je jedan od ključnih aspekata lika protagoniste *Lovca u raži*: prerano i nepovratno proteran iz sveta nevinosti u svet iskustva, Holden Kolfild neizlečivo tuguje zbog gubitka detinje vizije sveta. Otud njegov naglašeni prezir prema celokupnom sistemu vrednosti sveta odraslih, a otud, najvećim delom, i njegova bezmerna ljubav prema Fibi: ona je ono što je on donedavno bio, i što nikad više neće moći da bude.

Ovo poslednje objašnjava i njegov doživljaj muzičkog fragmenta koji je romanu podario naslov. Susret sa šestogodišnjim interpretatorom tog fragmenta naglašeno je epifanijske prirode. U nedeljno jutro, dok hoda duž Brodveja u potrazi za radnjom u kojoj će za Fibi kupiti „Malu Širli Bins”, Holden nailazi na tročlanu porodicu, koja izgleda „nekako siromašno” (Salinger, 1991: 115). Otac, sa šeširom „kakav obično nose siromašni ljudi kad žele da deluju elegantno” (Salinger, 1991: 115), razgovara s majkom; iza njih, zanemaren ali srećno zaokupljen svojim mislima, korača dečaćić, i pevuši pesmu koju će Holden razaznati tek kad mu, upravo s namerom da čuje šta dečak peva, pride bliže. Vreme rok kulture, kada će muzika postati jedna od presudnih oznaka identiteta mladih, još nije nastupilo, ali je već sasvim blizu: to pokazuje i Holdenova želja da čuje koju to pesmu peva dečak čija ga je pojava tako općinila; on zna, ili makar očekuje, da će ta pesma biti u potpunom skladu s njegovom pojavom, i da će na pravi način upotpuniti portret dečaka koji mu je svojom pojavom ozario tmurno jutro. Tako i biva, jer dečak pevuši pesmu „Ako neko nekog uhvati dok hoda kroz raž”. I za onog ko ne zna poreklo ovog pastoralno obojenog stiha, kontrast s ambijentom metropole u kojem je izgovoren sasvim je jasan i veoma izražen. Taj kontrast, međutim, postaje još značajniji kad se dopuni konotacijama koje idu uz ime autora tog stiha, škotskog pesnika Roberta Bernsa (Robert Burns). Berns je još za svog kratkog života postao bezmalo mitsko otelovljenje škotskog nacionalnog duha, nacionalni bard potekao iz autentično prirodnog, seoskog okruženja, čiju je čistotu sačuvao i ovekovečio u svojoj poeziji. Stoga njegov stih, možda i na potpuno intuitivnom planu, u Holdenu iznova budi već više puta iskazane eskapističke težnje. Dečak je potpuno izolovan, u tom trenutku zaboravljen i od svojih roditelja, usamljen na rubu ulice kojom jure automobili i na kojoj se čuje se škripa kočnica. Za takvom vrstom samoće žudi i Holden Kolfild, pa je stoga put od pandemonijuma njujorške ulične vreve do Holdenove rajske vizije sasvim kratak. Tu viziju, koja predstavlja simboličko i smisaono jezgro romana, Holden će iskazati u razgovoru sa Fibi. Uz to, autor je

lekovito ironičan prema svom romantičnom junaku, jer njegova vizija svoje polazište ima u pogrešno navedenom Bernsovom stihu: da li ga je u izmenjenom obliku pevao dečak na ulici, ili ga je Holden pogrešno upamtio – manje je bitno. Važno je to što je, za razliku od originala, koji glasi: „ako neko nekog sretno dok hoda kroz raž”⁶, u Holdenovoj svesti taj stih upamćen kao: „ako neko nekog uhvati dok hoda kroz raž”. Bez te jedne promenjene reči ne bi ni bilo lovca u raži: postojao bi, eventualno, sretac u raži, koji zasigurno ne bi mogao da čini ono o čemu Holden sanja kao o nečemu što bi radio po čitav dan, zauvek: ne bi mogao da decu zaigranu u velikom polju raži hvata kad se u igri opasno približe provaliji na čijem bi rubu stajao on, Holden Kolfield. Tako, kao u džez improvizaciji, u kojoj samo neznatno izmenjena melodijska linija, katkad i samo jedan promenjeni ton, može da preobrazi suštinu čitave kompozicije, jedna promenjena reč pretvara Bernsovu pastoralnu ljubavnu pesmu u utopističku viziju života glavnog junaka Selindžerovog romana.

Stoga je i veoma logično to što se poslednja muzička aluzija u romanu odnosi upravo na džez, na kompoziciju „Bluz limenog krova”, popularni džez standard iz dvadesetih godina dvadesetog veka, s krajnje jednostavnim tekstom i zaraznom, ali znatno manje jednostavnom melodijom. Momka s kojim je dva meseca delio sobu u srednjoj školi Holden pamti pre svega po tome što je „najbolje na svetu” (Salinger, 1991: 123) umeo da zviždi tu melodiju. Muzika tu jeste svojevrsna oznaka identiteta, premda ni izbliza ne na način na koji će to postati desetak godina kasnije: pomalo izandala popularna melodija ne govori ništa o onom na koga se odnosi, osim što naglašava njegovu bezličnost.

Dobrim delom upravo zbog bezličnosti popularne muzike prve polovine dvadesetog veka, *Lovac u raži* ne obiluje muzičkim aluzijama; štaviše, moglo bi se reći da, s obzirom na uzrast i kulturni milje pripovedača, takvih aluzija ima srazmerno malo. Muzike, međutim, u ovom romanu ima znatno više no što se na prvi pogled čini – ne samo zbog toga što neke od muzičkih referenci u sebi kriju ključ za čitanje i tumačenje suštinskih aspekata celine dela već i iz jednog manje uočljivog, ali ne manje važnog razloga. Reč je o tome da je dramski monolog

⁶ Reč je o pesmi „Comin’ Thro the Rye”, koja sadrži stihove: ’Gin a body meet a body / Comin’ thro’ the rye’. Pesma obiluje lascivnim nagoveštajima, pa je kontrast između njene sadržine i dečakove interpretacije pandan onom koji postoji između pesme „Mala Širli Bins” i načina pevanja Estele Flečer, onakvog kakvim ga opisuje Holden: u prvom slučaju, reč je o pesmi s naglašenim erotskim konotacijama bezazleno otpevanoj glasom deteta; u drugom je obrnuto: dečja pesma otpevana je na nedvosmisleno erotizovan način.

Holdena Kolfilda, kao dominantan oblik pripovedanja u romanu, u velikoj meri oblikovan kao svojevrsni pandan muzičkom – preciznije, džez – izrazu. Selindžer u pripovedanju uspešno postiže ravnotežu između tradicionalnog realističkog modela i jednog vida (prilično pripitomljene i zauzdane) tehnike toka svesti; u skladu s tim, Holdenov pripovedački ton, prenet u muzički idiom, kreće se između tradicionalnog, melodijski i harmonski najvećim delom konvencionalnog džeza i eksperimentatorski odvažnog, za uho znatno manje umilnog bibapa. I kao da iščekuje, ili najavljuje, epohu rokenrola.

Ivana Đurić Paunović

THE BIRTH OF REBELLION OUT OF THE SPIRIT OF POPULAR MUSIC:
MUSICAL REFERENCES IN *THE CATCHER IN THE RYE*

Summary

The paper provides the results of a literary and cultural study focused on the importance of popular music in shaping and defining the identity of Holden Caulfield, the protagonist of J. D. Salinger's novel *The Catcher in the Rye*, as well as on his relationship with the dominant culture of the world he inhabits. Particular attention is paid to the formation and expression of Holden's rebellious character, as observed through his relationship towards different manifestations of popular music in the novel. These include excerpts from musicals, compositions from dance halls, and the imaginary song entitled "Little Shirley Beans". This song provides a representative example of the adoption described by Hebdidge (1979). This process, which Hebdidge describes in *Subculture: the Meaning of Style*, suggests the transformation of a style from popular culture into a subcultural style. Holden strives towards such adoption in all his contacts with elements of popular music, which announces the social and cultural rebellion that would stem from rock and roll music and rock culture several years after the publication of *The Catcher in the Rye*. The anticipatory capability of Salinger's prose has proven to be a valid source for examining the mechanisms at work behind the influence of popular culture.

Key words: popular music, subculture, jazz, rock, identity, rebellion.

LITERATURA

Fisk, Dž. (2001). *Popularna kultura*. Beograd: Clio. Prevod: Zoran Paunović.

Hebdiđ, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: BIGZ. Prevod: David Albahari.

Moren, E. (1979). *Duh vremena*. Beograd: BIGZ. Prevod: Nadežda Vinaver.

Salinger, J. D. (1991). *The Catcher in the Rye*. New York: Little, Brown and Company.

San Žen Polen, K. (1999). *Kontrakulture*. Beograd: Clio. Prevod: Đorđe Trajković.

ХУНГАРОЛОГИЈА

NYELVI DOMINANCIA VIZSGÁLAT MAGYAR–SZERB ÉS SZLOVÁK– SZERB KÉTNyelVÜEKNEél BILINGVÁLIS NYELVI PROFIL (BLP) KÉRDŐÍVVEL**

A dolgozat célja két szerbiai kétnyelvű csoport – egy magyar–szerb és egy szlovák–szerb – összehasonlítása a Kétnyelvű nyelvi profil kérdőív (Bilingual Language Profile, BLP, Birdsong–Gertken, & Amengual, 2012) használatával. A BLP kérdőív megfelelő önbeszámolás eszköz arra, hogy két kétnyelvű csoportot összehasonlítsunk a nyelvi háttérüket illetően: a nyelvelsajátítás történetét, a nyelvhasználatot, nyelvtudást és a nyelvi attitűdöket mérve. A globális nyelvi pontszám a kétnyelvűek nyelvi dominanciájának meghatározására ad lehetőséget, a nyelvek pontszámokban értékelhetők. A felmérés az Újvidéki Egyetemen valósult meg, a magyar–szerb kétnyelvű csoportban 23 személy, a szlovák–szerb csoportban pedig 19 résztvevővel. A két csoportot összehasonlítva nem találtunk jelentős különbségeket sem az anyanyelvi, sem a második nyelvi tudásban. A magyar–szerb csoportban a nyelv használatának története, a nyelvtudás és a nyelvi attitűdök mutattak jelentős különbséget az első és a második nyelv között. A szlovák–szerb csoportban nem találtunk ilyen különbségeket. A második nyelvet figyelembe véve a nyelvi attitűdök mindkét csoportban korreláltak a nyelvtudás szintjével és a (pozitívabb) másodnyelvi attitűdökkel, míg a szlovák–szerb kétnyelvűeknél a nyelv használatának története – a korai kezdet és a minél hosszabb kapcsolat a második nyelvvél – és a használat gyakorisága is pozitív kapcsolatban állt a pozitív hozzáállással.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, nyelvi dominancia, Kétnyelvű nyelvi profil kérdőív (Bilingual Language Profile), magyar–szerb kétnyelvűek, szlovák–szerb kétnyelvűek.

* halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

** A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériumának 178002. számú projektuma keretében készült. A kutatás eredményeinek egy része a 6th Novi Sad workshop on Psycholinguistic, neurolinguistic and clinical linguistic research című műhelymunkán került bemutatásra 2018. áprilisában.

1. BEVEZETÉS

A kétnyelvűség nem egy egységes jelenség, hanem „számos típusa létezik, melyekben a két nyelv helyzete és viszonya más és más” (Göncz, 2004a: 272). A kétnyelvűségkutatás témakörei egyre szerteágazóbbak. Az utóbbi években a kétnyelvűség és az affektív szféra is összefonódik, például az érzelmi ingerek feldolgozása, a kétnyelvűség és az empátia kapcsolata, vagy a kétnyelvűségnek a kognitív működésre gyakorolt hatása a legvonzóbb témák közé tartoznak (Bialystok et al., 2004; Eilola–Havelka & Sharma, 2007; Bialystok et al., 2009; Dewaele–Wei, 2012). Az ilyen kutatások és minden két- vagy többnyelvű személyekkel végzett kutatás esetében szükség van arra, hogy a nyelvtudást és a gyakorlatot valamilyen módon, minél pontosabban mérni tudjuk és háttéradataink legyenek róla.

A tanulmány egy olyan mérőeszközt és annak szerbiai használatát mutatja be, amely a kétnyelvűségkutatásban hasznos, többek között a kétnyelvűek nyelvi dominanciájának, nyelvhasználatának és nyelvtudásának mérésére. Ilyen kérdőívre minden olyan esetben szükség van, amikor kétnyelvűekkel végzünk kutatást és a résztvevők nyelvi háttérét, nyelvi jellemzőit kívánjuk feltárni, esetleg csoportokat is össze akarunk vetni. A munka fő témája a Birdsong, Gertken és Amengual által 2012-ben kifejlesztett Kétnyelvű nyelvi profil kérdőív (Bilingual Language Profile, rövidítve BLP), amely a nyelvi dominanciát hivatott mérni. Maga a nyelvi dominancia fogalma számos téren fontosnak bizonyul. A nyelvhasználat, a megismerés és az érzelmek terén például előrejelzi a mondattani feldolgozásban jelentkező transzfert (Rah, 2010), befolyásolja a kódváltási mintákat (Basnight–Brown–Altarriba, 2007), meghatározza mely nyelven folyik a mentális számítás (Tamamaki, 1993), kihat a két nyelv hasznosságának, gazdagságának, szépségének értékelésére (Dewaele, 2004), stb. A klinikai kutatások során bebizonyosult, hogy az Alzheimer-kór különböző mértékben befolyásolja a domináns és nem domináns nyelvet (Gollan et al., 2010), a dadogás súlyosságát is kapcsolatba hozták már a nyelvi dominancia fogalmával (Howell et al., 2004; Lim et al., 2008) és jelentősnek bizonyult a nyelv választást illetően a leghatékonyabb nyelvi terápiás kezelés kialakítása érdekében (Amengual–Gertken–Birdsong, 2014).

A nyelvi dominancia fogalma gyakran használatos a kétnyelvűségkutatásokban, de sok esetben homályosan van jelen: ahogy azt Treffers–Daller (2011) is kiemeli, sokszor nem objektíven mérik a kutatók, illetve nem világos, hogy a nyelvtudás mely dimenziójára mutat rá, milyen különbséget emel ki a kétnyelvű beszélő nyelveit illetően. Fontos hangsúlyozni, hogy a nyelvi dominancia fogalma nemcsak a nyelvi képességet foglalja magába, hanem a folyékony nyelvhasználatot, az adott nyelven való gondolkodás képességét, a

kulturális azonosulást, a nyelvhasználat gyakoriságát is. Tehát, a nyelvi dominancia nem egyenlíthető ki a nyelvtudással, hiszen az előbbi a kétnyelvűség természetéből fakad és szükségszerűen relativisztikus, mivel a két nyelvben fennálló kompetenciák kapcsolatát feltételezi, míg a nyelvtudás meghatározása nem igényel kétnyelvű kontextust.

Lambert nevéhez a kiegyenlített (balansz) és az egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűek megkülönböztetése fűződik: az elsőben a nyelvtudás mindkét nyelven azonos szintű, míg a másodikban eltérő (Bartha, 2005). Bartha kiemeli, hogy „Az azonos kompetenciák még ugyanazon személy esetében sem azonos mértékben jelentkeznek minden funkcióban és szintéren, s az egyik vagy a másik nyelvrendszer relatív dominanciája az egyén különböző életszakasaiban is változatosságot mutathat.” (Bartha, 2005: 185). Göncz szerint a nyelvi dominancián „az egyik nyelv lényegesen jobb ismeretét (domináns kétnyelvűség) kell érteni, míg a nyelvi egyensúly vagy nyelvi balansz a két nyelv egyforma ismeretét jelzi” (Göncz, 1985: 16). A szerző szerint ez a jelenség a kétnyelvűség fokával és a nyelvismeretben jelenlevő eltérésekkel van kapcsolatban.

Pavlenko (2012: 408) a mindennapi helyzetekre fókuszál, szerinte a dominancia „a könnyedebb nyelvhasználatot és lexikális hozzáférést” jelenti. Hasonló állást foglalnak Harris és társai (Harris et al., 2006: 64) is, szerintük a domináns nyelv az, amely könnyebben hozzáférhető a mindennapi nyelvhasználat során, amely leginkább aktív, a beszélgetés és gondolkodás alapértelmezett nyelve, melyet a nyelvi attitűdök is befolyásolnak.

Göncz felsorolja, hogy a nyelvi dominancia mérésére milyen eszközöket használtak a múltban: az egyik lehetőség kérdőíves módszerrel vizsgálni, hogy a beszélő környezetében milyen nyelvek használatosak és milyen gyakran. A másik a nyelvi produkcióhoz kötött, ennek két fajtája van: az elsőben szólistákat kell megismételni mindkét nyelven és a felidézés sikeressége az adott nyelv ismeretét mutatja meg a szójelentés feldolgozásán és megértésén keresztül, a másodikban viszont folyamatos asszociációs feladatokat alkalmaznak, mely során minél több, a megadott hívószóhoz kapcsolódó szót kell produkálni.

Gertken, Amengual és Birdsong (Gertken et al., 2014: 209) a nyelvi dominancia mérési lehetőségeit vizsgálva kiemelik, hogy erre önbeszámoló és objektív módszerek is használhatók. Az önbeszámoló változatban a saját nyelvtudását értékeli a kutatásban részt vevő személy, míg a második esetben például szavakat idéz fel az elhangzott mondatokból. A szerzők meglátásának fontossága abban van, hogy bár a két jelenség kapcsolatban áll egymással, mégsem ugyanazt jelölik: az egyén domináns nyelvében is lehet alacsony szintű nyelvtudás. A nyelvi dominancia, mint már hangsúlyoztuk, a két nyelv nyelvi

kompetenciájának kapcsolatából eredeztethető fogalom, tehát természete is relatív (Gertken et al., 2014: 211).

Bedore és kutatótársai (Bedore et al., 2012) érdekes dologra mutattak rá a gyermekkori kétnyelvűséggel kapcsolatban: óvodáskorú és ettől fiatalabb gyerekeket vizsgálva azt állapították meg, hogy a nyelvi dominancia nagyobb valószínűséggel irányozható elő az aktuális nyelvhasználati szokásokat, a napi nyelvi gyakorlatot és rutint figyelve, mintsem a nyelvvél való első találkozás korának a számbavételét mérve. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a nyelvi tapasztalat szintjén a gyerekek számára nemcsak az fontos, hogy hallják a nyelvet, hanem az is, hogy használják azt.

Cutlerék (Cutler et al., 1992: 390) érdekes és praktikus dominancia-feltáró kérdése gyors módszert képez a nyelvi dominancia megállapítására. A kérdés a következő: „Tegyük fel, hogy komoly betegségben szenvedsz és az életedet csak agyműtéttel menthetik meg, amelynek kellemetlen mellékhatása abban van, hogy elveszíted az egyik nyelved. Melyik nyelvedet tartanád meg?” A domináns nyelv az, amelyet a személy meghagyna magának.

A jelen tanulmány egy nagyobb kutatás keretében készült, melynek célja feltárni, hatással van-e a kétnyelvűség a kognitív működésre, különösen a magas szintű irányításért, gátlásért, koordinációért felelős végrehajtó funkciókra (Perović–Đurđević Filipović, & Halupka-Rešetar, kéziratban). A projekten belül ugyanis, többek között szükséges volt megállapítani azt is, hogy melyik az adatközlők domináns nyelve. A felmérést a már említett BLP kérdőív segítségével végeztük el. A szóban forgó kérdőívet a kétnyelvűek profiljának felállítására több kutatásban is alkalmazták már (Baird, 2015; Coetsee et al., 2015; Amengual, 2016), mi is mellette döntöttünk, mert nagy előnyökkel rendelkezik: számszerűsíti a nyelvi dominanciát és ezzel könnyebben értelmezhetővé teszi azt, ugyanakkor könnyebben kezelhető és kevésbé időigényes, mint a nyelvi alapú feladatok.

A BLP kérdőív utolsó része a nyelvi attitűddel foglalkozik, azzal, hogy az egyének a második nyelv használatakor mennyire érzik önmagukat autentikusnak, vagy mennyire szeretnék anyanyelvi beszélőnek tűnni a második nyelv használatakor. Kisebbségi helyzetben a többségi nyelv a társadalmi érvényesülés eszköze is lehet (Pavlenko, 2005) és mivel a második nyelv így egyfajta erőt szimbolizál, ez kihathat a nyelvek iránti attitűdre. A nyelvi attitűdök és a nyelvtudás (beszédképesség) pozitív kapcsolatára többek között Zeinivand, Azizifar és Gowhary (Zeinivand et al., 2015) mutattak rá angolt idegen nyelvként tanuló iráni diákoknál. Lényeges mozzanatként kiemelték azt is, hogy a pozitív vagy negatív hozzáállás meghatározza a tanulásba befektetett energia szintjét is.

2. A SZERBIAI MAGYAR–SZERB ÉS SZLOVÁK–SZERB KÉTNYELVŰSÉG

A kétnyelvűség sokfajta definícióval rendelkezik. Az egyéni kétnyelvűség típusai is különböznek kialakulásuk módja szerint. Az időbeliség alapján megkülönböztetünk gyermekkori, serdülőkori és felnőttkori kétnyelvűséget. Feltétlenül hangsúlyozni kell azonban, hogy a kétnyelvűség nem állapot, amit az ember örök időre megszerzett magának, hanem egy dinamikus folyamat, amely felejtésnek, cserének, nyelvkeveredésnek van kitéve (Zydatiř, 2000). A nyelvtudás kompetenciaszintje alapján a kétnyelvűség lehet kiegyensúlyozott, szimmetrikus, vagy aszimmetrikus, domináns. Klein (Klein, 2011: 3.2) szerint „általában a környezet nyelve – elsősorban kisebbségi helyzetben levőknél – a domináns nyelv, vagy erős nyelv”. A nyelvtudás szintje szerint egy kétnyelvű beszélő teljes mértékben, vagy csak részlegesen birtokol két nyelvet (amikor pl. valaki nem tud egyik nyelven (sem) írni, vagy olvasni). Az azonosságtudat alapján Klein úgy véli, hogy „lehet egy kétnyelvű egyén kétnyelvű és kétkultúrájú, rendelkezhet kötődési bizonytalansággal, és kötődhet egy harmadik, tehát nem a beszélt nyelvekhez kapcsolódó kultúrához is. A kétnyelvűség kiterjedése szerint lehet egyoldalú, tehát domináns közösséghez kötődhet, vagy két-többoldalú, mindkét oldalhoz kötődhet” (Klein, 2011: 3.2). Nem utolsósorban, az attitűdök szerint a kétnyelvűség lehet additív (hozzáadó, mert a két nyelvi és kulturális entitás közös, mindkét nyelvhez pozitív értékek kapcsolódnak, az egyén mindkét nyelven kommunikál és gondolkodik is), vagy szubtraktív (felcserélő, mikor az egyik nyelv magasabb társadalmi presztízséből kifolyólag az egyénben konfliktusok keletkezhetnek az otthoni nyelv és kultúra, valamint a környezet nyelve és kultúrája között).

Göncz szerint a szerbiai/vajdasági magyarok kétnyelvűsége népi és egyoldalú. A népi kétnyelvűség általában kisebbségi kétnyelvűség és a mindennapi életben való fennmaradáshoz szükséges eszköz (Göncz, 1999). „Az egyoldalú kétnyelvűségnél az egyik nyelvi csoport, a kisebbségi, kétnyelvű, a másik államnyelvi anyanyelvű csoport viszont egynyelvű” (Göncz, 1999: 98). Vajdasági kontextusban a magyar–szerb kétnyelvűség különböző aspektusait számos tanulmány taglalja, többek között Rajšli (1995, 1996); Láncz (1996); Molnár Csikós (1974, 1995, 1998, 2000); Göncz (1985, 1991, 1995, 1999, 2004b); Andrić (2002 et seq.); Čudić (2003); Mirnics (2003); Papp (2004); Vukov Raffai (2009, 2012); Grabovac (2017); Kovács Rác és Halupka-Rešetar (2017a; 2017b).

A szerbiai szlovák–szerb kétnyelvű személyek is kisebbségi létben élnek és általában otthon használják a szlovák nyelvet, míg a tágabb környezetben a szerbet. A szlovák–szerb bilingvizmust ezidáig legalaposabban Týrová (2016) írta körül, míg a szlovák kisebbség nyelvhasználatával, attitűdjével, nyelvtudásával Dudok

(1995, 2002a, 2002b, 2004, 2006, 2008); Mráz (2004), valamint Myjavcová (1996) foglalkoztak tanulmányaikban.

Amint a mondottakból kitűnik, párhuzamot lehet vonni a vajdasági magyar–szerb és a szlovák–szerb kisebbségi helyzet és kétnyelvűség fajtája között is.

3. A KUTATÁS MÓDSZERE

3.1. *A kutatás célja*

Kutatásunk egy nagyobb kutatás részeredményeit elemzi behatóbban (I. Perovic et al., kéziratban). A kutatás résztvevői az Újvidéki Egyetem hallgatói voltak, magyar–szerb és szlovák–szerb kétnyelvű egyének. Célunk az volt, hogy betekintést nyerjünk kétnyelvűségük fájába és nyelvi funkcionálásukba.

Első kérdésünk arra vonatkozott, hogy a két kétnyelvű csoport anyanyelvi, illetve második nyelvi funkcionálása eltér-e egymástól. A második kérdés kapcsán (külön-külön a két kétnyelvű csoport első és második nyelvének összehasonlításával) pedig arra kaphatunk választ, hogy melyik nyelv az erősebb és milyen téren mutatható ki esetleges hátrány a második nyelvben. A harmadik kérdés a nyelvi attitűdök kapcsolatára irányult. Ennek keretében az érdekelt bennünket, hogy mi határozza meg legjobban a második nyelvhez való pozitív hozzáállást: vajon a második nyelv tudásának szintje, a második nyelv használatának gyakorisága, vagy esetleg a nyelvtanulás története.

3.2. *A minta és az adatfelvétel*

A kutatásba az Újvidéki Egyetem hallgatói és oktatói kapcsolódtak be. A magyar–szerb kétnyelvű csoportba 23 résztvevő tartozott, míg a szlovák–szerb csoportba 19. A magyar–szerb csoportban az életkor 18–44 év között volt, az átlag 21.91 (szórás: 5.25), 5 férfi és 18 nő töltötte ki a kérdőívet. A szlovák–szerb csoportban az életkor 19–28 évig terjedt, az átlag 21.11 (szórás: 2.69), nemek szerint 3 férfi és 16 nő vett részt a kutatásban.

A kérdőív kitöltése papír–ceruza formában történt az egyetemen és körülbelül 10–20 percet vett igénybe. Ha a résztvevők számára valami nem volt teljesen érthető, a kutatásvezetők elmagyarázták a kérdéses dolgot.

3.3. Az adatfelvétel eszköze

A kutatásban a Kétnyelvű nyelvi profil kérdőívet (Bilingual Language Profile, BLP, Birdsong et al., 2012) alkalmaztuk, éspedig annak szerb nyelvű változatát. A BLP kidolgozóinak az volt a célja, hogy a kutatók számára egy hasznos és könnyen alkalmazható eszközt fejlesszenek ki a nyelvi dominancia mérésére, de akár mindennapi használatra is (Gertken et al., 2014). A kérdőív négy fő pillére, alskálája közé a következő kérdéscsoportok tartoznak:

- (a) a nyelvtanulás/nyelvelsajátítás története (6 tétel), ahol a kérdések az időbeli mutatókra vonatkoznak;
- (b) a nyelvhasználat (5 tétel), ahol a válaszokat nyelvenként százalékban adjuk meg;
- (c) a nyelvtudás szintje (4 tétel), valamint
- (d) a nyelvi attitűdök (4 tétel), ahol a válaszadás a hétfokú Likert–skála segítségével történik.

A kiértékelés menete megtalálható a következő honlapon: <https://sites.la.utexas.edu/bilingual/scoring-and-interpreting-the-results/>.

4. EREDMÉNYEK

Saját bevallásuk szerint, az adatközlők mindannyian korai bilingvisek. A magyar–szerb résztvevők közül négy illető részesült nyolc évnél kevesebb magyar nyelvű oktatásban és csupán egy illető vallotta azt, hogy soha nem járt magyar tannyelvű iskolába, de a családban mindig csak a magyar nyelvet használták. A szlovák–szerb adatközlők többsége (63%) legalább 8 évig tanult szlovák nyelven, néhányan mindössze négy osztályt végeztek szlovákul (16%), négy adatközlő (21%) pedig soha nem részesült szlovák nyelvű oktatásban, viszont születésük óta használják a szlovák nyelvet a családban.

A nyelvhasználatot illetően, a magyar–szerb csoportban – öt személy kivételével – a résztvevők gyakrabban használják a magyar nyelvet, mint a szerbet, amely inkább a baráti társalgások során, valamint az egyetemen/munkahelyen jut kifejezésre. Hasonlóképpen, mintegy 14 szlovák–szerb adatközlő (74%) használja gyakrabban, vagy több helyzetben a szlovák nyelvet a mindennapi életben, a szerb nyelv használata leginkább az egyetemhez, ritkábban a baráti körhöz fűződik.

A két nyelv tudásának szintjét a négy nyelvi készség önértékelésével méri a BLP kérdőív. Itt az derül ki, hogy a szlovák–szerb kétnyelvű csoportban az átlag minimálisan ugyan, de a második nyelv esetében magasabb, míg a magyar–szerb csoportban az anyanyelvi átlag vezet.

A kérdőív negyedik alszála a nyelvi attitűdöket méri. Az adatokból kiderül, hogy a magyar–szerb csoportban – öt illető kivételével – mindenki kisebb, vagy nagyobb előnyben részesíti a magyar nyelvet, leginkább a kultúra szempontjából. A szlovák–szerb adatközlők jelentős számának (8/19) attitűdjei egyformák a két nyelv irányában, sőt néhányan a szerb nyelvet részesítik előnyben.

Először a két csoport anyanyelvére és második nyelvére vonatkozó értékeléseiket vetettük össze. Ehhez független mintás t-próbát alkalmaztunk és 0.01-es szignifikancia szintet. Az eredményeket az 1., 2., 3. és a 4. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Az anyanyelv értékelésének átlagai és szórásai a magyar–szerb és a szlovák–szerb csoportban

AZ ELSŐ NYELV ÉRTÉKELÉSE	CSOPORT	N	átlag	szórás
A nyelvelsajátítás/tanulás története	szlovák–szerb	19	42.00	7.28
	magyar–szerb	23	41.51	7.01
Nyelvhasználat	szlovák–szerb	18	33.40	13.09
	magyar–szerb	23	28.28	9.97
Nyelvtudás	szlovák–szerb	19	49.58	7.38
	magyar–szerb	23	52.31	4.56
Nyelvi attitűd	szlovák–szerb	19	51.13	4.37
	magyar–szerb	23	51.22	4.48
Globális nyelvi pontszám	szlovák–szerb	19	174.36	25.69
	magyar–szerb	23	170.87	17.31

2. táblázat. A második nyelv értékelésének átlagai és szórásai a magyar–szerb és a szlovák–szerb csoportban

A MÁSODIK NYELV ÉRTÉKELÉSE	CSOPORT	N	átlag	szórás
A nyelvelsajátítás/tanulás története	szlovák–szerb	19	37.42	11.21
	magyar–szerb	23	31.21	11.51
Nyelvhasználat	szlovák–szerb	18	16.95	13.62
	magyar–szerb	23	19.83	9.44
Nyelvtudás	szlovák–szerb	19	50.42	3.67
	magyar–szerb	23	47.08	6.88
Nyelvi attitűd	szlovák–szerb	19	41.22	13.24
	magyar–szerb	23	40.56	11.74
Globális nyelvi pontszám	szlovák–szerb	19	145.12	34.33
	magyar–szerb	23	136.95	29.30

3. táblázat. Az anyanyelvi értékek összehasonlítása független mintás t-próbával a magyar–szerb és a szlovák–szerb csoportban

	t-próba	df	p
A nyelvelsajátítás/tanulás története	.224	40	.82
Nyelvhasználat	1.382	37	.17
Nyelvtudás	-1.466	40	.15
Nyelvi attitűd	-.064	40	.95
Globális nyelvi pontszám	.524	40	.60

4. táblázat. A második nyelv értékeinek összehasonlítása független mintás t-próbával a magyar–szerb és a szlovák–szerb csoportban

	t-próba	df	p
A nyelvelsajátítás/tanulás története	1.762	40	.09
Nyelvhasználat	-.774	37	.44
Nyelvtudás	1.900	40	.06
Nyelvi attitűd	.170	40	.86
Globális nyelvi pontszám	.832	40	.41

5. táblázat. Az első és a második nyelv jellemzői a magyar–szerb kétnyelvű csoportban

MAGYAR–SZERB KÉTNYELVŰEK		N	átlag	szórás
1. pár	A nyelvelsajátítás története – második nyelv	23	31.21	11.50
	A nyelvelsajátítás története – első nyelv	23	41.51	7.00
2. pár	Nyelvhasználat – második nyelv	21	19.83	9.44
	Nyelvhasználat – első nyelv	21	28.29	9.97
3. pár	Nyelvtudás – második nyelv	23	47.08	6.88
	Nyelvtudás – első nyelv	23	52.31	4.56
4. pár	Nyelvi attitűd – második nyelv	23	40.56	11.74
	Nyelvi attitűd – első nyelv	23	51.22	4.48
5. pár	Globális nyelvi pontszám – második nyelv	23	136.95	29.30
	Globális nyelvi pontszám – első nyelv	23	176.87	17.31

A táblázatokból látható, hogy az anyanyelv értékei a nyelvelsajátítás történetére, a nyelvhasználatra, a nyelvtudás szintjére és a nyelvi attitűdökre vonatkozó kérdésekben, valamint a globális nyelvi pontszám értékeiben a magyar–szerb és a szlovák–szerb csoportban nem különböznek jelentősen egymástól. Ugyanígy a második nyelv értékei sem különböznek szignifikánsan a két csoportban.

Az első és a második nyelv eredményeit is összehasonlítottuk külön a magyar–szerb és külön a szlovák–szerb csoportban azért, hogy képet kapjunk az első és a második nyelvben mutatkozó funkcionálási különbségekről.

Először a magyar–szerb csoport eredményeit mutatjuk be az 5. és a 6. táblázatban, az elsőben az átlagot és a szórást, a másodikban pedig az anyanyelv és a második nyelv értékeinek összevetését páros t-próbával.

6. táblázat. *A magyar–szerb kétnyelvűek nyelveinek összehasonlítása*

MAGYAR–SZERB KÉTNYELVŰEK		t-próba	df	p
1. pár	A nyelvelsajátítás története – második és első nyelv	-3.535	22	.002
2. pár	Nyelvhasználat – második és első nyelv	-2.138	20	.04
3. pár	Nyelvtudás – második és első nyelv	-3.273	22	.003
4. pár	Nyelvi attitűdök – második és első nyelv	-4.239	22	.000
5. pár	Globális nyelvi pontszám – második és első nyelv	-4.114	22	.000

A magyar–szerb csoportban jelentős különbségeket találtunk a nyelvelsajátítás története, a nyelvtudás, nyelvi attitűdök és a globális nyelvi pontszám terén. Ezek mind magasabb pontszámmal rendelkeznek az anyanyelvben a második nyelvvel szemben.

A szlovák–szerb csoport eredményei a 7. és a 8. táblázatban találhatóak. Az első táblázatban az átlagot és a szórást mutatjuk be, a másodikban pedig az anyanyelv és a második nyelv értékeinek összevetését páros t-próbával.

7. táblázat. *Az első és a második nyelv jellemzői a szlovák–szerb kétnyelvű csoportban*

SZLOVÁK–SZERB KÉTNYELVŰEK		N	átlag	szórás
1. pár	A nyelvelsajátítás története – második nyelv	19	37.42	11.21
	A nyelvelsajátítás története – első nyelv	19	42.01	7.28
2. pár	Nyelvhasználat – második nyelv	18	16.95	13.62
	Nyelvhasználat – első nyelv	18	33.40	13.09
3. pár	Nyelvtudás – második nyelv	19	50.42	3.67
	Nyelvtudás – első nyelv	19	49.58	7.38
4. pár	Nyelvi attitűd – második nyelv	19	41.22	13.24
	Nyelvi attitűd – első nyelv	19	51.13	4.37
5. pár	Globális nyelvi pontszám – második nyelv	19	145.12	34.33
	Globális nyelvi pontszám – első nyelv	19	174.36	25.69

8. táblázat. *A szlovák–szerb kétnyelvűek nyelveinek összehasonlítása*

	SZLOVÁK–SZERB KÉTNYELVŰEK	t-próba	df	p
1. pár	A nyelvelsajátítás története – második és első nyelv	-1.282	18	.22
2. pár	Nyelvhasználat – második és első nyelv	-2.638	17	.02
3. pár	Nyelvtudás – második és első nyelv	.392	18	.70
4. pár	Nyelvi attitűdök – második és első nyelv	-2.855	18	.01
5. pár	Globális nyelvi pontszám – második és első nyelv	-2.228	18	.04

A szlovák–szerb kétnyelvűek esetében a nyelvi attitűdökben (határértékű) jelentős különbségeket találtunk az első és a második nyelv között, így e csoport esetében a nyelvi készségek hasonlóbbak a két nyelvben a magyar–szerb kétnyelvűekkel szemben, akiknél a nyelvelsajátítás története, a nyelvtudás, valamint a globális pontszám is jelentősen eltér az első és a második nyelvet összevetve.

Kutatásunk egy további kérdése az volt, hogy a második nyelvi attitűd milyen egyéb nyelvi aspektusokkal korrelál – vajon a nyelv elsajátításának történetével, a nyelvhasználattal vagy a nyelvtudással?

A magyar–szerb csoportban Spearman együtthatóját alkalmazva a következő eredményeket kaptuk: $r_s = .661$, $p = .001$. A pozitív kapcsolat a nyelvtudás és a nyelvi attitűd között jelentkezett.

A szlovák–szerb csoportban pedig a nyelv elsajátításának története és a nyelvi attitűd ($r_s = .610$, $p = .006$), a nyelvhasználat és a nyelvi attitűd ($r_s = .753$, $p < .001$), valamint a nyelvtudás szintje és a nyelvi attitűdök között mutatkozott korreláció ($r_s = .650$, $p = .003$).

A nyelvtudás magasabb szintje tehát mindkét csoportban pozitívabb másodnyelvi attitűdökkel járt, míg a szlovák–szerb kétnyelvűeknél a nyelv használatának története – a második nyelvvel való minél korábbi ismerkedés, a minél hosszabb kapcsolat és a használat gyakorisága is pozitív összefüggést mutatott a második nyelv kedvező értékelésével.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Eredményeink szerint a magyar–szerb kétnyelvű csoportban a globális nyelvi pontszám a második nyelvben 39.92 ponttal alacsonyabb, mint az anyanyelvben. A szlovák–szerb kétnyelvű csoportban ez a különbség valamivel kisebb, 29.24. Ez azt jelenti, hogy az első csoport tagjainál nagyobb a különbség a két nyelv között, hiszen minél nagyobb a pozitív vagy negatív érték az egyik nyelv javára, az a nyelv annál dominánsabb.

A két vizsgált csoport hasonló anyanyelvi és második nyelvi funkcionálást mutat. A nyelvi gyakorlatot illetően az első és a második nyelv összevetésekor a magyar–szerb kétnyelvű csoport mutatott eltéréseket: a nyelvelsajátítás története az anyanyelv javára billent, a nyelvtudás jelentősen magasabb az anyanyelv esetében és az attitűdök is pozitívabbak az anyanyelv iránt. Ezekből az eredményekből azt a következtetést lehet levonni, hogy a magyar–szerb csoportban jobban különválnak a két nyelvhez való viszonyulás, a nyelvtudás szintje, valamint a nyelvelsajátítás folyamata.

Az átlagokat figyelve a magyar–szerb csoportban az anyanyelv osztályzatai a nyelvelsajátítás története, a használat, a nyelvtudás és az attitűd vonatkozásában is magasabbak. A szlovák–szerb csoportban viszont az átlag az első nyelvben a nyelvelsajátítás története, a nyelvhasználat, az attitűd szempontjából magasabb, míg a második nyelvben a nyelvtudás kapott kicsit magasabb értékeket. Ezek közül az első és a második nyelv iránti attitűdökben szignifikáns statisztikailag a különbség.

A korrelációkat elemezve megállapítható, hogy a magyar–szerb csoportban a második nyelv magasabb szintű tudása együtt jár a második nyelv pozitív értékelésével. A szlovák–szerb csoportban a pozitív attitűd az erőteljesebb nyelvelsajátítás történetével, a gyakoribb használattal és a magasabb második nyelvi tudással mutat pozitív kapcsolatot.

Kutatásunk arra világít rá, hogy a mindennapi nyelvi gyakorlat, a tudás és a nyelvelsajátítás/tanulás menete mellett fontos számba venni az adott nyelv iránti attitűdöt is, amely lényegesen kihathat a nyelv tanulásának és használatának folyamatára.

Szabina Halupka-Rešetar, Beáta Grabovac

ASSESSING LANGUAGE DOMINANCE IN HUNGARIAN-SERBIAN AND SLOVAK-SERBIAN BILINGUALS USING THE BILINGUAL LANGUAGE PROFILE

Summary

The paper aims to compare two groups of minority language-majority language bilingual students and employees at the University of Novi Sad, Serbia (23 Hungarian-Serbian individuals and 19 Slovak-Serbian individuals) in an attempt to establish which language is dominant and to explore whether a positive attitude toward L2 correlates most strongly with proficiency in L2, frequency of use, or language history. The research presented here is part of a larger study focusing on the connection between monolingualism/bilingualism and executive functions (see Perović–Đurđević Filipović, & Halupka-Rešetar, in preparation).

The instrument used in this research is Birdsong et al.'s (2012) self-report questionnaire for assessing aspects of language dominance in bilinguals (BLP). This instrument produces a

continuous dominance score and a general bilingual profile, which takes into account multiple dimensions, including the age of L1 and L2 acquisition, the frequency and contexts of use, competence in different skills, and attitudes toward each language (see Gertken et al., 2014). The questionnaire also gives an opportunity to calculate the research participants' Global Language Score and their language dominance index.

An independent samples t-test was used, and no significant differences were found on any subscale between the scores of the Hungarian-Serbian and the Slovak-Serbian groups regarding their respective L1. The same was true for Serbian as the L2.

Next, paired-samples t-tests were used to compare the mother tongue and the second language in the two groups. In the Hungarian-Serbian group there were significant differences between L1 and L2 with respect to language history, language use, and language attitudes as well as on the Global Language Score, all of which were higher for Hungarian. In the Slovak-Serbian group, none of the subtests showed a significant difference between L1 and L2 (except a borderline value regarding language attitudes).

Language attitudes toward L2 were found to correlate with language proficiency in both groups of research participants ($r_s = .661$, $p = .001$ for the Hungarian-Serbian group and $r_s = .650$, $p = .003$ in the case of Slovak-Serbian bilinguals). In the Slovak-Serbian group of participants, a positive correlation was observed between L2 language history and L2 attitudes ($r_s = .610$, $p = .006$), as well as between L2 language use and L2 attitudes ($r_s = .753$, $p < .001$).

Key words: bilingualism, language dominance, Bilingual Language Profile, Hungarian, Slovak, Serbian.

Sabina Halupka-Rešetar, Beata Grabovac

MERENJE JEZIČKE DOMINACIJE KOD MAĐARSKO-SRPSKIH I SLOVAČKO-SRPSKIH BILINGVALA POMOĆU JEZIČKOG PROFILA BILINGVALA

Sažetak

Cilj rada je da se poredi jezički profil dve grupe dvojezičnih ispitanika, govornika manjinskog i većinskog jezika koji studiraju ili rade na Univerzitetu u Novom Sadu: 23 mađarsko-srpske dvojezične osobe, kao i 19 slovačko-srpskih bilingvala, s ciljem da se ispita koji je jezik dominantan, te da se istraži u kojoj meri pozitivan stav prema drugom jeziku (J2) korelira sa znanjem tog jezika, frekvencijom njegove upotrebe i vremenom usvajanja/učenja J2. Ovde opisano istraživanje čini jedan deo jednog znatno većeg projekta usmerenog ka proučavanju veze između jednojezičnosti/višejezičnosti i egzekutivnih funkcija (Perović-Đurđević Filipović, & Halupka-Rešetar, u pripremi).

Instrument koji smo koristili u ovom istraživanju jeste upitnik za samoprocenu različitih aspekata jezičke dominacije kod bilingvalnih osoba (BLP, Birdsong i dr. 2012), koji omogućava da se na lak i jednostavan način dobije opšti dvojezični profil ispitanika i podatak o dominantnom jeziku uzimajući u obzir dimenzije poput dobi u kome su se J1 i J2 usvojili, učestalosti i konteksta upotrebe J1 i J2, kompetencije u jezičkim veštinama i stavova prema dvama jezicima (Gertken i dr. 2014).

Primena t-testa za nezavisne uzorke ni u jednoj od dvojezičnih grupa nije pokazala značajne razlike u pogledu opšte ocene za J1 niti za J2. Pomoću t-testa uparenih uzoraka želeli smo da otkrijemo kakva se razlika između J1 i J2 može uočiti kod ispitanika. U mađarsko-srpskoj grupi ispitanika pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između J1 i J2 u pogledu jezičke istorije, upotrebe jezika i stavova prema jeziku, kao i u pogledu opšte ocene J1 nasuprot J2. Podaci ukazuju na jasnu dominaciju J1 kod ovih ispitanika. Kod slovačko-srpskih ispitanika nijedan od podtestova nije ukazao na postojanje statistički značajne razlike (osim granične vrednosti za stavove prema J1 i J2).

Stavovi prema J2 pozitivno koreliraju sa znanjem J2 kod obe grupe ispitanika ($r_s = .661$, $p = .001$ kod mađarsko-srpske grupe, te $r_s = .650$, $p = .003$ kod slovačko-srpske grupe). U slovačko-srpskoj grupi stavovi prema J2 takođe pozitivno koreliraju i sa jezičkom istorijom ($r_s = .610$, $p = .006$), kao i sa upotrebom J2 ($r_s = .753$, $p < .001$).

Ključne reči: bilingvizam, jezička dominacija, jezički profil bilingvala, mađarski, slovački, srpski jezik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amengual, M. (2016). Cross-Linguistic Influence in the Bilingual Mental Lexicon: Evidence of Cognate Effects in the Phonetic Production and Processing of a Vowel Contrast. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-17. doi: 10.3389/fpsyg.2016.00617
- Andrić, E. (2002). A szerb nyelv hatása a kétnyelvű gyerekek magyar nyelvhasználatára Vajdaságban. Lengyel, Zs.–Navracsics, J. (szerk.) (2002), *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem 2002. május 26–30. – Jubileumi kötet CD-n*. Balatonalmádi: VE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Andrić, E. (2003). A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban. Gábrityné Molnár, I.–Mirnics, Zs. (szerk.) (2003), *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka: MTT Könyvtár 7. 193–213.
- Andrić, E. (2004a). A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról. Lakatos, P. I.–Károlyi T. M. (szerk.) (2004),

- Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 153–162.
- Andrić, E. (2004b). Iskoláskori kétnyelvűség Vajdaságban. Papp, Gy. (szerk.) (2004), *Mi ilyen nyelvben élünk.* Szabadka: MTT Könyvtár 9. 249–267.
- Andrić, E. (2005). Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. *Anyanyelvünk szolgálatában.* Ada: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület jubileumi kiadványa. 44–54.
- Andrić, E. (2006). A vajdasági diákok kétnyelvűsége. *Hungarológiai Közlemények*, 37/1, 99–115.
- Andrić, E. (2007a). A vajdasági diákok kétnyelvűsége. *Nyelv, nemzet, identitás – VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus.* Debrecen/Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 209–220.
- Andrić, E. (2007b). A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények*, 38/2, 52–70.
- Andrić, E. (2008). Az ürményházi diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények*, 39/4, 62–73.
- Andrić, E. (2009a). Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini. Vlahović, P.–Bugarski, R.–Vasić, V. (szerk.) (2009), *Višejezični svet Melanije Mikeš.* Novi Sad: Filozofski fakultet. 37–55.
- Andrić, E. (2009b). A szenttamási gyerekek kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználata. *Hungarológiai Közlemények*, 40/4, 75–99.
- Andrić, E. (2010). Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvűsége. *Hungarológiai Közlemények*, 41/4, 94–114.
- Andrić, E. (2012). Az újvidéki középiskolások magyar nyelvi tudatáról. *Hungarológiai Közlemények*, 42/1, 69–84.
- Baird, B. O. (2015). Pre-nuclear peak alignment in the Spanish of Spanish-K'ichee' (Mayan) bilinguals. *Proceedings of the 6th Conference on Laboratory Approaches to Romance Phonology*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 163–174.
- Bartha, Cs. (2005). *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Basnight-Brown, D. M. & Altariba, J. (2007). Code-switching and code-mixing in bilinguals: Cognitive, developmental, and empirical approaches. Ardila, A. & Ramos, E. (eds.), *Speech and Language Disorders in Bilinguals.* New York: Nova Science Publishers, 69–89.
- Bedore, L. M.–Peña, E. D.–Summers, C. L.–Boerger, K. M.–Resendiz, M. D.–Greene, K.–Bohman, T. M. & Gillam, R. B. (2012). The measure matters: Language dominance profiles across measures in Spanish–English bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 15, 616–629.

- Bialystok, E.–Craik, F. I.–Klein, R. & Viswanathan, M. (2004). Bilingualism, aging, and cognitive control: evidence from the Simon task. *Psychology and Aging*, 19, 290-303.
- Bialystok, E.–Craik, F. I.–Green, D. W. & Gollan, T. H. (2009). Bilingual minds. *Psychological Science in the Public Interest*, 10, 89-129.
- Birdsong, D.–Gertken, L. M. & Amengual, M. (2012). *Bilingual Language Profile: An Easy-to-Use Instrument to Assess Bilingualism*. Austin: COERLL, University of Texas.
- Coetzee, A.W.–García-Amaya, L.–Henriksen, N. & Wissing, D. (2015). Bilingual speech rhythm: Spanish-Afrikaans in Patagonia. J. Stuart-Smith et al. (eds.), *Proceedings of the 18th international conference of phonetic sciences*. Glasgow: United Kingdom.
- Cutler, A.–Mehler, J.–Norris, D. & Segui, J. (1992). The monolingual nature of speech segmentation by bilinguals. *Cognitive psychology*, 24, 381-410.
- Čudić, M. (2003). Prilog izučavanju mađarsko-srpskih jezičkih interferencija u severnoj Vojvodini. *Filološki pregled*, 30/2, 187–205.
- Dewaele, J. M. (2004). Perceived language dominance and language preference for emotional speech: The implications for attrition research. M. S. Schmid et al. (eds.), *First language attrition: Interdisciplinary perspectives on methodological issues*. Amsterdam/Philadelphia, PA: Benjamins. 81–104.
- Dewaele, J. M. & Wei, L. (2012). Multilingualism, empathy and multi-competence. *International Journal of Multilingualism*, 9, 352-366.
- Dudok, M. (1995). Jazyková situácia a členenie slovenčiny v juhoslovanskej Vojvodine. Ondrejovič, S.–Šimková, M. (eds.), *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolinguistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda. 216 –226.
- Dudok, M. (2002a). O prirodzenom bilingvizme. Štefánik, J. (ed.), *Bilingvizmus: Minulosť, prítomnosť a budúcnosť: Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvizme konanom 22. 2. 2002 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Academic Electronic Press. 53–61.
- Dudok, M. (2002b). Pluricentrický vývin modernej slovenčiny. Mlacek, J. (ed.), *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava: Stimul. 42 –50.
- Dudok, M. (2004). Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. Uhrinová, A.–Žiláková, M. (eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. 32 –42.

- Dudok, M. (2006). Jazyková identita enklávnej a diasporálnej slovenčiny a preventívna lingvistika. Týr, M. (ed.), *Slovakistický zborník 1*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť. 7–18.
- Dudok, M. (2008). *Zachránený jazyk*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Eilola, T.–Havelka, J. & Sharma, D. (2007). Emotional activation in the first and second language. *Cognition and Emotion*, 21, 1064–1076.
- Gertken, L. M.–Amengual, M. & Birdsong, D. (2014). Assessing language dominance with the Bilingual Language Profile. Leclercq, P., Emonds, A. & Hilton, H. (eds.), *Measuring L2 proficiency: Perspectives from SLA*. Bristol: Multilingual Matters. 208–225.
- Gollan, T. H.–Salmon, D. P.–Montoya, R.–Peña, E. (2010). Accessibility of the nondominant language in picture naming: A counterintuitive effect of demetia on bilingual language production. *Neuropsychologia*, 48, 1356–1366.
- Göncz, L. (1985). *A kétnyelvűség pszichológiája*. Újvidék: Forum.
- Göncz, L. (1991). A vajdasági magyar–szerbhorvát kétnyelvűség pszichológiai kutatásai. In: Györi-Nagy, S.–Kelemen, J. (szerk.) (1991), *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.*, Budapest: Széchenyi Társaság. 88–99.
- Göncz, L. (1995). A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai, I. (szerk.) (1995), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 65–81.
- Göncz, L. (1999). *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz, L. (2004a). *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: MTT Könyvtár 8.
- Göncz, L. (2004b). Újabb nyelvi adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz. In: Lakatos, P. I.–Károlyi, T. M. (szerk.) (2004b). *Nyelvjárásvetés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. Nyelvvesztés, nyelvjárásvetés, nyelvcsere. A 13. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 13–25.
- Grabovac, B. (2017). *Affektív ingerek és kétnyelvűség*. Szabadka: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Harris, C. L.–Gleason, J. B. & Aycicegi, A. (2006). When is a first language more emotional? Psychophysiological evidence from bilingual speakers. Pavlenko, A. (ed.), *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression, and Representation*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters. 232–235.

- Howell, P. et al. (2004). Comparison of exchange patterns of stuttering in Spanish and English monolingual speakers and a biligual Spanish–English speaker. Packman, A.–Meltzer, A. & Peters, H. F. M. (eds.), *Theory, Research and Therapy in Fluency Disorders: Proceedings of the 4th World Congress on Fluency Disorders, Montreal, Canada*. Nijmegen: Nijmegen University Press. 415–422.
- Klein, Á. (2011). *A nyelvelsajátítástól a nyelvtanulásig. Anyanyelvelsajátítás – kétnyelvűség – idegennyelv-tanulás*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/nyelv_elsajatitas/index.html
- Kovács Rác, E.–Halupka-Rešetar, Sz. (2017a). Szerb és angol nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos gimnáziumi tanulók körében. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* LXII, 149-169.
- Kovač Rac, E.–Halupka-Rešetar, S. (2017b). Korelacija između uzrasta ispitanika, učestalosti upotrebe srpskog jezika, školske ocene i samoprocene znanja kod učenika vojvođanskih srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku. *Nasleđe*, 38, 141-161.
- Láncz, I. (1996). A köznyelvűsödés útján. In: Láncz, I. (szerk.) (1996), *Nyelvünk – nyelvhasználatunk*. Budapest: Betli Bt. 43–53.
- Lim, V. P. C.–Lincoln, M.–Chan, Y. H. & Onslow, M. (2008). Stuttering in English-Mandarin bilingual speakers: The influence of language dominance on stuttering severity. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 51, 1522–1537.
- Mirnic, K. (2003). Nemzeti kisebbségből szórványnépeség. In: Gábrity Molnár, I.–Mirnic, Zs. (szerk.) (2003), *Kisebbségi létjelenségek*. Szabadka: MTT Könyvtár 7, 25–84.
- Molnár Csikós, L. (1974). Szociolingvisztikai vizsgálatok a Dunatáján. *Létiünk*, 4/5–6, 76–83.
- Molnár Csikós, L. (1995). A vajdasági magyar diáknyelv napjainkban. *Híd*, 59, 347–351.
- Molnár Csikós, L. (1998). Az anyanyelven való tanítás a jugoszláviai magyarok körében. In: Gábrity Molnár, I. (szerk.) (1998), *Vajdasági útkereső*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, 191–196.
- Molnár Csikós, L. (2000). Vajdasági diákok nyelvhasználati viselkedése. In: Borbély, A. (szerk.) (2000), *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 157–163.

- Mráz, A. (2004). *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch*. Bácsky Petrovec: Kultúra 2004.
- Myjavcová, M. (1996). *Slovenčina v kontakte so srbčinou*. Sociolingvistická a areálová lingvistika. Sociolinguistica slovacica 2. Zostavil: S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. 100–142.
- Papp, Gy. (szerk.) (2004). *Mi ilyen nyelvben élünk*. Szabadka: MTT Könyvtár 9.
- Pavlenko, A. (2005). *Emotions and Multilingualism*. New York: Cambridge University Press.
- Pavlenko, A. (2012). Affective processing in bilingual speakers: Disembodied cognition? *International Journal of Psychology*, 47, 405–428.
- Perovic, A.–Đurđević Filipović, D. & Halupka-Rešetar, S. (kéziratban). The effects of bilingualism on cognitive functioning.
- Rah, A. (2010). Transfer in L3 sentence processing: Evidence from relative clause attachment ambiguities. *International Journal of Multilingualism*, 7, 147–161.
- Rajslí, I. (1995). Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között. In: Kassai, I. (szerk.) (1995), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 299–305.
- Rajslí, I. (1996). A kódváltás jelensége a fiatalok nyelvhasználatában. Ada: Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. 68–73.
- Tamamaki, K. (1993). Language dominance in bilinguals' arithmetic operations according to their language use. *Language Learning*, 43, 239–261.
- Treffers-Daller, J. (2011). Operationalizing and measuring language dominance. *International Journal of Bilingualism*, 15, 147–163.
- Týrová, Y. (2016). *Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine*. Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8208>.
- Vukov Raffai, É. (2009). A kétnyelvűség megítélése kétnyelvű környezetben. In: Borbély, A.–Vančóné Kremmer, I.–Hattyár, H. (szerk.) (2009), *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Vukov Raffai, É. (2012). *Az örökíró, a hémiszsza, és ami körülöttük van*. Szabadka: Grafoprodukt.
- Zeinivand, T.–Azizifar, A. & Gowhary, H. (2015). The relationship between attitude and speaking proficiency of Iranian EFL Learners: The case of Darrehshehr city. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 199, 240–247.

Zydatiř, W. (2000). *Bilingualer Unterricht in der Grundschule. Entwurf eines Spracherwerbskonzepts für zweisprachige Immersionsprogramme*. Ismaning: Hueber.

<https://sites.la.utexas.edu/bilingual/scoring-and-interpreting-the-results/>

Novák Anikó*
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Beke Ottó
Samu János
Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

UDC 821.111(73)-311.9
DOI: 10.19090/gff.2018.2.63-76
Eredeti tudományos munka

A CYBERPUNK TÉRHÓDÍTÁSA (POÉTIKÁK ÉS DISKURZUSOK)

A dolgozat célja egyrészt bizonyítani, hogy a cyberpunk történetek megközelíthetőek a cybertér, illetve az egyéb alternatív technikai térkonstrukciók narrativizációiként, másrészt meghatározni azt a narratológiai és poétikai interpretációs keretet, amely révén a cyberpunk körébe tartozó alkotások elemezhetőek. A belső technikai terek ábrázolása, narrativizációja, valamint az írásbeliség utáni mozgóképek bemutatása a cyberpunk műfajának szorosan összefüggő, egymás nélkül elképzelhetetlen jegye. Ez a (társ)művészeti egymásrautaltság méltán tart számot kitüntetett figyelemre, továbbá a cyberpunk térhódításának alapjául is szolgál. A munka megkísérli a science fictionből kitermelődő cyberpunk meghatározását, külön figyelmet szentelve az irodalmi és filmtörténeti előzményeknek, a *Neurománc* című, műfajteremtő William Gibson-regénynek, Philip K. Dick és Dan Simmons szövegeinek, illetve ezek filmadaptációinak is a legfrissebb vonatkozó alkotások vizsgálatával mellet.

Kulcsszavak: tudományos-fantasztikum, cyberpunk, cybertér, interiorizáció, képiség, *Neurománc*, Philip K. Dick, Dan Simmons

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az elmúlt években egyre több olyan film(sorozat) és irodalmi alkotás jelenik meg, illetve kerül a figyelem homlokterébe, amely alternatív, technikai kontextusban megalkotott térkonstrukciókat mutat be. Ezek a fősodratú, vagyis a szélesebb nézőközönséget is megszólító kultúra részévé váló alkotások olyan, immár klasszikusnak számító cyberpunk kérdésköröket járnak körül, mint például a cybertérben mint (számítás)technikai környezetben megteremtett mesterséges térkonstrukcióban megképződő egyéni és kollektív identitás, a posztmodern törzsiség, az emberi szubjektumok gépek és rendszereik általi helyettesíthetősége, az emlékezőskultúrának az új technikai közeg fejlődése és eszkalációja

* aniko.novak@ff.uns.ac.rs

következtében jelentkező válsága, a virtuális valóság, az immaterializáció, a poszt- és transzhumanizmus, a digitális alapú mediatizáció, a digitális kommunikáció és lét(ezés), jelhagyás.

A *Fekete tükör* (Black Mirror) című sorozat 2011-ben indult útjára. A *Real Humans – Az új generációt* (Äkta människor) 2012-ben kezdték vetíteni. A sorozat folytatásaként is felfogható *Humans* 2015-ben jelent meg a képernyőkön. A *Westworld* első évadát 2016-ban sugározták. A *Philip K. Dick's Electric Dreams* című sorozat 2017-ben debütált. A *Szárnyas fejdadász 2049* (Blade Runner 2049) és a *Páncélba zárt szellem* (Ghost in the Shell) egyaránt 2017-ben került a mozikba. Az *Altered Carbon* című sorozat 2018-ban indult útjára. Eklatáns példa a Steven Spielberg rendezte *Ready Player One* című 2018-as film is, aminek az alapjául szolgáló regény, Ernest Cline azonos címet viselő műve – Will Lavendert idézve – „az új generáció Neurománca” (Cline, 2015: 1).

A fentebb hivatkozott filmeknél és sorozatoknál korábban, 1999-ben jelent meg az *eXistenZ – Az élet játék* (eXistenZ) című, David Cronenberg rendezte film. Cronenberg „egyéni disztópiá[ja]” (Varró, 2016: 215) cselekményszövése által hasonlóképpen a virtuális valóságra, illetve annak egy specifikus, bioinformatikai változatára irányítja a figyelmet. A filmben bemutatott közeg jellegzetességeinek és narratív relevanciájának megfelelően az *eXistenZ* cyberpunk, illetve még pontosabban fogalmazva biopunk (Bene, 2014) alkotás. A műfaj alakulástörténetére pedig művészfilm jellegének köszönhetően is legalább olyan mértékben gyakorolt hatást, mint az 1982-es *Szárnyas fejdadász* (Blade Runner) című, Ridley Scott-alkotás.

Ez a tematikus meghatározottságokra összpontosító, a filmtörténeti és esztétikai jellemvonásoktól függetlenül összeállított felsorolás természetesen nem a teljesség igényével készült. Ennek megfelelően csupán a cybertér és az egyéb alternatív – többnyire, ám nem minden esetben digitális – térkonstrukciók filmbeli reprezentációinak előretörését hivatott szemléltetni.

A felsorolt filmek és sorozatok leginkább a tudományos-fantasztikum stílári és tematikus jegyeit hordozzák magukon, továbbá történeti meghatározottságuk, beágyazottságuk és előképek tekintetében is hasonló műfaji körbe tartoznak. Klasszikus értelemben véve nem mind cyberpunk alkotások, viszont történetvezetésük domináns mintázatai, a kulturális jelenségek széles körét érintő digitalizálódást leginkább tematikus formákban kifejezésre juttató digitális jellegük (Landon, 2001: 29), az általuk vizionált világok – reprezentációs módjai –, az azokban megnyilvánuló technikai-mediatizációs ismérvek és alapstruktúrák konvergenciája kivétel nélkül a cyberpunkra (is) jellemző időszerű kérdésköröket

állítják az érdeklődés homlokterébe. Ez utóbbiak a diskurzus rendjének (Foucault, 1991) megkerülhetetlen fontosságú útjelzőivé, építőköveivé és egyben mementóivá váltak.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy bizonyítsuk, ahogyan a digitális narratívák Brooks Landonnál (Landon, 2001: 29), úgy a cyberpunk történetek is megközelíthetők tágabb értelemben, úgy, mint a cybertér, illetve az egyéb alternatív technikai térkonstrukciók narrativizációi, illetve az elbeszélések tereiként való működtetési. Ez irodalmi és filmalkotásokban egyre gyakoribb jelenség.

A CYBERPUNK MEGHATÁROZÁSA

A cyberpunk a tudományos fantasztikumból alakult ki (Rétfalvi, 2012). H. Nagy Péter értékelése szerint megjelenése paradigmaváltást jelentett (H. Nagy, 2005: 97), s a cyberpunk a sci-finek „pillanatnyilag talán legelőképesebb fajtája” (H. Nagy, 2001: 5). Csicsery-Ronay immár sajtósági esztétikát és művészeti stílust lát benne (Csicsery-Ronay, 1988: 269). George Slusser a cyberpunkot kitermelő science fiction irodalomban meghatározó szerepű tudományos szemléletmód túlsúlyát hangsúlyozza. (Slusser, 2005: 28)

Az említett filmek és még inkább a sorozatok epizódjainak jelentős hányada az ábrázolt világokon belül nagyobbára (számítás)technikai kontextusban megalkotott, a cselekmények egy meghatározó részének háttérül és egyben közegül szolgáló alternatív és nem ritkán hibrid térkonstrukciókat mutat be. Ezen alternatív térkonstrukciók irodalmi és konceptuális előképei a '80-as években megjelent cyberpunkban, illetve a korábbi, '60-as évekbeli proto-cyberpunkban, jelesül William Gibson és Philip K. Dick műveiben gyökereznek. Ebben a gazdag irodalom- és filmtörténeti összefüggésrendszerben fontos megfelelő hangsúllyal ellátni az utóbb említett szerző szövegei alapján készült, a televízióban 2017 óta futó, képi világa és rendezési stílusa szempontjából a *Black Mirror*val átfedéseket mutató sorozatot.

A szóban forgó filmalkotások beágyazottságát számos műfaj történeti mozzanat teszi még hangsúlyosabbá. A fentebb már említett, *Szárnyas fejedelmesség* (*Blade Runner*) című, Ridley Scott rendezte 1982-es film nagyban meghatározta a cyberpunk esztétikájának alakulástörténetét. Ennek megfelelően minősül pre-cyberpunk (Rétfalvi, 2012: 87) alkotásnak, alapjául pedig Dick *Álmodnak-e az androidok elektronikus bányákkal?* (Dick, 2013) című 1968-as regénye szolgált. Ez volt a szerző első filmadaptációja (Sárközy, 2010). Csicsery-Ronay értékelése szerint Dick 1963 és 1969 között írta legjelentősebb regényeit (Csicsery-Ronay,

2008: 70–71), és egyben akkor született említett műve is. Steven Shaviro erre a filmre vezeti vissza a kortárs tudományos-fantasztikus filmek meghatározó képi világát, stílusát (Shaviro, 2002). A film *Szárnyas fejedéssz 2049* című, 2017-ben megjelent folytatása mindennek megfelelően egy megközelítőleg öt évtizedes cyberpunk tradíció folytatása. Az ugyanabban az évben bemutatott *Páncélba zárt szellem* című mozi kompozíciója, képi világa, narratív struktúrája szempontjából Gibson műfajteremtő jelentőségű, 1984-es *Neurománcával* (Gibson, 1992) mutat átfedéseket. Szűts Zoltán a film alapjául szolgáló japán animét, a *Ghost in the Shell* pedig éppen a *Szárnyas fejedésszal* (Szűts, 2003: 31), továbbá Gibson *Neurománcával* és Philip K. Dick műveivel értelmezi közös keretben (Szűts, 2013: 132–133). Ez utóbbi alkotásközi vonatkozások intertextuális és motivikus mozgások eredményei.

A 2016 óta sugárzott *Westworld* sorozat Dan Simmons poszt-cyberpunk regényeivel, különösképpen a *Hyperion*-sorozattal (Simmons, 2010; 2011; 2012; 2013), ezáltal pedig közvetve a regényciklus pretextusaként szolgáló *Neurománc* folytat, főleg az ábrázolásmódok szintjén megnyilvánuló dialógust. A filmsorozatnak „a szórakoztatóipart és a média jövőjét is borúsán” (Kárpáti, 2016: 30) láttató, főleg rendezési, dramaturgiai szempontból gyakran éles hangú, sőt, időnként szinte megsemmisítő kritikával illetett (Mészáros, 1988; Matos, 1987) eredetije 1973-ban jelent meg, Michael Crichton rendezésében. Magyar nyelvű címe: *Feltámad a Vadnyugat*.

A William Gibson- és Dan Simmons-szövegekben olvasható cybertér-, illetve alternatívter-leírásokat – a megnevezések szintjén megmutatózó, továbbá méretaránybeli eltérések ellenére – azonos tulajdonságok jellemzik. Ilyen az addikció veszélyeivel együtt járó mágia, misztifikáció, mitologizáció (Esterbauer, 2003), az illúzió, illetve a szemfényvesztés (Mersch, 2004: 177; Csepeli–Prazsák, 2010: 17–18), a kommunikációs azonnaliság és sebesség (Aczél, 2012: 115) eksztatikus élményével kecsegtető, továbbá a poszt-alfabetizmus (Flusser, 2011; Stephens, 1998; Mitchell, 2007, Kroker, 2004) illetve a neoanalfabetizmus egymással szorosan összefüggő vonása. Ugyanez mondható el a kortárs tudományos-fantasztikus és cyberpunk filmekben és sorozatokban technikai kontextusban megjelenített alternatív térkonstrukciókról. Veronica Hollinger éppen a cyberpunk alkotások, többek között a *Neurománc* kapcsán jegyzi meg, hogy ezekben a művekben a technológiai közvetítettség képzeletbeli ábrázolásainak pontossága, illetve hitelessége figyelhető meg (Hollinger, 2005: 236). Ennek megfelelően válhatott „a számítógépes hálózatok által létrehozott cybertérbe

áthelyezett élet” (Szűts, 2013: 134) az irányzaton belüli meghatározó erejű és funkciójú motívummá (Huber, 2016: 120).

TECHNIKAI TEREK

A valós fizikai, medializálatlan térben feltűnő jelenségek, természeti és társadalmi „csodák” helyett egyre inkább a (számítás)technikailag megkonstruáltakra, illetve a medializáltakra irányul a figyelem. Az irodalmi és filmes cybertér-ábrázolásmódokban az analógiák alapján működő retorikai alakzatoknak jut meghatározó szerep. Ily módon lesz például Dan Simmons *Hyperion*-regényciklusában az internethez hasonlítható (Simmons 2013: 404) megaszféra „végtelen fény-, hang- és kapcsolatóceán” (Simmons, 2011: 340), illetve „rejtélyes, csillagközi médium[...]” (Simmons, 2013: 59). Az analógiák hangsúlyozása biztosítja a cybertér-ábrázolások befogadhatóságát.

A külső környezet megjelenítése esetében ettől eltérő retorikai stratégiák alkalmazása figyelhető meg. Gyakran ugyanis a technológiai világ elemei kerülnek jelölő pozíciókba, aminek következtében az ábrázolt világok futurisztikussá válnak. Az új, nagyobbára digitális technológiák természetes, szinte primer környezetként való elfogadásával párhuzamosan azok kezdenek a hasonlító szerepében működni (Szabó, 2013). Mindójuk közül pedig a számítógépeknek jut központi szerep. Ruth Curl a cyberpunk metaforáiról értekezve, éppen Gibson műfajteremtő szövege, vagyis a *Neurománc* kapcsán hívja fel a figyelmet a számítógép „univerzális hordozóeszközként” (Curl, 2001: 56) való működésére.

A cyberpunk alkotások nézői/olvasói egy olyan ábrázolásmódbeli kereszteződésnek lehetnek tanúi, amely a cyber-, illetve alternatív tér és a valós fizikai, medializálatlan tér kontaminációja következtében előálló hibriditást juttatja kifejezésre. Ez a kiazmus a műfaj jellegzetességei közé tartozik. A külső és a belső tér, illetve a valós események/cselekmények és az emlékezés, valamint a képzelgés terének egymásra vetítése és az őket elválasztó határvonalak – a narratíva idejének de-, illetve multilinearizációjával párhuzamosan zajló – elbizonytalanítása természetesen más műfajokra és korábbi irodalomtörténeti korszakokra szintén jellemző volt. Ami a cyberpunk esetben új(nak számított), az kimondottan a technikailag megkonstruált, illetve közvetített és a valós fizikai tér kapcsolódási pontjainak, felületeinek és relációinak felfedezése, valamint az előbbieket exponálása.

INTERIORIZÁCIÓ

A radikális Mással/mással, illetve a nagybetűs Idegennel való, a tudományos-fantasztikumban meghatározó szerepű (Živković, 1985) találkozás természetes közegül szolgáló intergalaktikus tér válik belsővé, (számítás)technikailag megkonstruálttá a cyberpunkban. Ami a sci-fiben s főleg a műfaj klasszikus alkotásaiban a cselekmény szempontjából meghatározó volt, az a valós fizikai térben játszódott le, még azokban az esetekben is, amikor az irodalmi (regény)világok alapstruktúráját a technikai újítások alapjaiban határozták meg. A cyberpunk a tudományos-fantasztikum (narratív) tereit interiorizálja. Ami a cyberpunk történetekben jelentős, az a cybertérhez kötődik. Ez – Csepeli György és Prazsák Gergő szerzőpáros nyelvi leleményét idézve – a „bitbeesés” (Csepeli–Prazsák, 2010: 14) irodalmi és filmes reprezentációit eredményezi.

A fentieknek megfelelően mutatja be Dan Simmon 2003-ban megjelent *Ílion* (Simmons, 2015) és az annak folytatását képező 2005-ös *Olümposz* (Simmons, 2017) című műve Homérosz Iliászat, az eposz cselekményét és szereplőit is egyfajta virtuális valóságban. A műben megjelenő istenségek pedig transzhumán lények. A szerző korábbi, 1989 és 1997 publikált, *Hyperion*-ciklusbeli regényvilágának grandiózus méreteket öltő csillagközi terei a világhálóéhoz hasonló hipertextuális linkstruktúrák alapján szerveződnek (Simmons, 2010: 219). A *Hyperion*-ciklus ennek megfelelően űropera (Sánta, 2011; Reynolds, 2012: 18–19), illetve a mű által ábrázolt, a regényvilág felépülésében meghatározó szerepet játszó mediális vonatkozások dominanciáját figyelembe véve – digitális űropera. Externális terei lényegükben internálisak, de legalábbis technikailag-digitálisan megkonstruáltak, hibrid jellegűek, így adnak módot a regény szereplőinek élményszerű aktív részvételére.

A cyberpunkban a valós, fizikai és medializálatlan tér válik másodlagossá. Ebből a szempontból érdemes a *Mátrix* trilógiát kiemelni (Király, 2010: 487), ami mind a mai napig meghatározza a cybertérnek és a gépi létnek a fősodratú filmiparban megfigyelhető képi ábrázolásait és az azokkal elválaszthatatlanul összefüggő közkeletű technikai fantáziavilágot.

A cyberpunk és az egyéb hivatkozott alkotások által bemutatott virtuális világokban a dominánsan technikai médiaformák és kommunikációs platformok a szubjektumok konsituálódási folyamatában a külső, vagyis centripetális erők (Pléh, 2001a; 2001b) túlsúlyát eredményezik. Az emberközpontú centrifugális erők pedig még inkább veszítenek jelentőségükből, hiszen az ábrázolt világokban az alapjukat biztosító emberi szubjektumok relevancia-csökkenése figyelhető meg. Elég a poszt-és transzhumanizmusra, továbbá a cyborg-esztétikára utalni. Részben ez okozza az

irodalmi és filmes karakterek narratív képlékenységét. Ami meghatározó marad, az a gépek és legfeljebb a gépek emberhez fűződő ambivalens viszonya. A humán dimenzió mindinkább eltölpül ebben a technicista perspektívában (Harari, 2017). Ez a maga történetiségében kibomló elképzelés szolgál a baljóslatú jövővíziók koncepcionális alapjául.

Az elbeszélések science fiction- és kalandregénybeli roppant tereinek interiorizációjával párhuzamosan nem csökken azok mérete, ily módon a továbbiakban is lehetővé válik a kalandos cselekményszövés és a különböző narratív fordulatok alkalmazása. A narratív dinamizmus változatlanul az alkotások potenciális jellemvonása marad. A disztópiákban is legfeljebb a valós „külső” terekben rekedő, illetve oda száműzött emberi testek kárhóztatnak mozdulatlanságra és tétlenségre, ez a passzivitás azonban kompozicionális és koncepcionális jellegűvé válik. Ebből a szempontból érdemel kitüntetett figyelmet a *Mátrix*-trilógia (Gillis, 2005; Botz-Bornstein, 2008) és a *Hasonmás (Surrogates)* című 2009-es film.

A narratív terek történetileg megnyilvánuló interiorizációja ellensúlyozza az esetenként alapvetőnek bizonyuló tematikus innovativitást, illetve a fikcionális világok tárgyi és strukturális újszerűségét. Az az irodalom-, film- és főleg műfaj történeti átalakulási folyamat, amely a science fictionból kitermelte a cyberpunkot, a gigantikus méreteket öltő csillagközi terekről a cyber- és egyéb alternatív terekre irányítva a figyelmet, a maga folyamatszerűségében mutatkozik meg. Ily módon találkozunk a fikcionális világok tematikus és szerkezeti újszerűsége egy több évtizedes hagyomány befelé tartó, dinamikus erejével.

Ez a befelé irányuló, a pszichologizálástól azonban eltérő mozgás nem csupán régi, illetve mára már klasszikusnak mondható, „örök” etikai kérdések újbóli megfogalmazására, esetleg a megváltozott körülményeknek megfelelő rekontextualizációjára nyújt lehetőséget, hanem egészen új, „technicista” felvetéseket is kifejezésre juttat. Ez utóbbiak pedig nem is mindig helyezhetők el a humán jelenségek dimenzióján belül; elég a poszthumanizmusra, a gépek fokozódó szerepének a már a klasszikus tudományos-fantasztikus irodalom által is tematizált kérdéskörére, illetve a kortárs populáris kultúrában egyre nagyobb népszerűsége szert tevő cyborg-reprezentációkra utalni.

Ez a befelé tartó mozgás termelte ki a science fictionból a cyberpunkot, újfajta esztétikát, fikcionális világokat és egyben új kérdésfelvetéseket hozva magával. Mindennek tükrében válik értelmezhetővé a cybertér műfajon belüli relevanciája. Az alternatív és leginkább a hibrid térkonstrukciók, virtuális valóságok ugyanis narratív tereket jelentenek, és egyúttal az alkotások által bemutatott fikcionális világok alapszerkezetét is biztosítják. Az alternatív térkonstrukciók

összetettsége, hibriditása, linkszerű (hipertextuális) struktúrája, gyakran szinte átláthatatlan szövevényessége alapozza meg a metalepszis és az oximoron retorikai alakzatának a műfajon belüli meghatározó szerepét (Bene, 2010: 236; Rabkin, 2001: 51).

KÉPISÉG

A jellegzetesen cyberpunk témákat narratív formákban feldolgozó irodalmi és filmalkotások között mindig különböző kölcsönhatások voltak megfigyelhetők. Ennek ékes példája, hogy a *Neurománccal* tematikus és kompozicionális átfedéseket mutató *Páncélba zárt szellem* szintűgy képregény, illetve anime alapján készült, mint a *Hasonmás*, vagy hogy a cyberpunk műfaj, illetve stílus (Csicsery-Ronay, 1988: 269) esztétikájára történetileg a *Szárnyas fejdáosz* mellett a *Videodrome* című 1983-as David Cronenberg-filmalkotás gyakorolt erőteljes hatást (Grace, 2003; Csicsery-Ronay, 1992), amely filmben a közvetített multimediális tartalmak, a „hús-vér televízió[...]"(Csöngé, 2011: 188) kel önálló életre, és erőszakos módon a valóság helyébe lép. Ezek nem véletlen történeti egybeesések, hanem a számítógépes kultúra és a cybertér meghatározó posztalfabetikus, illetve vizuális jellegének (Orlovsky, 2003: 23–24) restrukturáló hatású megnyilvánulási módjai.

Posztalfabetikus mozgóképek szállják és teremtik meg a cyberteret és egyben annak különböző művészetekben, műfajokban és stílusokban jelentkező reprezentációit. Saját képükre és hasonlatosságukra formálják azokat. Nem díszítő-, hanem konstitutív elemek módjára vannak jelen; időnként emberi alakot öltenek, és megszólalnak, beszélnek. A cybertérben ők maguk az emberi és egyéb lények – avatarjai –, testi valójuktól és ily módon tér- és részben időbeli korlátaiktól megszabadított virtuális avagy digitális szubjektumok (Esterbauer, 2003). Amikor pedig az ábrázolt virtuális valóságokban szűkebb értelemben vett szövegeket, grafematikus struktúrákat tesznek láthatóvá a digitális kódok, azok mediálisan különböznek a nyomtatott, hard copy dokumentumokban megjelenőktől (Hayles, 2004: 154). Ily módon az írásbeliség utáni képek esetében a dinamikus-kinetikus jellemvonások és a multimediális kiterjeszetheőség nem opcionális, hanem strukturális-mediális jellemvonássá válik.

A cyberpunk esetében a belső technikai terek ábrázolása, illetve narrativizációja, továbbá az írásbeliség utáni mozgóképek bemutatása egymással szorosan összefüggő műfaji jegyeket alkotnak. Elképzelhetetlenek egymás nélkül. Napjaink digitális-online, illetve számítógépes kulturális környezetében a tárgyalat

(társ)művészeti egymásrautaltság méltán tart számot kitüntetett figyelemre, miközben a cyberpunk térhódításának alapjául szolgál.

ÖSSZEGZÉS

A különböző tudományterületek ismereteit egyaránt hasznosító szöveg- és filmértelmezések lehetővé teszik a cyberpunk műfajának, illetve irányzatának a preskriptív helyett a deskriptív módon történő meghatározását, ezáltal pedig a majdan megszülető alkotások integrálását. A művek közös, dinamikusan változó értelmezési kerete tematikus és narratív elemeket, illetve jellemvonásokat egyaránt magába foglal. Mindezek összefoglalva az interiorizált, posztalfabetikus mozgóképek által meghatározott alternatív, technikai tereknek, hibrid térkonstrukcióknak, virtuális valóságoknak a cselekményszövés közegeként való megjelenítését eredményezik. A cyberpunk oly módon működteti ezeket a belsővé tett, narratív tereket, hogy közben különböző poétikákat és diskurzusokat, illetve (narratív) művészeti ágakat egyaránt érint.

A multidiszciplináris, az imént említett konstitutív vonásokat figyelembe vevő értelmezési mód lehetővé teszi többek között a műfaj előtörténeteként számontartott, vonatkozó Philip K. Dick-i szöveghagyomány, William Gibson paradigmatiszós jelentőségű *Neurománcán*ak, továbbá számos, a nyolcvanas, a kilencvenes és a kétezres évekből és a kortárs populáris filmkultúrából származó alkotás közös nevezőre hozását, de egyúttal megőrzi nyitottságát, a konstitutív elemeket illető bővíthetőségét, módosíthatóságát. A kidolgozott interpretációs mód narratológiai és poétikai elemzéseknek egyaránt teret ad, hiszen figyelmét főleg az elbeszélések tereire és azok megalkotottságára, textuális és képi ábrázolására, továbbá az azokból következő jellemvonásokra irányítja.

A műfaj népszerűségét, frekvenciáját és egyben történeti meghatározottságait figyelembe véve a közeljövőben újabb cyberpunk irodalmi és filmalkotások megjelenése várható. A mostani kutatás folytatása magában foglalná ezen alkotások értelmezését, de módszertani kiterjesztés formájában fontos volna a mindenkori művek megszületési idejének technika- és főleg médiatörténeti kontextusait is bevonni az értelmezésekbe. Ily módon anélkül, hogy a történeti diszciplínából származó referenciális vonatkozások stabilizálnák a művek jelentését, epochális jellemvonásokra is fény derülne.

Anikó Novák, Ottó Beke, János Samu

THE EXPANSION OF CYBERPUNK (POETICS AND DISCOURSES)

Summary

In science fiction, intergalactic space serves as a natural medium for the major, decisive encounter with the Alien. In cyberpunk, which is produced by the genre, this space becomes internal and (computation) technically constructed. With the interiorization in science fiction, the tremendous size of these is not reduced, so adventurous plots and various narrative turns remain possible. Alternative space constructions depicted in the novels are characterized by post-alphabetical motion pictures. This study aims to show that cyberpunk stories can be understood as narrativizations of cyberspace and other alternative technical space constructions. The interpretation includes the genre's classic works: *Neuromancer* by William Gibson, the works of Philip K. Dick and Dan Simmons, as well as the latest creations of relevant film productions.

Keywords: science fiction, cyberpunk, cyberspace, interiorization, iconicity, *Neuromancer*, Philip K. Dick, Dan Simmons

Aniko Novak, Oto Beke, Janoš Šamu

EKSPANZIJA KIBERPANKA (POETIKE I DISKURSI)

Sažetak

U naučnoj fantastici susretanje sa Stranim se uvek događa u intergalaktičnom prostoru. U žanru kiberpanka ovaj prostor postaje unutrašnji i (kompjuterizovano) konstruiran. Interiorizacijom ogromnih prostora priča avanturističkog romana u naučnoj fantastici ovi prostori ne gube dimenzije i time ostaje moguć širok spektar narativnih zahvata. Prikazane alternativne konstrukcije prostora karakterišu postalfabetičke pokretne slike. Studija ukazuje na moguć pristup kiberpanku u kome je svojstvo žanra upravo narativizacija kiber- i drugih alternativnih konstrukcija prostora. Pri tome se vrši interpretacija klasika kao što su *Neuromanser* Vilijema Gibsona, tekstovi Filipa K. Dika i Dena Simonsa kao i relevantne novije filmske adaptacije.

Ključne reči: naučna fantastika, kiberpank, kiberprostor, interiorizacija, ikonika, *Neuromanser*, Filip K. Dik, Den Simons

FILMJEGYZÉK

Altered Carbon, 2018–, rendező: Laeta Kalogridis

eXistenZ – Az élet játék (eXistenZ), 1999, rendező: David Cronenberg

Fekete tükör (Black Mirror), 2011–, rendező: Charlie Brooker

Feltámad a Vadnyugat (Westworld), 1973, rendező: Michael Crichton

- Hasonmás* (Surrogates), 2009, rendező: Jonathan Mostow
- Humans*, 2015–, rendező: Sam Vincent, Jonathan Brackley
- Mátrix* (The Matrix), 1999, rendező: Andy Wachowski, Larry Wachowski
- Mátrix – Forradalmak* (The Matrix Revolutions), 2003, rendező: Andy Wachowski, Larry Wachowski
- Mátrix – Újratöltve* (The Matrix Reloaded), 2003, rendező: Andy Wachowski, Larry Wachowski
- Páncélba zárt szellem* (Ghost in the Shell), 2017, rendező: Rupert Sanders
- Philip K. Dick's Electric Dreams*, 2017–, rendező: Ronald D. Moore, Michael Dinner
- Ready Player One*, 2018, rendező: Steven Spielberg
- Real Humans – Az új generáció* (Äkta människor), 2012–2014, rendező: Harald Hamrell, Levan Akin
- Szárnyas fejedelmű* (*Blade Runner*), 1982, rendező: Ridley Scott
- Szárnyas fejedelmű 2049* (*Blade Runner 2049*), 2017, rendező: Denis Villeneuve
- Videodrome*, 1983, rendező: David Cronenberg
- Westworld*, 2016–, rendező: Jonathan Nolan, Lisa Joy

IRODALOM

- Aczél P. (2012). *Médiaretorika*. Budapest: Magyar Mercurius.
- Bene A. (2010). Az ítélet felfüggesztve. Dick metalepszisei. In: Szilárdi Réka (szerk.) (2010). *Ütköző világok: Tanulmányok Philip K. Dick műveiről*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 235–262.
- Bene A. (2014). Irodalmi emberkísérletek – A naturalizmustól a biopunkig. *Létiünk*, virtuális szám, 22–32.
- Botz-Bornstein, T. (2008). Style and Substance in The Matrix. *Film-Philosophy*, ápril, 12 (1), 107–116.
- Cline, E. (2015). *Ready Player One*. Budapest: Agave.
- Curl, R. (2001). A cyberpunk metaforái: ontológia, episztemológia és science fiction. *Prae*, 1–2, 53–63.
- Csepeli Gy.–Prazsák G. (2010). *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: József Műhely.
- Csicsery-Ronay, I. (1988). Cyberpunk and Neuromanticism. *Mississippi Review*, 47–48 (Summer), 266–278.
- Csicsery-Ronay, Jr., I. (1992). Futuristic Flu, or The Revenge of the Future. In: Slusser, George–Shippey, Tom (eds.) (1992). *Fiction 2000: Cyberpunk and*

- the Future of Narrative*. Athens, London: The University of Georgia Press. 39–44.
- Csicsery-Ronay, Jr., I. (2008). *The Seven Beauties of Science Fiction*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Csőnge T. (2011). Szörnyű látványok. A horrortestek változásai a filmművészetben. *Filológiai Közlöny*, 2, 175–193.
- Dick, P. K. (2013). *Álmodnak-e az androidok elektronikus báránnyal?*. Budapest: Agave.
- Esterbauer, R. (2003). Isten a cybertérben. *Vigilia*, 1, 2–11.
- Flusser, V. (2011). Képeink. In: Peternák Miklós–Szegedy-Maszák Zoltán (szerk.) (2011). *Médiatörténeti szöveggyűjtemény*. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem, Intermédia Tanszék. 124–125.
- Foucault, M. (1991). *A diskurzus rendje*. *Holmi*, 7, 868–889.
- Gibson, W. (1992). *Neurománc*. Budapest: Valhalla Páholy.
- Grace, D. M. (2003). From Videodrome to Virtual Light. David Cronenberg and William Gibson. *Extrapolation*, 44 (3), 344–355.
- Hayles, N. K. (2004). A nyomtatvány sík, a kód mély: a médiaspecifikus kutatások jelentősége. *Filológiai Közlöny*, 3–4, 151–170.
- H. Nagy P. (2001). Imaginárium III.: Gibson. *Prae*, 1–2, 5–11.
- H. Nagy P. (2005). Dick és a paratér. In: = H. Nagy Péter (2005). *Féregjáratok*. Dunaszerdahely: NAP. 97–107.
- Hollinger, V. (2005). Science Fiction and Postmodernism. In: Seed, David (ed.) (2005). *A Companion to Science Fiction*. Oxford: Blackwell. 232–247.
- Huber Z. (2016). Társadalmi kérdések a cyberpunkban. In: Kárpáti György–Schreiber András (szerk.) (2016). *A sci-fi: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Filmanatómia. 113–139.
- Gillis, S. (ed.) (2005). *The Matrix Trilogy: Cyberpunk Reloaded*. London–New York: Wallflower Press.
- Harari, Y. N. (2017). *Homo deus*. Budapest: Animus.
- Kárpáti Gy. (2016). A sci-fi filmek társadalomtörténete. In: Kárpáti György–Schreiber András (szerk.) (2016). *A sci-fi: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Filmanatómia. 9–38.
- Király J. (2010). *A film szimbolikája. Második kötet. A fantasztikus film formái. 2. rész*. Kaposvár–Budapest: Kaposvári Egyetem, Művészeti Kar Mozgóképkultúra Tanszék–Magyar Televízió.
- Kroker, A. (2004). A posztalfabetikus jövő. *DNS Médium*, 1–2, 11.

- Landon, B. (2001). Nem az, ami volt: memóriátúlcsordulás a digitális narratívákban. *Prae*, 1–2, 29–38.
- Matos L. (1987). Vigyázat! Jön a habverő! *Filmvilág*, 4, 22–24.
- Mersch, D. (2004). Medialitás és ábrázolhatatlanság. Bevezetés egy „negatív” médiaelméletbe (részlet). *Filológiai Közlöny*, 3–4, 171–186.
- Mészáros I. (1988). Feltámad a Vadnyugat. *Filmvilág*, 2, 57.
- Mitchell, W. J. T. (2007). A képi fordulat. *Balkon*, 11–12, 2–6.
- Orlovsky G. (2003). Túl a szövegen? *Vigilia*, 1, 23–28.
- Pléh Cs. (2001a). A kognitív architektúra módosulásai és a mai információtechnológia. In: Nyíri Kristóf (szerk.) (2001). *Mobil információs társadalom*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete. 63–74.
- Pléh Cs. (2001b). Új kommunikáció – új gondolkodás?. *Iskolakultúra*, 3, 65–68.
- Rabkin, E. S. (2001). Eldönthetetlenség és oxymoronizmus. *Prae*, 1–2, 39–52.
- Reynolds, A. (2012). Space Opera. This Galaxy Ain't Big Enough for the Both of Us. In: Brooke, K. (ed.) (2012). *Strange Divisions and Alien Territories: the Sub-genres of Science Fiction*. New York: Palgrave Macmillan. 12–25.
- Rétfalvi Gy. (2012). Kiberpunk értelmezések. Az irodalmi és filmes kiberpunk elméleti kontextusa: science fiction, populáris kultúra és posztmodern. *Kultúra és Közösség*, I–II, 73–91.
- Sánta Sz. (2011). Új üropera. *Prae*, 3, 15–20.
- Sárközy Cs. (2010). Újraírt jövő. PKD a moziban. In: Szilárdi Réka (szerk.) (2010). *Ütköző világok: Tanulmányok Philip K. Dick műveiről*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 179–204.
- Shaviro, S. (2002). The Erotic Life of Machines. *Parallax*, 8 (4), 21–31.
- Simmons, D. (2010). *Hyperion*. Budapest: Agave.
- Simmons, D. (2011). *Hyperion bukása*. Budapest: Agave.
- Simmons, D. (2012). *Endymion*. Budapest: Agave.
- Simmons, D. (2013). *Endymion felemelkedése*. Budapest: Agave.
- Simmons, D. (2015). *Ílion*. Budapest: Agave.
- Simmons, D. (2017). *Olümposz I-II*. Budapest: Agave.
- Slusser, G. (2005). The Origins of Science Fiction. In: Seed, David (ed.) (2005). *A Companion to Science Fiction*. Oxford: Blackwell. 27–42.
- Stephens, M. (1998). *The Rise of the Image and the Fall of the Word*. New York: Oxford University Press.
- Szabó István Z. (Steve) (2013). Szürke égbolt alatt – dekonstruktív szövegműködések William Gibson Neurománc című regényében. *Szövegek között*, 17, 140–156.
- Szűts Z. (2003). Bytokba zárva lenni. *Vigilia*, 1, 29–34.

- Szűts Z. (2013). *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe.* Budapest: Osiris.
- Varró A. (2016). Science fiction és szerzőiség. In: Kárpáti György–Schreiber András (szerk.) (2016). *A sci-fi: Válogatott tanulmányok.* Budapest: Filmanatómia. 193–223.
- Živković, Z. (1985). Motiv prvog kontakta u SF delima Artura Klarka. In: Klark, A. (1985). *Prvi kontakt.* Beograd: NIRO „Književne novine”. 81–138.

Pásztor-Kicsi Mária*
Újvidéki Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Újvidék

UDC 811.511.141'374(497.113)
DOI: 10.19090/gff.2018.2.77-89
Szakmai tudományos munka

INFORMATIKAI SZAKSZAVAK A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVHASZNÁLATBAN**

A dolgozat célja a vajdasági magyar nyelvhasználatban előforduló informatikai szakszavak vizsgálata olyan szempontból, hogy mennyire egyeztethetőek a Magyarországon alkalmazott terminológiával. E célból a jelenleg egyetlen létező vajdasági kiadású kétnyelvű (szerb–magyar és magyar–szerb) szakszótár (Velisek, 2008) terminusait vizsgáljuk és vetjük össze egyrészt egy saját kidolgozású háromnyelvű (angol–szerb–magyar) informatikai szójegyzék magyar kifejezéseivel, másrészt viszont különféle online forrásokban fellelhető adatokkal. A kutatás tehát elsősorban analitikus és összehasonlító módszerekre támaszkodik, indokoltsága pedig azzal támasztható alá, hogy a szaknyelvi regiszter keretében nagyobbfokú egységesítésre lenne szükség az általánosan elfogadott magyar terminológiai standard viszonylatában. A kutatás eredményei ilyen tekintetben nagyrészt alátámasztották a hipotézist, miszerint a vizsgált szóanyag magyar szakkifejezései sokhelyütt sajátos vajdasági regionális alakban fordulnak elő, s ez egyértelműen rámutat a terminológiai kutatások és szakszótárkészítési tevékenységek szükségességére a vajdasági magyar tudományos és szakmai élet területén.

Kulcsszavak: informatika, terminológia, nyelvi regiszter, regionális nyelv, vajdasági magyar nyelv, szótárak

BEVEZETŐ

Jelen dolgozat egy korábbi kutatás folytatása (Pásztor-Kicsi, 2017), amely az információtechnológiai szaknyelv és zsargon angol kifejezéseinek meghonosodásai útjait vizsgálta a magyar nyelvben.

E viszonylag fiatal tudománytechnológiai szakterület ugyanis robbanásszerű fejlődésével a 20. század második felétől napjainkig az új – túlnyomórészt angol nyelvű – terminusok folyamatosan gyarapodó tömegét zúdította a világ összes országára, ami a nem angolszász nyelvek számára komoly

* manyi@ff.uns.ac.rs

** A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériumának 178017-es számú projektuma keretében készült.

megpróbáltatást jelentett az idegen nyelvi elemek fokozott beáramlása következtében.

Nem minden nyelv viszonyul egyformán az idegen szavak átvételéhez. E tekintetben léteznek befogadóbb nyelvek (mint például a szerb), amelyek nem igyekeznek minden idegen kifejezést lefordítani (vagy saját nyelvi megfelelőt alkotni helyettük), hanem inkább a részleges átírás/adaptáció eljárásához folyamodnak, melynek során az idegen nyelvi elemeket nyelvük kiejtési és helyesírási szabályainak megfelelően írják át.

A magyar nyelv művelői ezzel szemben a nyelvújítás kora óta (18–19. század) tudatosan és célirányosan arra törekednek, hogy saját, magyar nyelvű terminológiát és nomenklaturát hozzanak létre (Fóris, 2005: 11), s ez a törekvés mindmáig elevenen él nyelvünk fejlesztési stratégiájában.

A magyarországi információtechnológiai szaknyelv honosítása ilyen tekintetben nagyjából három szakaszra osztható. A kezdeti időszakban (a hetvenes-nyolcvanas években) elsősorban a természettudományi és műszaki pályán tevékenykedő szakemberek (mérnökök, matematikusok, fizikusok stb.) kezdtek a szakszavak honosításával foglalkozni (Farkas, 1998; Horváth, 2005), ezt követően a nyelvészek is érdeklődni kezdtek a probléma iránt (Kis, 1993) majd az ezredfordulóra a Magyar Tudományos Akadémia is stratégiai céljaul tűzte ki a magyar nyelv felzárkóztatását az információs társadalom fejlődési áramlataihoz (Glatz, 1999; Bódi, 2000; Balázs, 2007).

Mára a magyarországi információtechnológiai szaknyelv nagymértékben standardizáltnak mondható, bár a folyamatosan beáramló új kifejezések állandóan új döntéshelyzetbe állítják a terminológusokat és szakembereket, miszerint fordítsák-e az adott terminust, folyamodjanak-e a magyarítás (szóalkotás) egyéb módzataihoz, illetőleg – ha egyik út sem járható, mint pl. a *hardver*, *szoftver*, *fájl* stb. esetében – egy bizonyos idő eltelte után, miután „bejáródott” a felhasználók körében a kifejezés, javasolják annak magyar kiejtés szerinti írásmódját. Mert mint Bódi Zoltán is megállapítja, „az idegen kifejezések magyarítása a nyelvünkbe való beillesztést is jelenti, vagyis nem egyenlő a mindenáron való (sokszor tükör-) fordítással, hanem az idegen szavak jövevénné válásával is elérhető (Bódi, 2000: 220).

Ilyen szempontból a vajdasági magyar nyelvhasználat tekintetében is szükségszerűnek tűnik megvizsgálni, hogy miképpen viszonyul annak regionális jellegű informatikai terminológiája az általánosan elfogadott magyar nyelvű szaknyelvi standardhoz, mivel a szaknyelv túlzott regionalizálódása nem kívánt tudományos és szakmai elszigetelődéshez vezethet.

E célból a jelenleg egyetlen létező vajdasági kiadású kétnyelvű (szerb–magyar és magyar–szerb) szakszótár (Velisek, 2008) terminusait vizsgáljuk és vetjük össze egyrészt egy saját kidolgozású háromnyelvű (angol–szerb–magyar) informatikai szójegyzék magyar kifejezéseivel, másrészt különféle – nyomtatott (Bódi, 2010) és/vagy online – forrásokban fellelhető adatokkal. Manapság ugyanis, az informatikai szakszókészlet fejlődési dinamikája miatt az online források konzultálása nagyrészt elkerülhetetlen.

Az egyébként nyitott (tovább bővíthető) szójegyzék alapját a számítógép használatához közvetlenül kötődő kifejezések alkotják, tágabb keretét pedig az informatikai kifejezések vegyes listája alkotja. Ennek megalkotására több szótár, kézikönyv, online szótár és egyéb online források szolgáltak.

A vizsgálat hipotézise szerint jelentős valószínűséggel várható, hogy a vajdasági magyar szaknyelvi szótárban nagy számban fordulnak elő olyan regionális érvényű kifejezések, amelyek nem használatosak a magyarországi informatikai szaknyelvben, s amelyek inkább a szerb nyelvben meghonosodott szakkifejezés fordításának/adaptációjának tekinthetők.

AZ INFORMATIKAI SZAKNYELVRŐL ÉS SZÁMÍTÓGÉPES NYELVHASZNÁLATRÓL

Ha megkíséreljük osztályozni azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek az információtechnológia vívmányainak behozatalával kerültek nyelvünkbe, megállapíthatjuk, hogy korántsem egyöntetű lexikai/frazeológiai állománnyal van dolgunk.

A kifejezésállománynak ez a rétege ugyanis több csoportra osztható. (1) A legszűkebb informatikai terminológiába azok a kifejezések sorolhatóak, amelyeket a műszaki, mérnöki, informatikai szakma közvetlen alkalmazottai használnak. Ezek a tulajdonképpeni szakszavak, amelyek egyrészt a számítógép architektúrájával (hardverével) és a hálózatépítéssel, másrészt a programozással (szoftverrel) kapcsolatos kifejezéseket tartalmazzák, s amelyek lényegében csak a legszűkebb szakmai körökben ismeretesek. Ilyen tekintetben fordításuk vagy honosításuk pontos szaktudást és rendkívüli körültekintést igényel, különös tekintettel arra, hogy a terminológiának ez a rétege interdiszciplinárisnak is mondható, mivel matematikai, elektronikai, kibernetikai stb. szakkifejezéseket is tartalmaz, amelyeket semmiképpen sem szabad eltérő terminusokkal jelölni a különböző szaknyelvekben. Végül ide sorolhatjuk a nomenklatúra (pl. a szabványokat, szabadalmazott technológiákat jelölő nevek és mozaikszók stb.) egységeit is amelyeket azonban általánosan fordíthatatlan kategóriáknak tartanak, így többnyire

eredeti alakjukban kerülnek be a szaknyelvbe. (2) Amióta a személyi számítógépek felhasználói rétege kiszélesedett, az informatikai terminológia használata immár nem csupán a legszűkebb szakmai körök nyelvhasználatát érinti, hanem mindazon személyeket, akik nem ritkán napi szinten használják a számítógépet. E tekintetben a számítógép használatával közvetlenül kapcsolatos kifejezések is az informatikai terminológia állományába kerültek. Fontos mozzanat, hogy a széleskörűen használt operációs rendszer (Microsoft Windows) és a közkeletű „irodai” (Office) csomag magyar nyelven is elérhető, ami mindenképpen hozzájárul a hozzájuk kötődő szakszavak meghonosodásához. (3) Az internet elterjedése óta azonban kialakult a felhasználóknak egy olyan rétege is, akik a közösségi oldalakon és fórumokon át kifejlesztettek egy olyan bennfentes zsargont (és szlenget), amely a neologizmusok vizsgálata tekintetében ugyan mindenképpen figyelemre méltó, ám e nyelvhasználat produktumai mégsem tekinthetők szakszavaknak, így itt nem foglalkozunk velük.

SZAKNYELVI PROBLÉMÁK KISEBBSÉGI HELYZETBEN

Az ezredforduló táján elterjedt paradigma szerint a Magyarországon „határon túli”-nak nevezett kisebbségi regionális nyelvváltozatokra elsősorban kontaktusváltozatokként kezdtek tekinteni. Ezt Kontra Miklós a következőképpen fogalmazta meg:

A magyar államhatárokon kívül élő magyarok kivétel nélkül **kontaktusváltozatait** beszélik nyelvünknek, vagyis az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvétől többé-kevésbé eltérő, a két- vagy többnyelvű környezet hatását mutató változatokat beszélnek. Igaz ez azokra is, akik a többségi nyelvet (szlovákot, román stb.) nem beszélik s nem is értik, mivel az ő magyar anyanyelvükben is vannak szlovák, román stb. hatás következtében keletkezett, a magyarországi magyarban ismeretlen nyelvi elemek és szabályok (Kontra, 2006: 551 – kiemelés: Kontra).

A fent idézett megállapítással sajnos, egyet kell értenünk, azzal az ellenvetéssel, hogy manapság már nem létezik olyan steril környezet, amelynek nyelvváltozatát kontaktusmentesnek minősíthetnénk, kiváltképp, ha a globalizáció utóbbi évtizedekre jellemző expanzióját tartjuk szem előtt. A kérdés csak az, hogy mit tekintünk standardnak, mit fogadunk el etalonként.

Itt most nem célunk taglalni a magyar nyelv anyaországon kívüli változatainak viszonyulását a központi standardhoz, vagy többközpontúságának kérdését vizsgálni (Lanstyák, 1995; Molnár Csikós, 2012: 7). Tényként kell azonban elfogadnunk, hogy az anyaországitól eltérő változatokról van szó, amelyeknek sajátos arculatát a hosszú évtizedeken át történő elszigetelt fejlődésük alakította ki. Ez viszont egyfelől egyes nyelvi (lexikai és grammatikai) jelenségek

konzerválódását eredményezte, másfelől viszont a nyelvi kontaktusok okozta interferencia hatására az adott állam hivatalos nyelvéhez idomuló kifejezéseket és szerkezeteket hozott létre. Ezt viszont nem feltétlenül a nyelvi egyeztetés szándékának vagy a tudatosságnak hiánya okozta. A különféle konvergens és/vagy divergens nyelvi folyamatok hátterében inkább kognitív tényezőket kell feltételeznünk, amelyek az új társadalmi feltételek által létrejött új konceptuális terek és erővonalak (hálózatok) kölcsönhatásaként merültek fel. Magyarán, a különböző államalakulatok által generált világok nyelvi képe (Bańczerowski, 1999) nem vetíthető egymásra maradéktalanul anélkül, hogy deficitáris vagy szuficitáris fogalmi interpretációkkal ne szembesülnénk. Ennek egyik oka pedig mindenképpen abban keresendő, hogy a társadalmi struktúrát, hierarchiát, az állami intézményeket, iskoláztatást, de még a tudományos és kulturális élet szféráját érintő fogalmak kategorizációja is országról országra eltérő lehet, a bennünket körülvelő objektív valóság megismerése pedig legalább annyira formálja nyelvünk lexikális-szemantikai és grammatikai arculatát, amennyire az általunk beszélt nyelv jelrendszere (pl. Humboldt vagy Wittgenstein szerint) befolyásolja a világról alkotott képünket és gondolkodásunkat (Bańczerowski, 1999: 11–12. bek.).

Az objektív valóság jelenségeinek eltérő kategorizációja és a kontaktust alkotó nyelvek rendszerében kódolt világgép eltérései viszont a kisebbségi nyelvek terminológiai arculatára is szükségszerűen rányomják bélyegüket. Nem „csupán” fordítási feladatok elé állítják ugyanis a szakembert, aki az államnyelvben kódolt terminusokat igyekszik valamilyen formában közvetíteni a szemlélt kisebbség irányában, hanem az esetek többségében komoly konceptualizációs megpróbáltatások elé is állítják, miközben az anyaországi kategóriarendszerekből hiányzó fogalmakat kénytelen megnevezni. A terminusok megalkotása vagy fordítása ugyanis nem elsősorban lexikológiai/lexikográfiai/fordítói, hanem sokkal inkább fogalmi-absztrakciós-logikai probléma, mivel a szaknyelvek esetében az újonnan alkotott terminusnak egyrészt ki kell fejeznie az általa jelölt fogalom általános és specifikus jegyeit, másrészt viszont beilleszthetőnek kell lennie a szemlélt tudomány/szakterület kategóriarendszerébe.

A terminológiai kérdések megoldása tehát semmiképpen sem lehet egyének elszigetelt feladata, mint ahogyan kisebbségi pozícióban nem ritkán lelkes egyénekre vagy szakemberek kisebb intézményes csapataira hárul(t) ez a felelősség.

A továbbiakban ezzel összhangban megkíséreljük röviden áttekinteni a Vajdaságban jelen pillanatban egyetlen létező kétnyelvű (szerb–magyar és magyar–szerb) informatikai szótár (Velisek, 2008) kifejezésanyagában fellelhető specifikumokat, amelyek valamilyen tekintetben eltérnek az összegyűjtött

szójegyzékben vagy az említett egyéb forrásokban fellelhető magyar szaknyelvi standardtól.

A VAJDASÁGI MAGYAR INFORMATIKAI DIÁKSZÓTÁR TANULSÁGAI

Mielőtt belekezdenénk a kifejezésanyag elemzésébe, hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgálat célja semmiképpen sem a hibavadászat, hanem olyan tanulságok levonása, amelyek tapasztalati alapul szolgálhatnak egy esetleges későbbi, szélesebb körű regionális terminológiai kutatás előkészítéséhez. S azt is előre kell bocsátanunk, hogy a szótár anyagának áttekintése nem törekszik teljességre, hanem inkább azokat a tipikus jelenségeket igyekszik kiszűrni, amelyek a magyar nyelvi és/vagy terminológiai standardtól történő eltérések legjellemzőbb vonásaira mutatnak rá.

A vizsgált szótár anyagáról megállapíthatjuk, hogy a legszűkebb informatikai, s a hozzá interdiszciplinárisan kötődő matematikai, illetve elektronikai és egyéb műszaki terminológia körébe sorolható kifejezések szerb–magyar és magyar–szerb relátumait tartalmazza, alapvető rendeltetése pedig a kétnyelvű környezetben élő diákok, pedagógusok, fordítók és egyéb szakmai érdeklődők lexikográfiai támogatása. Ilyen szempontból tehát viszonylag alacsony példányszáma (300) ellenére fontos szerephez jutott a vajdasági magyar informatikai szaknyelv befolyásolásában és alakításában.

Jelen vizsgálat során a magyar terminusokra mint célnyelvi produktumokra összpontosítunk, bár látszatra a szótár második felében a forrás- és céltartomány szerepet cserél. A helyzet azonban az, hogy a magyar–szerb irányú rész az előzőnek mechanikusan „kifordított” változatát képezi, s ilyen szempontból a magyar kifejezésanyag voltaképpen továbbra is a szerb kifejezésállomány relációjában szemlélendő.

A kifejezések szerkezetüket tekintve igen vegyesek. Mind a forrás-, mind pedig a célnyelvi csoportban túlnyomórészt a két- vagy többtagú szószerkezetek dominálnak, bár akadnak közöttük egyszerű (tő- vagy képzett), illetőleg összetett szavak, valamint mozaikszók is, eredetüket tekintve viszont legnagyobb hányaduk nemzetközi (latin, görög, angol stb.), illetőleg vegyes etimológiájú szerkezet.

A magyar nyelvű (célnyelvi) csoportot vizsgálva viszont megállapíthatjuk, hogy – bár a kifejezések jelentős hányada szabályos magyar szakkifejezésnek tekinthető (s ez elsősorban a régebben meghonosodott matematikai és műszaki terminusokra vonatkozik) –, számos olyan alak fordul elő, amely a magyar nyelv aspektusából szemlélve valamilyen szempontból nem tekinthető standard terminusnak.

S ilyen tekintetben, ha megkíséreljük osztályozni a magyar kifejezéseket, megállapíthatjuk, hogy egy részüknél a szerb kifejezések alaki-szerkezeti tükrözését, illetve egyéb grammatikai átváltási műveletek szem elől tévesztését érhetjük tetten, míg egyéb esetekben a tartalmi tükrözés valamely fajtájával vagy egyéb jelentéstani problémával szembesülhetünk.

Alaki-szerkezeti problémák

1. Többhelyütt is észlelhető a magyar nyelvű kifejezések esetében, hogy nem felelnek meg a magyar helyesírás szabályainak, s ez többnyire a különírás és egybeírás tekintetében figyelhető meg (pl. *flash memória* szerepel a *flashmemória* helyett; *állomány, fájl formátum* az *állomány- vagy fájlformátum* helyett; *alkalmazás ikon* az *alkalmazásikon* helyett stb.¹).

2. Az alaki problémák közül a grammatikai tükrözések említendők még meg elsősorban, melyekre az jellemző, hogy a magyar terminus valamilyen tekintetben a szerb kifejezés grammatikai formáját tükrözi (pl. az *identifikacija klijenta* szerb birtokos szerkezetet az *ügyfél azonosítása, ügyfél igazoltatása* szószervezettel tükrözi, holott magyarul az *ügyfél-azonosítás* szóösszetétel használatos; máshelyütt ellenben éppenséggel szóösszetétellel fordítja az olyan szerkezetet, amely magyarul is szószervezet formájában használatos, mint pl. az *adaptivni sistem učenja* szerkezet esetében az *adaptív tanítórendszer* alakot javasolja, holott az *adaptív tanítási/tanulási rendszer* a megfelelőbb; máskor ismét olyan alakokat találhatunk a célnyelvi példák között, amelyek alakilag nem illenek a magyar nyelv rendszerébe, mint pl. a szerb *kod fiksne dužine* szerkezetet a *rögzített hosszúságú kód* mellett a *fix hosszú kód* alak is olvasható, illetve a *zajednička datoteka* jelzős szerkezet esetében az *osztott állomány* mellett a *közössé tett állomány* szószervezet is szerepel, amelyek egyaránt erőltetetten hangzanak magyarul stb.)

3. Morfológiai jellegű hibákkal is találkozhatunk a szótárban, amikor pl. egy idegen szó latin végződését nem megfelelő módon váltja át magyarra, mint ahogyan az *acikličan pristup* fordítása esetében az *aciklusos, körmenetes hozzáférés*

¹ S bár a szótár megjelenésekor ez még nem volt aktuális, meg kell jegyeznünk, hogy a magyar helyesírás 12. szabályzatának érvénybe lépése óta az *e-mail cím* alak helyett az *e-mail-cím* vagy *ímélcím* írásmód használatos.

alakot adja meg (amiből elegendő lenne a *körmenetes hozzáférés*, az *aciklusos* alak viszont nem is létezik a magyar nyelvben²).

Gyakori morfológiai hiba ezenkívül a szótárban, hogy a célnyelvi kifejezésben főnévi igenévi formával találkozunk, annak ellenére, hogy a forrásnyelvi terminus a szerbben nem is mindig ige, s a magyar igék voltaképpeni szótári alakja sem a főnévi igenév³ (pl. a *filter* alakot a *szűrni*, *szűrő* szavakkal fordítja, amelyek közül csak a *szűrő* főnév fogadható el; az *interpolirati* igét az *interpolál* alak helyett *interpolálni*, a *prevoditi* igét a *fordít* helyett a *fordítani* főnévi igenévi alakkal felelteti meg; ezenkívül pedig a *prepunjen* participiumot is a *túlterhelt* melléknévi igenév helyett a *túlterhelni* főnévi igenévi alakkal fordítja stb.)

Előfordul ezenkívül még a szótárban olyan morfológiai elhajlás is, melynek során teljes alaki tükrözéssel, de eltérő grammatikai funkcióban veszi át a magyar kifejezés a szerb szószerkezeti elemet (pl. az *aktivan adaptivni sistem* szerkezetet *aktívan adaptív rendszerként* fordítja, ahol a szerb szerkezet *aktivan* eleme jelzői szerepben van, míg a magyar *aktívan* összetevője módhatározóiban, a megfelelő fordítása pedig az *aktív adaptív rendszer* szerkezet volna stb.).

4. Találkozhatunk ezenkívül még közvetett alaki tükrözéssel is (pl. az *agent* főnevet *ágensnek* fordítja *ügynök* helyett; az *aktivna aplikacija* szerkezete *aktív applikációnak*, *aktív alkalmazás* helyett, az *inteligentan uređaj* kifejezést *intelligens*, *programozható eszközként* az *okoseszköz* összetétel helyett stb.).

5. Az említettekén kívül gyakran észlelhető probléma még a határozott névelő elhagyása a magyar szerkezetekben (pl. a *determinanta matrice* szerkezetet *mátrix determinánsa* alakban fordítja a *mátrix determinánsa* helyett, vagy a *red grafa* szerkezetet *gráf rendje* alakban, a *gráf rendje* helyett stb.).

Tartalmi-jelentéstani problémák

1. A legsúlyosabb problémák közé sorolható, ha egy terminus ellentétes jelentésű alakja fordul elő a célnyelvi kifejezésben (pl. a *beskonačan automat* fordításaként a *véges automata* alakot olvashatjuk a *végtelen* helyett).

2. Félreértést nem okozhat, mégis pontosítandó, amikor a célnyelvi szerkezetben felcserélődnek a szerkezeti tagok (pl. a BIOS [Osnovni ulazni/izlazni sistem] esetében a magyar alakban felcserélődik a bemeneti és a kimeneti egység, s

² Helyes végződése *aciklikus* lenne.

³ Hanem az általános (alanyi) ragozás, kijelentő mód, jelen idő, egyes szám, 3. személyű alak.

az Alapvető Kimeneti/Bemeneti Rendszer alak szerepel az alapvető bemeneti-kimeneti rendszer helyett⁴).

3. Bizonyos esetekben a szótárban szereplő magyar kifejezés a szerb alak tükröfordítása vagy tartalmi körülírása, mely nem felel meg a standard kifejezésnek (pl. az *autonomno napajanje* kifejezést *autonóm forrásként fordítja autonóm tápegység* helyett; a *baza znanja* szerkezetet *ismeretalapnak tudásbázis* helyett; a *Fazi logika, logika rasplnutosti* kifejezést a *laza logika, nem kétértékű logika, Fuzzy-logika* alakokkal az *elmosódott halmazok logikája* terminus helyett; a *haker, provalnik* terminusnak a *számítógépes betörő, számítógépkalóz* kifejezéseket felelteti meg, míg a magyar standardban inkább a *hacker* alak használatos;⁵ a *most, povezivanje* terminust is tükrözi a *híd*, illetve *összeköttetés* alakokkal, holott sokkal kézenfekvőbb az *áthidalás* kifejezés; a *piksel, element slike* terminust a *pixel* szó mellett a *képelem* összetétellel fordítja a standard *képpont* helyett; a *pretraživač interneta* szerkezetet pedig az *internetkereső* összetétellel tükrözi, míg a magyar nyelvben a *böngésző* alak honosodott meg stb.).

4. Egyéb eltérésekkel is találkozhatunk (pl. a szótár a *bežični* melléknevet a *drótnélküli* vagy *huzal nélküli* kifejezésekkel fordítja következetesen, a magyar standardban viszont mára a *vezeték nélküli* kifejezés honosodott meg; másutt a *kártya* helyett a *lap* szót használja; a *mágnestintás olvasó* helyett a *mágnesisrás olvasót* stb.)

KÖVETKEZTETÉS

Az áttekintés nyomán megállapíthatjuk, hogy a dolgozat hipotézise, miszerint jelentős valószínűséggel várható, hogy a vajdasági magyar szaknyelvi szótárban nagy számban fordulnak elő olyan regionális érvényű kifejezések, amelyek nem használatosak a magyarországi informatikai szaknyelvben, s amelyek inkább a szerb nyelvben meghonosodott szakkifejezések fordításának/adaptációjának tekinthetők, beigazolódott.

Mivel pedig egy ilyen jellegű szakszótár nagymértékben befolyásolhatja a regionális nyelvhasználatot, egyértelműen megállapíthatjuk a terminológiai kutatások és szakszótárkészítési tevékenységek elmélyítésének szükségességét a

⁴ Itt még ezenkívül helyesírási hibával is találkozunk, mivel a szótár az angol „minden szó nagy kezdőbetű” írásmódot tükrözi, holott a magyar nyelvben a köznévi szószerkezetekben ez az elv nem érvényesül.

⁵ Jóllehet léteznek magyarítási kísérletek, mint pl. a *kiberkalóz* vagy a *webmetsző* stb. (Bódi, 2010: 90).

vajdasági magyar tudományos és szakmai élet területén, különös tekintettel a nemzetközileg egyeztetett és online alapokra helyezett lexikográfiai adatbázisokra.

Mária Pásztor-Kicsi

IT TERMINOLOGY IN THE USE OF HUNGARIAN IN VOJVODINA

Summary

This paper connects to a previous study on the more significant issues and the results of adaptation of information technology terminology and jargon to the Hungarian lexis from the early 1980s to the present. It includes the more important derivational methods applied in the creation of new terms and which are characteristic to this language, as well as those copied from English, which thus creating Anglicisms typical for IT jargon both in the world as well as in Serbia.

Since the previous study focused primarily on the lexicological and terminological development of standard Hungarian, it also seemed necessary to research the use of these terms in the regional Hungarian language of Vojvodina, which, due to its longtime contact with the Serbian language, differs to a certain extent in vocabulary and in linguistic standard from the language used in the home country, Hungary. This difference does not pose a problem in everyday communication; however, professional jargon, with its specific terminology, is a register which should not create regional varieties.

The aim of this paper is to gain insight, based on dictionaries, thematic handbooks, and online resources, into the compatibility of IT terminology in the Hungarian language in Vojvodina and the terminology used in standard Hungarian. For this purpose, a trilingual (English-Serbian-Hungarian) dictionary of IT terms was created, the core of which is a set of terms related to direct computer work, and a smaller set of terms referring to a narrower area of information sciences. The other subject of observation were phrases and their translations in Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian relations in presently the only bilingual dictionary of IT terminology published on the territory of the Autonomous Province of Vojvodina (Velisek, 2008).

During the course of this study, analytical and comparative methods were predominantly used, in which terms from the the dictionary were compared to the terms in a previously comprised open corpus, as well as to terms researched online. The latter is due to the fact that IT terminology has become so dynamic that referring to online sources as well has proved to be unavoidable.

The starting hypothesis that terms in Hungarian in Vojvodina will to some extent differ from the contemporary terminological standard of the Hungarian language was found to be correct.

The findings of this study indicate that a significant number of term translations show a specific regional form of terminology, which can negatively affect the communicative competence of students using this dictionary, as well as lead to an undesirable insertion of given expressions into the regional language use.

As the results have shown, it is essential to conduct wide terminological research, and to create updated bilingual terminological dictionaries, preferably on an online basis.

Key words: informatics, terminology, linguistic register, regional language, Hungarian language in Vojvodina, dictionaries

Marija Pastor-Kiči

INFORMATIČKI TERMINI U UPOTREBI MAĐARSKOG JEZIKA U VOJVODINI

Sažetak

Rad se nadovezuje na prethodno istraživanje koje se bavilo važnijim pitanjima i rezultatima prilagođavanja terminologije i žargona informatičke tehnologije leksici mađarskog jezika od ranih osamdesetih godina do danas. Pomenuto istraživanje obuhvatalo je i važnije derivacione metode koje su primenjivane u stvaranju novih termina i koje su svojstvene ovom jeziku, kao i one koje su preuzete iz engleskog jezika (stvarajući na taj način anglicizme tipične za žargonsku upotrebu termina iz oblasti informatičke tehnologije u svetu i kod nas).

Pošto je prethodno istraživanje bilo fokusirano prvenstveno na leksikološko-terminološki razvoj standardnog mađarskog jezika, ukazala se potreba da se prouči i upotreba ovih termina u vojvođanskom mađarskom regionalnom jeziku, koji usled dugogodišnjeg kontakta sa srpskim jezikom u izvesnoj meri odstupa od leksike i jezičkog standarda koji su u upotrebi u matičnoj državi. Ta razlika ne predstavlja problem u svakodnevnoj komunikaciji, međutim stručni jezik sa svojom specifičnom terminologijom predstavlja registar koji ne bi trebalo da stvara svoje regionalne varijetete.

Cilj ovog rada jeste da se na osnovu rečnika, tematskih priručnika i onlajn izvora stvori slika o kompatibilnosti vojvođanske mađarske informatičke terminologije sa terminologijom koja je u standardnoj upotrebi u mađarskom jeziku. U tu svrhu je, s jedne strane, sastavljen trojezični (englesko-srpsko-mađarski) korpus informatičkih termina, čiju srž predstavlja grupa leksema vezanih za neposredan rad na računaru, uz izvestan broj termina koji spadaju u užu oblast informatike. S druge strane, posmatrani su izrazi i njihovi prevodni ekvivalenti u srpsko-mađarskoj i mađarsko-srpskoj relaciji u trenutno jedinom dvojezičnom stručnom rečniku iz oblasti informatike objavljenom na teritoriji AP Vojvodine (Velisek, 2008).

U toku istraživanja korišćene su prvenstveno analitičke i uporedne metode, pri čemu su izrazi iz spomenutog rečnika upoređivani sa izrazima prethodno sastavljenog otvorenog korpusa, odnosno sa izrazima pronađenim u onlajn izvorima. Naime, oblast informatike je u

tolikoj meri dinamična sa terminološkog aspekta da je danas već neizbežno konsultovati onlajn izvore.

Polazna hipoteza da će se vojvođanski mađarski termini donekle razlikovati od savremenog terminološkog standarda mađarskog jezika je u potpunosti potvrđena.

Rezultati istraživanja su naime pokazali da se u znatnom broju prevoda termina radi o specifičnom regionalnom obliku stručnih izraza, što se može negativno odraziti na komunikativnu kompetenciju učenika koji se služe ovim rečnikom, kao i na nepoželjno “uhodavanje” datih izraza u regionalnoj upotrebi jezika. Dobijeni rezultati ukazuju na potrebu pokretanja intenzivnih terminoloških istraživanja, kao i na potrebu izrade savremenijih dvojezičnih stručnih rečnika, po mogućstvu na onlajn osnovama.

Ključne reči: informatika, terminologija, registar reči, regionalni jezik, vojvođanski mađarski jezik, rečnici.

IRODALOM

- Bañcerowski, J. (1999). A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv*, 2. Letöltve 2018. február 2-án. Forrás: <http://www.c3.hu/~magarynyelv/99-2/bancer.html>
- Balázs, G. (2007). Az informatika hatása a nyelvre. Letöltve 2017. június 15-én. Forrás: <http://szgnye.vmmi.org/balazs2007.htm>.
- Bódi, Z. (2000). Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. *Magyar Nyelv*, 96. (2), 218–223. Letöltve: 2018. május 15-én. Forrás: <http://www.c3.hu/~magarynyelv/00-2/bodi.htm>
- Bódi, Z. (2010). *Infoszótár* Informatikai fogalmak eredete, magyarázata és használata. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Farkas, F. (2002). Hogyan magyarítsuk a számítástechnikát? *Mikes International*, 2. (2002) 3 Letöltve: 2018. május 22-én. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00007/00004/pdf/00004.pdf>
- Fóris, Á. (2005). *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfiai Kiadó.
- Glatz, F. (szerk.) (1999). *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VII. A nemzeti kultúra az informatika korában. A magyar nyelv jelene és jövője. Budapest: MTA. 6.
- Horváth, P. (2005). Az internet és a szaknyelv– egy félprofi szemével. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 5, (5). Letöltve: 2018. május 15-én. Forrás: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3949&issue_id=462.

- Kis, Á. (1993). A számítástechnikai szaknyelv újratermelő hibái. *Magyar Nyelvőr*, 117. 4. 564–567.
- Kontra, M. (2006). A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer, F. (szerk.) (2006). *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 549–576.
- Lanstyák, I. (1995). A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, 10, 1170–1185.
- Molnár Csikós, L. (2012). Nyelvhasználatunk és a magyar köznyelv. *Hungarológiai Közlemények*, I., 1–10.
- Pásztor-Kicsi, M. (2017). Az információtechnológiai (szak)nyelv magyarításának főbb kérdései és eredményei. *Tanulmányok*, 54, 59–75.
- Velisek, K. (2008). *Informatika diákszótár*. Újvidék: Árgus.

Utasi Csilla*
Ispanovics Csapó Julianna
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

UDC 821.511.141.09(497.113)JUHÁSZ E.
DOI: 10.19090/gff.2018.2.91-100
Eredeti tudományos munka

ÖNREFLEXIÓ ÉS SZÁMVETÉS JUHÁSZ ERZSÉBET PRÓZÁJÁBAN**

Juhász Erzsébet a huszadik század kilencvenes éveiben három kötetet bocsátott ki: esszéinek gyűjteménye, az *Esti följegyzések* 1993-ban, tanulmánykötet, a *Tükörképek labirintusa* 1997-ben, az *Úttalan utaim* című esszégyűjteménye pedig 1998-ban látott napvilágot. Pályáját töredékben maradt prózai alkotása, a 2001-ben megjelent *Határregény* zárja. Esszéiben az alkotó ember szemszögéből veszi szemügyre a balkáni háborúkkal előállt helyzetet, a nemzeti kisebbségként való létezés állapotát, a közép-európaiság kérdését, és a remény esélyeit kutatja. *Tükörképek labirintusa* című tanulmány-gyűjteményében a Monarchia irodalmát értelmezi. A *Határregény* cselekménye, a balkán háborúk jelenében és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlására következő időszakban játszódik, az elbeszélés az Osztrák–Magyar Monarchia és Nagyjugoszlávia felbomlását állítja egymással párhuzamba. A regény értelmezői figyelmeztettek arra, hogy a *Határregény* megközelítésekor a Juhász Erzsébet tanulmányaiban és esszéiben megfogalmazott állításokat is érdemes volna figyelembe venni. A dolgozat azt vizsgálja, hogy a Juhász Erzsébet értekező prózájának felismerései hogyan épülnek be a *Határregény* epikai szerkezetébe.

Kulcsszavak: identitáskérdések, balkáni háborúk, Közép-Európa, kisebbségi lét, tapasztalat.

Az utolsó tizenöt év Juhász Erzsébet számára az intenzív felkészülés ideje volt. A tanulmányok eredménye négy kötet. *Esti följegyzések* című esszéi 1993-ban, tanulmány-gyűjteménye, a *Tükörképek labirintusa* 1997-ben, értekező próza-kötete, az *Úttalan utaim* 1998-ban, töredékben maradt regénye (*Határregény*) 2001-ben, posthumus jelent meg. A regény értelmezői hívták fel a figyelmet a *Határregény* és Juhász Erzsébet esszéinek kapcsolatára. Faragó Kornélia szerint a *Határregény*ben „az ’itt’-ség és a ’most’-ság horizontjába vont gondolatkörök, az aktualizáló olvasati lehetőségek” szükségessé teszik azt, hogy az *Úttalan utaim* reflexióit is

* csilla.utasi@ff.uns.ac.rs ; julijana.ispanovic.capo@ff.uns.ac.rs

** A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériumának

178017-es számú projektuma keretében készült.

bevonjuk az értelmezésbe (Faragó, 2011: 100–101), Hózsa Éva pedig arra figyel fel, hogy a regényt nagymértékben a szerző elmélyült komparatiztikai kutatásai szervezik (Hózsa, 2004). Dolgozatunkban Juhász Erzsébet esszéinek és tanulmányainak áttekintésével azt vizsgáljuk meg, hogy az irodalmi értelmezésekben és esszéikben megfogalmazott felismerések hogyan épülnek be a *Határregény* epikai szerkezetébe.

A Monarchia értékválsága

A *Tükörképek labirintusának* bevezetőjében Juhász Erzsébet kijelöli, hogy kötetében olyan közép-európai műveket értelmez, „amelyekben meghatározó az érvényben lévő értékek rendszerének megingása vagy felbomlása” (Juhász, 1997: 9). E művek kritikával közelítenek ábrázolt világukhoz, még ha a múltat nosztalgikus fénybe is vonják.

Az értelmezés egyik kulcsfogalma a Habsburg-mítosz. A Claudio Magris által vizsgált jelenség, a Habsburg-mítosz kialakulása a 19. század elejére tehető, arra az időszakra, amikor a Birodalom elveszítette világpolitikai befolyását, a mítosz megerősödéséhez, irodalmi megnyilvánulásaihoz azonban az osztrák–magyar államalakulat szétesését követő válság vezetett. A Habsburg-mítosznak Magris szerint egy ellentmondás az alapjegye: benne a történelmi valóság és annak önkéntelen vagy szándékos átlényegítése ellentétbe áll egymással (Juhász, 1997: 21).

A cseh szociológus és filozófus, Bělohradsky úgy látja, a Monarchia a barokk kori állameszmével igazolta fönnállását a 19. században is, amikor az állami legalitás alapja az etnikai egység lett (Juhász, 1997: 103). A többnemzetiségű Habsburg Birodalomban a barokk kori *legitimitást* a *legalitásnak* sajátos válfaja váltotta fel. Az egyetemes eszme szerepét a Monarchiában az államgépezetben kifejeződő racionalitás, a szinte vallásos szentség rangjára emelkedő bürokrácia vette át (Juhász, 1997: 103). Annak pedig, hogy a történelmi–társadalmi valóságot egy fiktív, illuzórikus valósággal helyettesítették be, a burjánzó *etikátlanság* volt a kiváltó oka (Juhász, 1997: 14–15).

A Habsburg-mítosz működését Juhász Erzsébet a Krúdy-regények segítségével mutatja be. Megfigyeli, hogy *A vörös postakocsi* főhőse, Alvinczi Eduárd „kétarcú”: lénye emelkedettebb felével minden évben színre viszi esküvőjét kitarított szeretőjével, Lottival, e némajátékban pedig „valamely letűnt időbe beleképzelt életforma fragmentuma elevenedik meg halálesztétikát és halálerotikát árasztva” (Juhász, 1997: 21). Alvinczi másik énjé azonban vagyongyarapító szerencsejátékos. Kettős szubjektumának mitikus vonásait bizonyítja, hogy a

szublimált szerepjáték költségeit az alantas vagyonszerző tevékenysége teremti elő (Juhász, 1997: 18). Az *Őszi utazás a vörös postakocsin* című Krúdy-regény legfőbb esztétikai értékét Juhász Erzsébet abban látja, hogy Krúdy elbeszélésében végig fenntartja a „kísértet-lét atmoszféráját”, miközben az elmondott utazás referenciálisan is lejátszódik. Alvinczire, aki Bécsből indul el, útja során csak az egykor ismert emberek és dolgok hasonmásai, pótlékai várnak, az is kiderül azonban, hogy a múltban sem lehetséges az eredeti azonosítása (Juhász, 1997: 28): „a letúnt idő keresése az *Őszi utazás a vörös postakocsin* című regényben a kísérteties jelen idő megjelenítésének eszköze”-vé válik (Juhász, 1997: 34).

Könyvében Juhász Erzsébet a közép-európai irodalom körébe olyan kortárs műveket is besorol, melyek jóval a Monarchia felbomlása után jöttek létre. Ezeket az alkotásokat, melyeket „nem a történelmi valóság és annak önkéntelen vagy szándékos átlényegítése szervez” (Juhász, 1998: 21), a világlátás hasonlósága kapcsolja a Monarchia irodalmához. Bělohradsky megállapítja, a mitteleurópai filozófia egységes jegye, hogy az élet és az állami racionalitás kiegyenlítésének szándékát abszurdnak érzi (Juhász, 1997: 110). Az ebből a belátásból következő „mitteleurópai groteszk” zárt világot feltételez. Ebben a világban nincs egyetlen működőképes értékrendszer sem, „így a groteszk tagadni kényszerül minden abszolútumot és bárminemű értékrendszernek a pusztta lehetőségét is.” (Juhász, 1997: 122). A totalitarizmus bármilyen változata kioltja a lelkiismeretet, az emberi közösséget értelemtől megfosztott gépezetté alakítja (Juhász, 1997: 119). Danilo Kiš *Fövenyóra* című regényének az emberi közösségből a származása miatt kitaszított, a cselekvés minden lehetőségétől megfosztott főhőse számára utolsó lehetőségként a helyzetével való szembenézés marad. Abban a zárt, minden értéktől megfosztott világban azonban, amelybe került, a józan életlátás és örület azonos egymással.

Juhász Erzsébet esszéiben és tanulmányaiban több helyütt idézi Danilo Kišnek a formáról megfogalmazott állításait, azt a mondatot is, mellyel Kiš a közép-európai kötődésű írók közös tulajdonságaként a *forma tudatát* jelöli ki (Juhász, 1997: 134). A forma egyszerre könyörtelen láttelelet és rend, „a barbár ziláltság és az ösztönök irracionális önkényének ellentéte” (Kiš saját fordításában idézi: Juhász, 1997: 134).

Az írás mint meditáció

1993-as esszékötete, az *Esti följegyzések* a balkáni háborúk idején keletkezett. Juhász Erzsébet központi szerepet juttat a kisebbségi helyzet és a kisebbségi irodalom kérdésének. A gyűjtemény első esszéjének tárgya Márai

Sándor 1943–44-es, háborús naplója. Márai egyik bejegyzésében a háború helyzetében előállt írásképtelenségét azzal magyarázza, hogy „egy író egyszerűen idegrost egy szellemi organizmusban, s ha az organizmus egészét hűdés éri, ha az idegrost nem kapja meg a szellemi szervezet egészétől a szükséges vérellátást, megszűnik létezni” (idézi Juhász, 1993: 7). Az esszé záradékában Juhász Erzsébet felveti, a kisebbségi „szellemi szervezet” megkülönböztető jegye az, hogy „eleve hűdéses” (Juhász, 1993: 9). Esszék sorozatában utasítja el, hogy a nemzetiségi íróknak az a feladata, hogy a kisebbségi sors kérdéseit közérthető módon megfogalmazza: az író, bárhol él is, „a létezőszakmában” dolgozik. Az eleve hátrányokkal teli kisebbségi létforma saját tapasztalatát kizárólag olyan irodalmi művek közvetíthetik hitelesen, melyeknek megkülönböztető vonásuk a forma tudata.

Műkedvelők című, 1985-ben megjelent regényében, „a vajdasági irodalmi identitás kiépítésének kulcsregényé”-ben (Bencsik, 2013: 107) Sztantits Aurél néven Szenteleky Kornélt, a vajdasági magyar irodalom első világháború utáni organizátorát tette meg főhősnek. A regényben Szenteleky mindvégig mint „nagyapánk” szerepel. Esterházy Péter – a hivatalos irodalom hagyományától eltérő hagyományra való jogot hangsúlyozva – Kosztolányit egyik esszéjében bátyáknak nevezte (Esterházy, 1988: 45). Szenteleky, aki a helyi színek programjának meghirdetésével „elsősorban íróink magatartásán szeretett volna változtatni” (Utasi Csaba, 1984: 18), nem az elbeszélői eljárások tekintetében „rokonunk”. Az általa meghirdetett programot Juhász Erzsébet nem kívánja „értékjelképpé” vagy „létszimbólummá” (Juhász, 1996a: 92) tenni. Szenteleky sorsának és törekvéseinek megidézésével a kisebbségi helyzet mindenkori jegyeit rajzolja meg. Az elbeszélő a főhős számvetését közvetítő szólamában a hiányok domborodnak ki:

De vajon megadatott-e egyáltalán neki és nekik valamennyiüknek ott, az Ákácok alatt a jelen időbe ténylegesen bekapcsolódva élniük? Hiszen az az idő, amelyikbe beleszülettek egykor, mint akik fölöslegeseek, rég kivetette magából őket. Ahhoz, hogy egy másik megélhető idő képződjék körülöttük, a jövő időt kellett meg – vagy inkább kitalálniuk, ami felé haladhatnának. Éveken át csak a saját múltjukban érezhették otthon magukat. Így lettek – anélkül, hogy helyükről egy tapodtat is elmozdultak volna – emigránsok. (Juhász, 1985: 107)

A délszláv polgárháború „tőszomszédságában, riadt és kétségbeesett szemtanújaként a vérontásba torkolló gyűlöletnek, a teljes erkölcsi és gazdasági csőd kellős közepén, jobb idők eljövételének szikrányi reális esélye, szívbéli reménye híján” (Juhász, 1993: 5), Juhász Erzsébet elsősorban arra keres választ, hogy a mindentől megfosztó, szorongató hiány állapotában hogyan lehetséges

számára a „konkrét tér- és időkoordinátái közül való kiszabadulás átmeneti élményét” jelentő írás és elmélyült olvasás.

Bencsik Orsolya finom megfigyelése, hogy noha Juhász Erzsébet könyve nem feleltethető meg maradéktalanul a *hüpomnémata* ókori fogalmának – amely számadási könyv, közügyekről való beszámoló, emlékeztetőül szolgáló feljegyzés –, könyve mégis e műfajba sorolható azon az alapon, hogy olvasott idézetekből, az ezekre adott reflexiókból és személyes élményekből épül fel (Bencsik, 2016: 82).

A hüpomnémata műfajának meghatározó jegye, hogy „az epiktétoszi értelemben felfogott írás mint meditáció, mint az önmagára irányuló gondolkodásbeli gyakorlat” (Bencsik, 2016: 81) a már tudottat eleveníti fel és arra reflektál. Bencsik Orsolya szerint, „ha elfogadjuk Foucault értelmezését, a hüpomnémata a jövő bizonytalanságából, a jelenbe vetett szorongásból a múlt felé [...] mozdítja ki a szubjektumot.” (Bencsik, 2016: 85). Az ókori példákban, melyeket Foucault elemez, a múlt, amely felé a napi írásgyakorlat kimozdítja a szubjektumot, az irodalmi hagyománnyal egyenlő. Az egyén a múltbeli diskurzus segítségével nyilváníthatta meg mások számára láthatóan, értékelhetően önmagát. A romantikától, az autonóm irodalom kialakulásának fogva megnő az egyéni tapasztalat értéke, a múlt ettől kezdve válik a személyes emlékek, benyomások tárházává.

Az esszékötet elbeszélője olvasmányjaiból, a halottak napjához, a télhez, az adventhez, a karácsonyhoz kapcsolódó emlékekből, képzettársításokból kiindulva jut el az irodalmi kifejezés kérdéséig. Megjegyzi például, hogy a jelen szorongató sötétsége elől a gyerekkori érzékelés tágasságához kellene visszatérni. Később az önmagunkról való megfélelkezésnek azt a válfaját idézi fel, mely az idő múlásával következik be:

Egyre kevésbé vagyunk önmagunkban hangsúlyosak, nem a tulajdon kirajzolódásunk, megneveződésünk foglal el bennünket többé, hanem ‘birtokunk’, mellyel körülkerítettük magunkat. Véletlenül se kertes házra gondoljon senki. Hanem mindenekelőtt benső életterünkre és életvitelünkre: kötődéseinkre, ezekre a hajszálgyökerekre, melyeken keresztül bekapcsolódunk a bennünket körülvevő világ áramába (Juhász, 1993: 72).

A karácsony jelentőségének taglalása észrevétlenül ennek a fent említett, az idő múlásával létesülő benső létternek a feltételeire világít rá: „Kölcsönösség nélkül nem lehetséges bensőségesség. A bensőségesség a szeretet interakciója, egymás közötti cseréjének árama. A bensőségesség mélységes áhítása és hívása az ima” (Juhász, 1993: 85). Pilinszkyt idézi tanúságul, aki szerint az imádság:

„Egyfajta metanyelv, némaságában is egyféle beszélgetés mindennel és mindenkivel” (Juhász, 1993:86).

A szorongató jelenből egyedül az irodalom élménye szabadíthat ki:

[...] csak a művészet képes életben tartani az élet érzékelésének gyerekkori spontán tágasságát [...] Látom magam előtt a vörös postakocsi mögé fogott szánokat, ahogy keresztül-kasul szeldesik a felvidéki erdőségeket. A világ körös-körül a valószerűtlenségig kifehéült. S ebben a már-már egyetemes télben és hófehértésben a Krúdy-hősök lelke is annyira kitágult, hogy túllendülhet a személyesség egyszerűségén és fölcserélhetetlenségén. Kezdetét veszi a havas lélekben a mese, minden lehetségessé lesz: életre kelnek a holtak, magukra találunk a lelkek (Juhász, 1993: 77–78).

A világ, a jelenségek és önmagunk „birtokbavétel”-nek fönti formája állandó reflexiót feltételez, a kialakult értékhiánnyal, a determinációkkal való folyamatos szembenézést. A megfogalmazódó reményt a tisztánlátás teszi megrendítővé.

Írói eljárások

A *Határregény* egy térségbeli család több generációjának életútját, kapcsolatait mutatja be. A regényben világosan kibontakozik az a szándék, amely a Monarchia széthullásától a balkáni háborúig mutatja be azt, hogy az államalakzatok módosulása az emberi identitásban milyen rombolást visz végbe. Bence Erika értelmezése középpontjába ezt a mozzanatot állította:

A kényszerű határok közé szorult, magukat fogolyként meghatározó személyek, illetve a beszorítottság képzetkörében felnőtt utódaik sorra létrehozzák belső határmezsgyéiket is, amelyek elsősorban társadalmi kapcsolataikban, családon belüli viszonyaikban jelentenek áthatolhatatlan falat (Bence 2008, 118–119).

Azt is mondhatnánk azonban, hogy a regénynek azok a hősei, akik kulturális identitásukat a Monarchiában alakították ki, az államalakzat szétesése után – etnikumuktól függetlenül – kisebbségi helyzetbe kerülnek. A nagyapák nemzedékéhez tartozó, a Monarchia széthullása után Szabadkán élő Patarcsics Miklós „már nem volt se bunyevác, se horvát, se szlovén, de még nem volt igazán magyar sem [...], úgy érezte, ha egyetlenegyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az maga lenne a révbe jutás” (Juhász, 2001: 61). A Nagyváradon született, zaklatott idegzetű Sajtos Lina a trianoni határmódosulást követően idegenül érzi magát szülővárosában, végül azonban rádöbben: „ő maga nem is a reménytelen szerelmek, a mindent végérvényesen szétziláló világháború, nem is egy

visszataszítónak lett ország foglya, hanem a tulajdon sorsáé, s mindez annyira önmagán belül van, hogy soha, míg él, nem lehet belőle szabadulása.” (Juhász, 2001: 76). A hiány válik személyisége alapjává. Halála előtt utolsó erejével dörömbölni próbál az ajtón, miközben zokogva azt kiabálja: „Engedjete be!”.

A nagyepikai kompozíciónak valószínűleg Emi nézőpontja lett volna a(z egyik) fókusz. A regény a múltat a balkáni háború jelenéből rekonstruálja. Az unokák generációja, akik közé Emi is tartozik, a testvériség–egység Nagyjugoszláviát szervező eszméjével nem azonosult maradéktalanul, ám Magyarországot sem érezte hazájának:

A hatvanas évek elején volt először Magyarországon. Anyanyelvvelményként valósággá vált, minden más téren idegen, valószerűtlen maradt. Éppúgy nem volt köze a HAZÁNK-hoz, mint annak az országnak, amelybe beleszületett, s végül úgy széthullott, hogy máig is bizonytalan, hol vannak a határai, s meddig lesznek ott, ahol vannak. (Juhász, 2001:16)

Az *Esti följegyzések*ben is vázolt két magatartás, az elmélyült olvasás és az írás a regényben Emi és bátyja, Emil között oszlik meg. A testvérek közül Emiből hiányzott az alkotóerő, kreativitása az értő olvasásra szorítkozott, Emil volt kettőjük közül az író (az Emilt középpontba állító fejezet azonban nem készült el).

A szereplők némelyike csupán az álmok és a rögeszmék nyelvén tudja kommunikálni tapasztalatát, nekik az elbeszélés szolgálat igazságot. Mások a lehetőségeik teljes lezárulta után bekövetkező tisztánlátás szabadságáig érkeznek el.

A Vajdaság Szerb Köztársaságon belüli autonómiájának megnyirbálásához vezető 1988-as, ún. joghurtforradalmat követően Emi zeneszerző férje, Boro az emigrációt választja, Emi pedig az elköltözés és az otthonmaradás esélye között őrlődve akkor jut el végre a megnyugvást hozó felismeréshez, amikor férje konkrét zenei kompozícióját hallgatja. Az grožnjani nyaralásuk egy bizonyos napján rögzített hangeffektusok emlékképeket idéznek fel benne, s a tenger utolsóként megképződő látványa váratlanul a „mindenre való nyitottság” állapotába helyezi őt vissza, miközben világosan érzi: „hiába menekülne bárhova is, neki az a sorsa, hogy itt, a szülőföldjén élje meg mindazt, ami ráméretett” (Juhász, 2001: 18). Boro másik szerzeménye távoli rokonuk, a nagyszülők generációjához tartozó Angeline Nenadovits halálának napján készült, miközben kint az utcán éppen zajlott a joghurtforradalom. Az ütemesen skandált Slobo-slobodo jelszó felidézi Emiben a tömeget, melynek zajongásába a zenei szerzeményben váratlanul bekapcsolódik a *Bécsi vér* néhány kibicsaklott üteme. A keringő taktusai egyszerre jelenítik meg a Bécsben született Angelinét és a Habsburg mítoszt. Juhász Erzsébet a mítosz pólusai közül csupán az egyiket, az értékhiányt képezi meg szövegében, a látszattá

és dekórummá „átlényegített történelmi valóság”-ot mindössze metaforaként, idézetként illeszti regényébe.

Csilla Utasi, Ispánovics Csapó Julianna

SELF-REFLECTION AND RECKOGNITION IN THE PROSE OF ERZSÉBET JUHÁSZ

Summary

Erzsébet Juhász has always created situations in her epic works which established her protagonists' issues regarding identity. In her collection of short stories *Gyöngyhalászkok* [*Pearlers*], it is the family that represents the social environment influencing identity on a fundamental level, and in her novel *Műkedvelők* [*Art Lovers*], she presents the cultural conditions defining minority existence in the period between the two world wars. Her final, posthumously published novel *Határregény* [*Frontier Novel*], which remained in fragments, is set in parallel time periods: the present of the Balkan Wars and in the period following the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. The structure, indicative a great epic composition, was formed by the editors based on the completed fragments; however, even these make the author's intent of a parallel between the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy and the distintigration of Yugoslavia palpable. Juhász's 1993 collection of essays and 1997 collection of studies can, in a sense, be considered the predecessors of *Határregény* [*Fontier Novel*]. In her essays, she examines the situation ensuing after the Balkan Wars, the state of existence as a national minority, the question of Central-Europeanness, and the chances of hope from the perspective of a creator. She discovers hope only in a dimension beyond the reach of everyday existence—reading and writing. Her studies on the literature of the Monarchy bear witness to these life experiences as well. This paper examines how the revelations described in the collections of essays and studies by Erzsébet Juhász are represented in the epic text of the *Határregény* [*Frontier Novel*].

Keywords: identity issues, Balkan Wars, Central Europe, minority existence, experience.

Čila Utaši, Išpanović Čapo Julijana

AUTOREFLEKSIJA I SPOZNAJA U PROZI ERŽEBET JUHAS

Rezime

Eržebet Juhas je u svojim proznim delima od početka stvarala situacije u kojima su artikulisana pitanja vezana za identitet njenih junaka. U zbirci pripovedaka pod naslovom *Gyöngyhalászkok* [Sakupljači bisera] porodica predstavlja ono društveno-socijalno okruženje koje na elementaran način određuje identitet, a u njenom romanu pod naslovom *Műkedvelők* [Diletanti] opisuje kulturne prilike koje su između dva svetska rata određivale život manjina. Radnja njenog posthumno objavljenog romana *Határregény* [Roman o granici] paralelno se

odvija u sadašnjosti balkanskih ratova i u periodu posle raspada Austro-Ugarske. Uređivači su bili ti, koji su od fragmenata iz zaostavštine stvorili jednu takvu strukturu romana, iz koje se naslućuje velika epska kompozicija, međutim i u samom tekstu se jasno uočava autorska intencija da se raspad Austro-Ugarske carevine posmatra paralelno sa raspadom Velike Jugoslavije. Eseji Eržebet Juhas koji su objavljeni 1993. godine. (*Esti följegyzések* [Večernji zapisi]), kao i njena zbirka iz godine 1997. (*Tükörképek labirintusa* [Lavirint odraza u ogledalu]) mogu se u izvesnom smislu shvatiti kao pripreme za *Határregény* [Roman o granici]. U svojim esejima Eržebet Juhas analizira situaciju koja je nastala izbijanjem balkanskih ratova, istražuje mogućnost nade, život u manjinskim prilikama, pitanje pripadanja Srednjoj Evropi iz perspektive čoveka stvaraoća. Nadu pronalazi u doživljaju čitanja i pisanja, u dimenziji koja svakodni život stavlja van snage. O ovom ubeđenju svedoče i njene studije u kojima interpretira književnost Dvojne monarhije. U radu se istražuje način na koji se iskustvo i spoznaja koji se ispoljavaju u njenim esejima i studijama upisuju u prozno tkanje romana *Határregény* [Roman o granici].

Ključne reči: pitanja identiteta, balkanski ratovi, Srednja Evropa, manjinski život, iskustvo.

FORRÁSOK

- Juhász, E. (1985). *Műkedvelők*. Újvidék: Forum.
- Juhász, E. (1993). *Esti följegyzések: Egy évad a balkáni pokolból*. Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság.
- Juhász, E. (1996). *Tükörképek labirintusa: Tanulmányok a közép-európai irodalmak köréből*. Újvidék: Forum.
- Juhász, E. (2001). *Határregény*. Újvidék: Forum.

IRODALOM

- Bence, E. (2008). Határtörténetek a jelenkori vajdasági magyar irodalomban, *Hungarológiai Közlemények* 1, 116–124.
- Bencsik, O. (2013). A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben: Juhász Erzsébet portalánítja Senteleky Kornélt. *Forrás* 2, 105–112.
- Bencsik, O. (2016). A hüponémata-írásban lakozó Juhász Erzsébet. *Híd*, szeptember, 81–87.
- Esterházy P. (1988). Ünnepi beszéd és rekonstrukció, In: Esterházy, P. *Kitömött hattyú* (43–53). Budapest: Magvető.
- Faragó, K. (2001). Utószó: Közép-Európai határjáték. In: Juhász Erzsébet: *Határregény* (95–101). Újvidék: Forum.

- Hózsa, É. (2004). Két határregény. In. Hózsa, É. Idevonzott irodalom. Szabadka, Grafoprodukt. zEetna 2010. <http://www.zetna.org/zek/konyvek/116/hozsa09.html> (letöltve 2018. augusztus 27.)
- Juhász, E. (1996a). Az ugartörés mint önmetafora. *Tiszatáj*, 1. 92–98.
- Utasi, Csaba (1984). *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék: Forum

МЕДИЈСКЕ СТУДИЈЕ

Brankica Drašković*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 070:81'42(497.11)BLIC
070:81'42(497.5)JUTARNJI LIST
DOI: 10.19090/gff.2018.2.103-117
Stručni naučni rad

SRPSKO-HRVATSKA KULTURNA SARADNJA U MEDIJSKOM DISKURSU**

Cilj rada je bio da se metodom kritičke analize diskursa ispituju dominantne strategije kojima se služe mejnstrim mediji u predstavljanju kulturne saradnje između Hrvatske i Srbije. Uzorak za analizu činili su tekstovi objavljeni u onlajn izdanjima dnevnih listova *Jutarnji list* i *Blic* prikupljeni u periodu od 1. marta do 31. maja 2018. godine. Rezultati pokazuju da dominira *spektakularizovano* predstavljanje sa manipulativnim strategijama: *trivijalizacije, diferencijacije, konfrontacije, prećutkivanja i zaborava* kojima se izražava polarizovani odnos između suprotstavljenih grupa – srpske i hrvatske. Detektovan je i antinacionalistički diskurs kroz *kritičke kontraranarative* u predstavljanju pojedinih tema i umetnika koji baštine „kulturu neslaganja i otpora“. Dualizam medijskog diskursa reflektuje, uslovno rečeno, dve forme kulturnog prostora koji paralelno egzistiraju u kontekstu srpsko-hrvatske kulturne saradnje.

Ključne reči: kritička analiza diskursa, predstavljanje, kulturna saradnja, Hrvatska, Srbija, masovni mediji

UVOD

Početkom godine svi srpski mediji preneli su vest naslovljenu „Kulturna saradnja Srbije i Hrvatske odlična“. Ova štura protokolarna informacija koja je prosleđena iz kabineta ministra kulture i informisanja Republike Srbije nakon sastanka sa ambasadorom Hrvatske, uz nekoliko opštih fraza da je „razmena između institucija kulture dve zemlje veoma intenzivna“ i da se radi na „načinu produbljiivanja“¹ bila je samo jedna u nizu vesti koje stižu sa adresa zvaničnika, a

* brankica.draskovic@ff.uns.ac.rs.

** Rad je nastao u okviru projekta III 47020 „Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene“, koji se realizuje uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Primeri vesti preuzeti su sa sajtova RTV i NI http://rtv.rs/sr_lat/zivot/kultura/odlicna-kulturna-saradnja-srbije-i-hrvatske_888719.html,

ostaju bez ikakve kritičke refleksije u medijima. Javnost je ostala uskraćena za pojašnjenje argumenata na osnovu kojih se iznosi tvrdnja o vrednosnoj oceni kulturne saradnje budući da aktuelne vlasti u obe države već decenijama unazad, neodgovarajućim kulturnim politikama i nezainteresovanošću da kroz kulturu poboljšaju međudržavnu saradnju, čine sve da minimiziraju svako nastojanje da se reše gorući problemi u ovoj oblasti.² Bez obzira na živost saradnje umetnikâ (muzika, književnost, film), koju ostvaruju individualno ili kroz zajedničke projekte, činjenice govore da se institucionalna kulturna saradnja između Hrvatske i Srbije razvija sporo, a na njih s vremena na vreme podsećaju teoretičari i predstavnici NVO sektora koji se bave kulturom, kao i sami umetnici kad dobiju prostor u medijima.

Srbiju i Hrvatsku karakteriše nedostatak demokratske kulture i političkog pluralizma. Povratak desno orijentisanih nacionalističkih struja na političku scenu u obe zemlje u poslednjoj deceniji kritička javnost ocenjuje kao retrogradni kurs budući da po brojnim pokazateljima učvršćuju međusobno neprijateljstvo na istim manipulativnim strategijama kao i početkom devedesetih godina. Neželjene teme u javnom diskursu obaju društava i dalje su zajedničko istorijsko iskustvo (od 1918. do 1991) i suočavanje s ratnom prošlošću (od 1991. do 1996). Sve što se dogodilo u ratnim devedesetim teško se priznaje i još teže prihvata. Svaki pokušaj kritičkog sagledavanja jugoslovenske prošlosti podjednako koče veoma izraženi fenomeni „jugofobije“³ i jugonostalgije. Prvi, revizionističkim narativima političkih elita, kontinuirano iskrivljuje činjenice o životu u prethodnoj zajednici i tekovinama antifašizma, dok se banalizacija (jugo)nostalgije i njeno guranje u isključivo komercijalne okvire direktno suprotstavlja naporima da se preko kritičke kulture sećanja potisne kulturna amnezija stvorena u skoro tri decenije odvojenog života. Medijska scena u obe zemlje omeđena je brojnim lažnim vestima i politički kontrolisanim novinarstvom. Pritisci na novinare sa svih strana sve su bezočniji od

<http://rs.n1info.com/a359674/Vesti/Kultura/Vukosavljevic-sa-hrvatskim-ambasadorom-Odlicna-kulturna-saradnja-dve-zemlje.html>

² Prema rezultatima istraživanja, koje je Desk Kreativna Evropa Srbija organizovao u cilju zajedničkog definisanja preporuka za razvoj kulturne saradnje na prostoru bivše Jugoslavije, kao najveću prepreku ispitanici su naveli nezainteresovanost vlada (42,8%) i konfrontirajuća tumačenja istorije (20,6%) „Potencijal regionalne saradnje“. Preuzeto 24. 4. 2017 sa Seecult.org (para 3) <http://www.seecult.org/vest/potencijal-regionalne-saradnje>

³ Viktor Ivančić (2001) „Bauk Jugoslavije“ (Preuzeto 8. oktobar 2011) Danas <https://www.danas.rs/nedelja/bauk-jugoslavije/>

ekonomskih do fizičkih pretnji. Najnovija istraživanja pokazuju da u pogledu medijskih sloboda, ni Hrvatska ni Srbija ne kotiraju visoko, a „neprijateljstvo prema medijima, koje otvoreno potiču politički lideri i naponi autoritarnih režima da predstave svoju viziju novinarstva, predstavljaju ozbiljnu pretnju za demokratiju“.⁴ U onlajn komunikaciji građana na internet portalima i društvenim mrežama se „mahanje nacionalnim zastavama snažno podupire vatrenom retorikom sa obe strane“ (Drašković, 2014: 344). Nisu retki ni slučajevi medijskih tekstova koji eksplicitno ili implicitno potpiruju mržnju bilo da se radi o komemoracijama događaja iz prošlosti⁵, sportskim manifestacijama⁶ ili muzici.⁷

Imajući u vidu celokupan društveno-politički, kulturni i medijski kontekst, cilj rada bio je da se ispituju diskursne strategije kojima se služe neki od najuticajnijih mejnstrim medija u Hrvatskoj i Srbiji u predstavljanju kulturne saradnje – događaja i aktivnosti umetnika iz ove dve zemlje. Polazna pretpostavka je da *spektakularizovano izveštavanje* s jedne strane, a politika stereotipizacije i korišćenje manipulativnih strategija *revanšizma*, *osporavanja*, *prećutkivanja* i *zaborava* u predstavljanju prošlosti, s druge strane, sinergijski osnažuju nacionalistički diskurs iz vremena dezintegracije SFRJ⁸ i ratnih dejstava tokom devedesetih godina (Drašković, 2016).

⁴ Prema izveštaju Reportera bez granica Srbija je pala za 10 mesta u odnosu na prošlu godinu (sa 66. na 76. mesto), dok je Hrvatska na 69. mestu na listi medijskih sloboda. <https://rsf.org/en/rsf-index-2018-hatred-journalism-threatens-democracies>

⁵ Hrvatska i Srbija u pogledu razumevanja ratnih operacija i njihovih posledica i dalje održavaju takozvani 'čuteći konflikt'. U srpskoj javnosti stvoren je mit o stradanju i porazu, u hrvatskoj o velikoj pobjedi nad neprijateljem, o junaštvu i ponosu i taj narativ se stalno utvrđuje. Najbolji primer je slučaj obeležavanja godišnjice vojne operacije *Oluja*, koja se u Hrvatskoj slavi kao *Dan pobjede* i *Dan domovinske zahvalnosti*, a u Srbiji kao *Dan žalosti*.

⁶ Svetsko prvenstvo u fudbalu (Rusija 2018) bilo je poligon za rasplamsavanje nacionalističkog diskursa u oba društva. Detaljnije u tekstu *Fudbal u glibu nacionalizma i šovinističke mržnje*. Preuzeto 11. 7. 2018 sa <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/fudbal-u-glibu-nacionalizma-i-sovinisticke-mrznje>

⁷ Otkazivanje nastupa beogradskih muzičara Bajage i Instruktora u Hrvatskoj koji su inicirala braniteljska udruženja šireći neistinite informacije, u javnosti obe zemlje ponovo je pokrenuto pitanje podgrevanja nacionalističkog diskursa. Detaljnije u tekstu *Pjevači i huškači*. Preuzeto 17. 8. 2018 sa <https://www.portalnovosti.com/pjevaci-i-hukaci>

⁸ U brojnim studijama potvrđena je teza da su se neki od ključnih događaja pre i za vreme rata desili upravo kao reakcija na medijsku prezentaciju događaja (Tompson, 2000; Čolović, 1993; Ramet, 1996; Slapšak, 1997; Skopljanac, Bruner, 1999; Milivojević, 1996; Bugarski, 1997; Reljić, 1998; Kolsto, 2008; Kurspahić, 2003) (Drašković, 2016).

ZAJEDNIŠTVO UZAJAMNOG RAZUMEVANJA

Prihvatljiva definicija kulturne saradnje za rad deo je koncepta panevropskog javnog prostora kao jednog od ključnih subjekata međunarodne saradnje koji se primenjuje na nivou Evropske unije⁹. Oslanja se na Habermasov koncept javnosti odnosno „komunikativnog delanja“ koje „navodi aktere da se međusobno prihvate kao govornici i slušaoci, insistirajući na uzajamnim zahtevima koji se mogu prihvatiti ili osporiti“, a ono može da se sprovodi „kroz zajedništvo uzajamnog razumevanja koje je zasnovano na prepoznavanju kompatibilnosti individualnih vrednosti“ (Habermas, 1984, prema Wiesand, 2005: 19). Kulturnu saradnju tako možemo posmatrati kao komunikacijski proces „u kojem individualni i institucionalni učesnici preduzimaju aktivnosti i mere s ciljem mobilizacije i razmene umetničkih ili kulturnih dobara između pojedinaca, grupa i institucija u Evropi“ (Wiesand, 2005: 20). Javlja se u bilateralnom i multilateralom obliku, a poseban vid kulturne saradnje predstavljaju međunarodne kulturne manifestacije, kao i učešće pojedinačnih stvaralaca na festivalima ili projektima u inostranstvu kojim doprinose afirmaciji matične kulture (Dragičević Šešić – Stojković, 2007: 324).

Kulturna saradnja između Hrvatske i Srbije ne može se odvojeno posmatrati od konteksta širih političkih i ekonomskih odnosa koji su u evrointegracijskom procesu stavljeni pod političku odrednicu region Zapadnog Balkana.¹⁰ Reč je o kulturama naroda koje su rasle približno istim korakom u zajedničkoj državi, kroz dva politička projekta (Kraljevina SHS i Jugoslavija) u periodu dužem od sedam decenija, u okviru jednog standardnog jezika i u međusobnoj kulturnoj korelaciji tokom 20. veka, ali koje već više od četvrt veka unazad na svom samostalnom putu obojene nacionalističkom ideologijom političkih i intelektualnih elita predstavljaju poligon za izražavanje međusobne netrpeljivosti. Današnji institucionalni okvir razvoja međusobne kulturne saradnje dveju država

⁹ Projekat koji podržava ovaj koncept je *Kompendijum kulturne politike* u koji su uključene i Srbija i Hrvatska. Reč je o internet sajtu organizacije ERICarts (*The European Institute for Comparative Cultural Research*) i Saveta Evrope, koji omogućuje informisanje najšire javnosti o instrumentima i prioritetima nacionalnih kulturnih politika.

¹⁰ Region se odnosi na celinu više država „koje povezuje teritorijalna i kulturna bliskost, ali i ekonomski i politički faktori“ (Mihajlov, 2010: 310). Prvobitno je prostor koji su činile nekadašnje republike bivše Jugoslavije u novom istorijskom kontekstu označavan kao region *Jugoistočne Evrope*. Od 2007. godine preimenovan je u region *Zapadnog Balkana*, a obuhvata Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Makedoniju, Hrvatsku i Crnu Goru.

omogućio je proces evrointegracija ističući „višedecenijsko kulturno zajedništvo ili kulturno raspoznavanje, ekonomske razloge (povećanjem tržišta povećava se i broj potrošača) i zajednički pristup, koji poboljšava položaj kreativnog rada u uslovima evropskih globalnih procesa“ (Vujadinović, 2009: 100 prema Mihajlov, 2010: 311). Međutim, jezik, istorijske veze, kao i teritorijalna blizina „ma koliko delovali kao preduslov za ostvarivanje kulturne saradnje, tokom istorije su baš ti faktori često bili i uzrok sukoba i dezintegracije“ (Ibid.). Primer su devedesete godine kada pod uticajem tih faktora dolazi do prekida komunikacije na svim nivoima, negacije zajedništva, okretanje ka kulturnom tradicionalizmu, krize identiteta i procesa „anakulturacije“.¹¹ Na putu uspostavljanja novog kulturnog sistema Hrvatska prolazi transformaciju čuvajući institucionalni okvir, ali radikalno menjajući vrednosno-ideološki koncept, dok Srbija učvršćuje institucionalni sistem unutar autoritarnog režima, koji karakteriše sveukupna moralna i vrednosna kriza (Dragičević Šešić – Stojković, 2007). U Srbiji je usvojena mešavina jugoslovenstva i srpskog nacionalizma, a Hrvatska je insistirala na potpunom raskidu s jugoslovenskom prošlošću (Jansen, 1998. prema Jansen, 2005: 181) pri čemu je „dominantni narativni diskurs sve tri sjedinjene 'drugosti' (komunističku/jugoslovensku/srpsku) smatrao istovetnim i jednako opasnim, te je zahtevano njihovo isključenje iz javnog prostora i nove nacionalne svesti“ (Bejker, 2011: 18). Iz sredstva komunikacije, jezik je „pretvoren u sredstvo podjele, postajući tako međaš razgraničenja i izgradnje novih nacionalnih i kulturnih identiteta“ (Drašković, 2014: 171), a na isticanju njegovih razlika više su radili političari nego lingvisti.¹² Tako je diskurzivna mogućnost pripadanja i 'hrvatskoj' i 'srpskoj' kulturi zapala u krizu. Relativna nedvosmislenost lingvističke granice pretvorila se u „čvrst kriterijum diferencijacije“ (Bejker, 2011: 127) i iskristalisala dva osnovna pitanja „(1) kako biti različit, i (2) koliko različito je dovoljno različito“ (Bugarski, 2005: 166). Zajedničko kulturno nasleđe postalo je „mrtvo“ na svim stranama. Jugoslovenski pisci, filmski, pozorišni i muzički i drugi umetnici i njihova dela

¹¹ Označava trend „nastojanja da se kulturne razlike interpretiraju u etničkom ključu i odatle izvede zaključak o nemogućnosti multikulturnog društva... kako bi mogla da se označi jedna od matrica kulture i socijalne dezintegracije tokom koje su još od nestvorenih Jugoslovena postali ekskluzivni Srbi, Hrvati, Bošnjaci“ (Stojković, 2002: 20).

¹² Pojedini naučnici brane tezu da novonastala četiri jezika hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski predstavljaju jedan – „policentrični srpskohrvatski jezik“ koji se definiše kao „jezik s nekoliko nacionalnih standardnih varijanti“ (Kordić, 2010: 57).

postaju predmet nacionalnog identitetskog razvrstavanja i međunacionalnih razmirica.

Celokupna društveno-politička i kulturna klima se menja sa simboličnim ulaskom u novi milenijum koji je obeležila Tuđmanova smrti u Hrvatskoj i pad Miloševića u Srbiji. U Hrvatskoj se javljaju težnje za oblikovanjem nove kulturne politike ka „pluralističkom kulturnom usmerenju“ što je podrazumevalo „uravnoteženiji pristup tradicije i novo vrednovanje nacionalnih i multikulturnih komponenti, a preduzeti su i koraci ka daljnjoj decentralizaciji i izravnoj suradnju s nevladinim organizacijama“ (Švob Đokić–Primorac–Obuljen, 2013: 1). Urušeno stanje u kulturi bilo je veliki izazov i novoj demokratskoj vlasti u Srbiji „u odnosu na sopstveni društveno-politički i kulturološki okvir, kao i pred konceptima vezanim za identitet, a koji bi ispunili taj okvir“ (Rogač, 2010: 333). Predpristupni fondovi Evropske unije počinju intenzivnije da podupiru projektne aktivnosti usmerene ka ponovnom povezivanju, a potpisuju se i konkretni sporazumi ministarstava kulture Srbije i Hrvatske o institucionalnom povezivanju. Iako je godinama kamen spoticanja bio zbog političkog pragmatizma poželjan stav „tamo nikad više!“, postojali su i primeri umetničkih projekata čiju saradnju su direktno podržavali predsednici, premijeri i ministri kulture.¹³ Međutim u obe zemlje sa povratkom desno orijentisanih struja stanje se pogoršava i vraća na početak devedesetih. Angažovani umetnici iz gotovo svih umetničkih disciplina sve vreme ostaju na margini interesa, a po potrebi se u kontekstu moralizatorskog diskursa stigmatizuju kao državni neprijatelji i „izdajnici“ u matičnim zemljama. Paradoksalno, estradna scena bila je i ostala najjači potporni stub srpsko-hrvatske kulturne saradnje na dominantnoj populističkoj matrici čije uporište su bili i ostali mas-mediji tabloidne provenijencije.

Kamen spoticanja u normalizaciji institucionalnih odnosa dveju zemalja već dugi niz godina je vraćanje iz Srbije kulturnih dobara otuđenih tokom rata u Hrvatskoj.¹⁴ O tom procesu već godinu dana nema nikakvih informacija u javnosti.

¹³ Zagrebačka, Beogradska i Ljubljanska filharmonija su, od sezone 2011/12, inicirale novi vid regionalne saradnje pod simboličnim nazivom *Pika-Točka-Tačka*.

¹⁴ Potražuju se na desetine hiljada muzejskih predmeta i kulturnih dobara, koje hrvatska strana vidi kao opljačkane a srpska kao sklonjene i spašene od ratnih dejstava. U periodu od 2001. do 2013. u Hrvatsku vraćeno 25.260 umetničkih dela, a 2012. godine potpisan je i sporazum između dvaju Ministarstava kulture. Nakon što su predstavnici Hrvatske 2014. godine zatražili od Evropskog parlamenta u Strazburu da povratak „hrvatskog kulturnog blaga tokom rata devedesetih bude deo pregovaračkog paketa za ulazak Srbije u EU“ proces

Medijski diskurs nekritički preslikava dominantni politički diskurs u čijem zvaničnom interesu politike pamćenja na rat nisu sećanja na sopstvena nedela. Odbacivanje krivice u javnosti se razvija kroz strategiju 'preskriptivnog zaboravljanja' (*prescriptive forgetting*) (Connerton, 2008: 71), koja „može imati za cilj zaštitu opšteg državnog i društvenog interesa“, ali i 'strukturalne amnezije' (*structural amnesia*), koja se obično primenjuje da bi se izbrisali društveni i kulturni 'nevažni' trenuci za željeni 'konstruisani narativ identiteta'“ (Ibid). O temi otuđenog kulturnog dobra iz Hrvatske se nakon rata malo ili nikako govorilo u srpskoj javnosti, zbog prethodnog prećutkivanja o učinjenom, tako da sadašnja strategija predstavljanja ove teme u medijima može da se tumači prema ustanovljenoj kategoriji zaboravljanja i kao 'sramotne tišine' (*shameful silence*) koja kao „kontroverzna, povezana s različitim emocijama (sram, krivnja, i sl) (Dragičević Šešić–Stefanović, 2014) izostavlja činjenice iz službenog sećanja (Drašković, 2016: 160–161).

KONCEPT MEDIJSKOG PREDSTAVLJANJA I METODE

Kako bismo utvrdili medijski diskurs kulturne saradnje, oslanjamo se na koncept medijskog predstavljanja kao ideološkoj 'politici označavanja' (Hall, 1982: 64) čiji cilj nije samo prenošenje postojećeg nego i učitavanje drugačijeg značenja, dok oslonac u metodološkom delu pruža kritička analiza diskursa (KAD). Korišćen je sociokognitivni pristup Van Dejka, koji nudi dubinsku analizu mikrostruktura jer „omogućuje da se utvrde društvene tvrdnje i pretpostavke, kao i druge implikacije novinskog diskursa koje mogu biti relevantne za ideologije koje su u njihovoj osnovi“ (Van Dijk, 1988: 170). Za istraživanje diskursa kolektivnih entiteta 'mi–oni', mediji čine plodno tle jer značenje ovih zamenica je delimično određeno kontekstom u kojem se koriste i ističu identifikaciju sa pripadnicima jedne, a udaljavanje od članova druge grupe. „Ova simbolička moć medija omogućava nam da objasnimo njihovu ulogu u reprodukciji etnonacionalne ideologije, jer političke i ideološke poruke koje u sebi nose medijske predstave omogućuju retorički prostor za nacionalistički diskurs“ (Van Dijk, 1989, prema Džihana – Volčić, 2011: 15). Tragovi „banalnog nacionalizma“ često su zastupljeni kroz kratke i neupadljive reči

je intenziviran. Do kraja 2017. godine vraćeno je 29.779 predmeta, a međudržavno „Povjerenstvo za povrat kulturnih dobara“ nastavlja sa radom na povratu preostalih, stoji u izveštaju Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

poput patriotskog 'mi', koje se nikada ne odvaja od 'oni' „one nas smeštaju u domovinu, u okviru sveta nacije“ (Bilig, 209: 310).

Korpus za analizu činila su onlajn izdanja lista *Blica* (www.blic.rs) i *Jutarnjeg lista* (www.jutarnji.hr) u tromesečnom vremenskom periodu od 1. marta do 31. maja 2018. godine. Njihov izbor uslovalo je nekoliko faktora: važe za najposećenija onlajn izdanja štampanih medija, oba imaju polutabloidni profil, ali su zadržali rubrike kulture za koje pišu specijalizovani novinari. Posmatrani su i uzorkovani oni tekstovi koji su se odnosili na aktivnosti (individualne i institucionalne) umetnika (u vidu događaja ili teme) u međusobnoj kulturnoj saradnji Srbije i Hrvatske, zatim na zajedničke kulturne projekte, festivale, ali i personalizovane vesti o umetnicima. Jedinica analize u onlajn uzorku *Blica* (*blic.rs*) i *Jutarnjeg lista* (*jutarnji.hr*) pojedinačni tekst, šifriran je i nosi skraćenu oznaku medija (*BL*, *JL*), kao i datum objavljivanja. Izdvojeno je 50 tekstova (15 *Jutarnji list*) i (35 *Blic*) na kojima je sprovedena dubinska analiza sintaksičke i semantičke strukture, izbor leksike (prideva, glagola, fraza itd.) metafora, korišćen za opisivanje događaja i aktera u naslovnom bloku i tekstu. Korišćeni su i različiti oblici kabinetskog istraživanja (analiza podataka dostupnih u tekstovima/istraživanjima drugih autora, itd.).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Analiza pokazuje da se u pogledu predstavljanja kulturne saradnje i srpski i hrvatski mediji oslanjaju uglavnom na spektakularizovano izveštavanje na individualnom nivou. Institucionalna saradnja, nezavisna kulturna scena, kao i teme iz domena kulturne politike potpuno su skrajnute ili nevidljive. Višegodišnje sistematsko podgrevanje mržnje i gušenje „zajedništva uzajamnog razumevanja“ u kontekstu novoizgrađenih nacionalnih kulturnih identiteta, generalno je smanjilo interes (Drašković, 2016). Potvrđuju to i disonantni glasovi o postojanju postjugoslovenskog kulturnog prostora „*Rundek vjeruje da je kultura i dalje zajednička... Ivaniš u potpunosti negira... Čitava ta kultura temeljena na zajedničkom jeziku metaforički stane u čašu jogurta. Pritom vrijeme odigra svoje pogotovo kad se jogurt otklopi i ne čuva na hladnom i tamnome mjestu*“ ističe se u tekstu 1) „Priča o stvaranju i nestajanju zajedničkog kulturnog prostora“ (JL, 30. 3. 2018). Analizom je uočen dualizam nacionalističkog i antinacionalističkog medijskog diskursa koji se ogleda s jedne strane kroz diskurs *trivijalizacije, diferencijacije, konfrontacije, prećutkivanja i zaborava*, a sa druge kroz diskurs *kritičkih kontranarativa*. Trivijalizaciju izveštavanja o kulturnoj saradnji poput vesti 2) „SKRASIO SE NAJPOŽELJNIJI HRVATSKI NEŽENJA Nakon raskida sa

Rozgom, oženio se Stjepan Hauser“ (BL, 1. 4. 2018) opravdava tržišno orijentisani medijski koncept koji „gaji duboki prezir prema publici kojoj se obraćaju, smatrajući da se ona navodno zadovoljava medijskim sadržajima koje najviše voli: zabavom, lakim žanrovima, senzacionalnošću i nasiljem“ (Đorđević, 2011: 11). Za takvu publiku plasiranje ozbiljnijih tema iz domena kulture zapravo je „uludo protraćen medijski prostor“ (Ibid.). U tekstovima koji nisu iz korpusa šou biza uočljiv je diskurs *diferencijacije i konfrontacije* koji odlikuje ideološka podela na dobri 'mi' i loši 'oni'. Za razliku od prethodnog istraživanja kada je nacionalistički diskurs bio 'umiveniji' i 'skriveniji' (Drašković, 2016), sada je postao izraženiji. Dobar primer je nekoliko vesti u nizu nastalih kao reakcija na objavu hrvatskog koreografa i nekadašnjeg baletskog prvaka Državne opere u Berlinu Ronalda Savkovića na Fejsbuku koje su u senzacionalističkom maniru pretvorene u predmet obračuna i javne polemike o opravdanosti srpsko-hrvatske kulturne saradnje **3**), „JEDVA OSTADOH ŽIV U SMRDIJI Hrvat radio na predstavi u Beogradu i napljuvao nas toliko da ćete se ŠOKIRATI“ (BL, 29. 5. 2018); **4**) „Upravnik Narodnog pozorišta o hrvatskom koreografu: On je ozbiljan umetnik, ali je i MAGARAC“ (BL, 31. 5. 2018); **5**) „Hrvatski koreograf koji je Srbiju nazvao „Smrdija“ dobio odgovor na koji TREBA DA BUDEMO PONOSNI“ (BL, 31. 5. 2018).

Upotrebom indikatorskih reči može da se odredi „polazna tačku s koje se piše određeni tekst“ i sugeriše čitaocima kako da se postave „unutar ili izvan grupe predstavljene u tekstu“ (Mihelj, Bajt, Pankov 2008: 102), a novinar u navedenom primeru iznošenjem eksplicitno pristrasnog stava već u naslovima tekstova postavlja jasnu identitetsku liniju razdvajanja između grupa koje predstavljaju konfrontirani hrvatski i srpski umetnici u Fejsbuk prepisci. Uključujući u naslovu etničku identifikaciju Hrvat, umesto umetničke – koreograf, zatim žargonsku sintagmu „napljuvao nas“ (**3**) kao i pristrasan komentar da je umetnik dobio odgovor na koji „treba da budemo ponosni“ (**5**) jasno se konfrontira i kroz banalno patriotsko 'mi' (Bilig, 2009) i postavlja naspram predstavnika druge etničke grupe. Negativna predstava o 'njima' uvek mora biti praćena pozitivnom slikom o 'nama' i obrnuto te se književnik Aleksandar Gatalica (**5**) kao institucionalni glas¹⁵ javno obračunava sa hrvatskim umetnikom navodeći gde se Srbija uspešnije kotira na kulturnoj mapi sveta od Hrvatske. „Kulturnu scenu Srbije smatram najdominantnijom u regionu Balkana, ne samo u jednoj odnosno drugoj umetnosti... već u celosti... poredak zemalja po broju ulazaka na najveći govorni

¹⁵ Trenutno na funkciji predsednika UO Narodnog pozorišta

sajt poezije na internetu Lyrikline u Berlinu: ... Srbija na četvrtom mestu 35.266, moram dodati i ovo Hrvatska na 40. mestu sa 1.825 ulazaka.“

Tendenciozan urednički potez da ispod ovog teksta postavi video prenet sa sajta *index.hr* 6) „Pitali su hrvatske maturante šta misle o Srbiji, odgovori su ih šokirali“, u kojem se navodi da „Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije upozorava kako među mladim Hrvatima jača nacionalizam i to često u obliku veličanja ustaškog režima“ primer je manipulacije i direktnog podgrevanja neprijateljske predstave o drugom. Primer, „simboličkog fiksiranja razlike između 'nas' i 'njih'“ (Hall, 1997) javlja se i kroz strategije *prećutkivanja i zaborava* kao direktne posledice procesa „konfiskacije jugoslovenskog kolektivnog pamćenja i njegove zamjene konstruktom nacionalnog pamćenja (Ugrešić, 2008: 315) koji od početka devedesetih godina u javnom diskursu nijednog od dva društva nikada nije napušten. Identitetsko razgraničavanje ko kome pripada iz zajedničkog jugoslovenskog nasleđa¹⁶ uočeno je u nekoliko primera. U najavi događaja 7) „Dani srpskoga filma u Tuškancu“ (JL, 11. 4. 2018), dela nastala u okviru jugoslovenske kinematografije kao što su „Skupljače perja“ (1967); „Ko to tamo peva“ (1980), itd, svrstavaju se u nacionalni korpus „antologijskih ostvarenja srpske kinematografije“, a indikativan je i primer teksta pod naslovom 8) „JOVAN ILI JOHN? Srpski povjesničari su ga odavno prisvojili, ali u novinama iz 1932. jasno piše: 'Ne sramuje se hrvatskega imena, pač pa je ponosen na svoj rod'“ (JL, 12. 3. 2018). Bez konkretnog povoda poseže se za 'odbranom' nacionalnog identiteta davno preminulog američkog glumca Džona Mildžana (1892–1960), koji je, po mišljenju autora teksta, „nepravедно zaboravljen u hrvatskoj filmskoj literaturi“, dok su ga „*Srbi već odavno proglasili svojim sunarodnjakom davši mu, štoviše, novo kršteno ime i prezime*“. U međunaslovu teksta „Čiji je Miljan“ autor sugerše kako je za „pokrštavanje“ glumca direktno odgovoran beogradski dnevni list *Vreme* jer je 1934. godine objavio pismo Miljanovog daljeg rođaka o njegovom poreklu što je „*označilo početak stvaranja mita o "Jovanu Miljanoviću"*. Deo pisma u kojem stoji da je Miljanov otac „*kao vatreni Srbin, nosio narodnu srpsku kapu iz mržnje prema Austriji*“, te da je „*nemoguć da i dalje podnosi neprijateljski zulum pošao je u Ameriku, autor demantuje: „Ekonomske razlozi iseljenja zamijenjeni su, dakle, političkim, a bunt protiv Monarhije pomiješan je s osjećajem nacionalne pripadnosti*“. Iako se na kraju teksta pita „*Što bi o svemu tome mislio John Miljan,*

¹⁶ Svojtanje znamenitih ličnosti iz jugoslovenskog nasleđa čest je predmet srpsko-hrvatskih razmirica. Najveće polemike vođene su oko toga kome pripadaju svetski priznati naučnik Nikola Tesla i književnik Ivo Andrić

„dakako, ne znamo“ autor, ipak, čitaocu sugerije da on „*pripada krugu uspješnih Amerikanaca hrvatskih korijena*“.

U analiziranom korpusu uočen je i *antinacionalistički diskurs*, a predstavljaju ga glasovi tzv. „*kritičkog kontranarativa*“ (Drašković, 2016). U tim tekstovima je opozicioni odnos ideološkog predstavljanja 'mi' i 'oni' postavljen u drugačiju konstelaciju snaga. Ovde je 'mi' sa individualne pozicije koju čine 'ja' (antinacionalist) postavljeno naspram kolektivističkog 'oni' (nacionalisti obeju strana). U svim negativnim primerima relacije 'mi–oni' ilustruju antagonizam odnosno dominaciju jedne etničke grupe prema drugoj, dok je u ovom drugom primeru diskursa izražen prema predstavnicima nacionalističkog diskursa. U intervjuu za *Blic* **9** „Neću se miriti sa stanjem stvari“ (BL, 23. 5. 2018) pozorišni reditelj Oliver Frlijić, čije predstave kao primer političkog teatra upravo konstruišu „kontrajavnost“, odgovorom na pitanje novinarkе „*na koji način je kultura čelična metla nacije*“ sublimira taj odnos: „*Mogla bi počistiti sve nas koji smo nečisti u ideji nacionalno čiste kulture. Ono što se radi u Srbiji i u Hrvatskoj to vrlo očigledno pokazuje.*“ U kritičkom tonu i frontmen zagrebačke rok grupe „Hladno pivo“ Mile Kekin **10** „Na delu je ukidanje istine i morala“ (BL, 26. 5. 2018). u odgovoru na pitanje novinara „*Zašto je nekim ljudima potrebno konstantno podgrevanje nacionalnih strasti*“ konstruiše kontranarativ: „*Moraš naći krivca za činjenicu da unazađuješ zemlju koju si nasledio. Za to je potreban huškački stroj koji će podgrejati strasti kako ljudi ne bi mislili nego osećali*“. U analitičkom tekstu **11** „Kako su srpski filmovi postali po ukusu hrvatskih nacionalista“ (JL 8. 4. 2018) o sličnostima i razlikama srpske i hrvatske kinematografije autor se argumentovano kritički osvrće na domete stvaralaštva, ali i na paralelizam stanja u oba društva: „*Najljepše bi bilo kad bi se moglo spojiti bolje strane obje kinematografije. Ali, ne živimo u savršenom svijetu – ne živi nitko, a bome – Srbi i Hrvati ponajmanje*“. Kao alternativa govoru mržnje i ksenofobičnim predstavama u nekim tekstovima može poslužiti i intervju sa rediteljem iz Srbije Ognjenom Glavonjićem u kojem se odbacuju i konstrukt nacionalnog i revizionističkog narativa u javnom diskursu **12** „Film se treba obraćati mladim fašistima. On ih treba obrazovati, razbijati zablude i mitomanije“ (JL, 12. 5. 2018). Novinar ističe da je zanimljivost filma „Teret“ u tome što referiše na partizansku baštinu „*Teret kao da propituje apsurd: jedna generacija sama je bila žrtva i bacana u masovne jame, generacija njihovih sinova sada u masovne jame baca druge... Upravo zato Glavonić napominje da se osjeća kao Jugoslaven i citira Viktora Ivančića: „Budući da živimo u ambijentu gdje je Jugoslavija oglasena kao najgora psovka, upravo jugoslavenska etiketa nudi aktivniju poziciju i obilježava odgovorniji model antinacionalizma.*“

ZAKLJUČAK

Politika označavanja srpskih i hrvatskih medija u kontekstu predstavljanja kulturne saradnje je višedimenzionalna što je odraz kompleksnosti društveno-političkog i kulturnog konteksta. Dualizam u medijskom diskursu nacionalističkog i antinacionalističkog ukazuje na postojanje, uslovno rečeno, i dveju formi kulturnog prostora koji paralelno egzistiraju u kontekstu kulturne saradnje između Hrvatske i Srbije: spektakularizovani (većinski) i kritički (manjinski). Oba imaju svoje narative koji se reflektuju u medijima. Prvi karakteriše strah od drugog i isticanje različitosti, govor mržnje, podrška revizionističkim idejama političara, prećutkivanje i zaborav prošlosti, a drugi prihvatanje drugog, isticanje sličnosti i jezičkog razumevanja, kritičko suočavanje sa prošlošću, otpor mitologizaciji i nacionalnim konstruktima kao i reviziji antifašističke prošlosti. Većinski je dominantniji, njegovo uporište u medijima je strategija *trivijalizacije, konfrontacije, prećutkivanja, zaborava* dok manjinski baštini 'kulturu neslaganja i otpora' kroz *kritičke kontrarnarative*. Mediji zapravo nemaju jasnu strategiju u predstavljanju aktera kulturne saradnje ona se odvija stihijski i prepuštena je diskursima koje privatno zastupaju novinari. Prisustvo nacionalističkog diskursa je opasno i vodi u dalju legitimizaciju političkog diskursa i trivijalizaciju života. Antinacionalistički diskurs kao otpor (Jansen, 2005) dominantnom javnom govoru i simboličkom odmeravanju 'nas' i 'njih' ne bi trebalo da bude prepušten pojedincima već mora biti deo jasne uređivačke politike i svesti o odgovornosti medija. Potvrđujući Van Dejkov argument o odnosima između medijskog diskursa i ideologije, mogu se posmatrati kao potencijalna prepreka u procesu razvoja kulturne saradnje. Podilaženje neukusu i odsustvo kritičkog dijaloga u većini medijskih sadržaja teško može da inicira šire rasprave i doprinese bržim promenama i unapređenju stanja ne samo u kulturi, nego i celokupnom društvu, kao i u prevazilaženju neprijateljske prošlosti kada su u pitanju Hrvatska i Srbija.

Brankica Drašković

SERBIAN-CROATIAN CULTURAL COOPERATION IN MEDIA DISCOURSE

Summary

The subject of this paper is the discourse representation of cultural cooperation between Croatia and Serbia in media texts. The aim was to examine the dominant strategies used by the mainstream media in Croatia and Serbia in the representation of appearances, events and the activities of artists from the two countries by using the method of critical discourse analysis. The sample for analysis consisted of texts published in online editions of the daily newspapers *Jutarnji list* and *Blic* collected during March, April and May of 2018. The results of the research show that the dominant strategy is spectacular representation, primarily on an individual level. Unlike in previous research, when nationalistic discourse was influenced by an already existing socio-cognitive basis originating on the ideological division 'We' and 'They' and was 'more clandestine and hidden' than the one in the nineties, it has now become articulated. It is shaped by almost all manipulative strategies – differentiation, confrontation, silence and forgetting, which express the polarized relationship between the opposing groups, Serbian and Croatian. Through the patriotic discourse of well-known stereotypes that support the uncoordinated social and political narratives of Serbia and Croatia, first and foremost those of the past, journalists are pointing out explicit negative valuations towards the actors uniting themselves with members of their own group, defending and clearly distancing themselves from members of the other group, which is attacked. On the other hand, the detected antinationalist discourse in the form of critical counter-narratives of the representation of certain subjects and artists follows the tradition of a “culture of disagreement and resistance” to the current circumstances. The detected dualism of nationalist and anti-nationalist discourse in our research indicates the existence of, in a manner of speaking, two parallel forms of cultural space in the context of cultural cooperation between Croatia and Serbia.

Keywords: critical discourse analysis, presentation, cultural cooperation, Croatia, Serbia, mass media

LITERATURA

- Bejker, K. (2011). *Zvuci granice*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bilig, M. (2009). *Banalani nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, R. (1997). *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory studies*. Vol 1(1): 59–71. <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/08Connerton7TypesForgetting.pdf>
- Dragičević Šešić, M., Stojković, B. (2007). *Kultura: menadžment, animacija, marketing*. Beograd: Clio.

- Dragičević Šešić, M., Stefanović, M. (2014). Organizational trauma and policies of oblivion – types of organizational forgetting in the case of Belgrade theatres. Rad izložen na konferenciji: 22nd ENCATC Annual Conference, New Challenges for the Arts and Culture, Brno, 17–19 September 2014.
- Drašković, B. (2016) „Izveštavanje ili spektakularizacija: predstavljanje kulturne saradnje u srpskim i hrvatskim medijima“ (Nepublikovana doktorska disertacija). Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd.
- Drašković, B. (2014). Nacionalistički diskurs i predstave o drugom u komentarima čitalaca onlajn izdanja *Blica i Jutarnjeg lista*. U: Valić Nedeljković, N., Sremac, S.
- Knežević, N., Gruhonjić, D. (ur.) *Uloga medija u normalizaciji odnosa na Zapadnom Balkanu* (str. 341–361). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Drasković, R. (2010). Re-Imagining Yugoslavia: Learning and Living with Diverse Cultural Identities. University of Toronto. Preuzeto 12. 5. 2016 sa https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/25644/1/Draskovic_Radoslav_201011_MA_thesis.pdf.
- Dorđević, J. (2009). *Postkultura*. Beograd: Clio.
- Džihana, A. Volčić, Z. (2011). Uvod: Ka mirovnom novinarstvu. *Mediji i nacionalne ideologije: Analiza izveštavanja o suđenjima za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji* (str. 7–37). Sarajevo: Mediacentar.
- Hall, S. (1982). The rediscovery of ideology: the return of the repressed in media studies. In Gurevitch, M. et al. (eds.). (pp. 56–90). Culture, society and the media. London: Methuen
- Jansen, S. (2005). *Antinacionalizam*. Beograd: Čigoja štampa, Biblioteka XX vek.
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Mihajlov, J. (2010). Regionalna kulturna saradnja u jugoistočnoj Evropi. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 127: 307–333.
- Mihalj, S, Bajt, V., Pankov, M. (2008). Reorganizacija identifikacionog obrasca: televizuelna izgradnja kolektivnog identiteta u ranoj fazi raspada Jugoslavije. U: Đerić G. (ur.) *Intima javnosti*. (str. 98–126). Beograd: Fabrika knjiga.
- Rogač, Lj. (2011) Kulturne aktivnosti Srbije u Evropi i svetu: 2000 – 2010. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br 130: 331–349.
- Stojković, B. (2002). *Identitet i komunikacija*. Beograd: Čigoja štampa.

- Švob Đokić, N. Primorac, J., N. Obuljen (2013). Historical perspective: cultural policies and instruments-Croatia. Preuzeto 20. 11. 2013. sa <http://www.culturalpolicies.net/web/croatia.php?aid=1>.
- Van Dijk, T. (2008). *Discourse and context: a sociocognitive approach*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Van Dijk, T. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.
- Ugrešić, D. (2008). *Kultura laži*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Vukanović, M. (2011). *Pogled na kulturu. Zakoni i prakse u Srbiji i pet država članica Evropske unije*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Wiesand, A. J. (2005). „European Cultural Co-operation“ in the G2CC-LAB-Environment(Portal)Definition and Elements of a Conceptual Framework. Bonn: ERICArts Preuzeto 11. 10. 2015. sa <http://www.labforculture.org/en/resources-for-research/contents/research-in-focus/european-cultural-cooperation/european-cultural-co-operation-in-the-g2cc-lab-environment-portal-definition-and-elements-of-a-conceptual-framework>

Arhivski tekstovi u elektronskoj formi:

- Izveštaj Reportera bez granica o medijskim slobodama za 2018. godinu. Preuzeto 25.4. 2018 sa <https://rsf.org/en/rsf-index-2018-hatred-journalism-threatens-democracies>
- Izveštaj Ministarstva kulture Hrvatske „Povrat kulturnih dobara“ Preuzeto 20.8.2018 sa <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9899>

ПЕДАГОГИЈА

Jovana Milutinović*
Biljana Lungulov
Bojana Trivunović
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 005.6:378.4
DOI: 10.19090/gff.2018.2.121-133
Originalni naučni rad

EFEKTI RANGIRANJA UNIVERZITETA NA KONCEPT KVALITETA U VISOKOM OBRAZOVANJU**

Fenomen rangiranja univerziteta doživljava ekspanziju i postaje važan reprezent kvaliteta visokoškolskog obrazovanja tokom proteklih godina. Produkti rangiranja transparentno pokazuju delatnost univerziteta i dodeljuju im određenu poziciju na definisanim rang listama. U nameri da se što bolje plasiraju na listama, univerziteti preduzimaju različite mere u cilju podizanja kvaliteta obrazovanja i usluga koje nude svim zainteresovanim stranama. Različito shvatanje koncepta kvaliteta uslovalo je postojanje raznovrsnih dizajna i različitih namena projekata rangiranja. Autorke u radu nastoje da prikažu efekte koje je rangiranje ostvarilo na organizaciju visokoškolskih institucija, kao i dileme koje predstavljaju posledicu različitog dizajna projekata rangiranja. Dileme se odnose na objektivnost metodološke aparature rangiranja, usmerenost na naučnoistraživački učinak institucija nasuprot drugim segmentima delatnosti univerziteta i preferenciju tehničkih i prirodnih nauka u odnosu na društveno-humanističke nauke. U radu se navode i potencijalne preporuke za unapređenje procesa rangiranja i ukazuje se na njegov značaj za razumevanje koncepta kvaliteta u visokom obrazovanju.

Ključne reči: globalizacija, kvalitet u obrazovanju, rangiranje univerziteta, visoko obrazovanje.

UVOD

Kreiranjem jedinstvenog obrazovnog prostora visokog obrazovanja, uloge i funkcije univerziteta značajno su se izmenile tokom protekle decenije (European Commission, 2008). Definisani ciljevi prevashodno su usmereni na harmonizaciju i usaglašavanje obrazovnih sistema (de Wit, 2007; Westerheijden & Kohoutek,

* jovanajm@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta „Kvalitet obrazovnog sistema Srbije u evropskoj perspektivi (KOSSEP)“ br. 179010, koji se realizuje na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i finansiran je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2014), na povećanje konkurentnosti i ekonomije zasnovane na znanju u Evropi (European Council, 2000), i na podizanje kvaliteta obrazovnog iskustva studenata (Knight, 2007). Promene koje se dešavaju, uzrokovane globalizacijom i internacionalizacijom, doprinele su povećanju zahteva i standarda kojima se želi obezbediti kvalitet i upravo zbog toga javlja se kompetitivnost univerziteta u cilju zauzimanja što više pozicije na globalnim rang listama.

Kao rezultat procesa rangiranja univerziteta javljaju se rang-liste na kojima se predstavljaju univerziteti širom sveta. Ekspanzija različitih projekata rangiranja ostvaruje određeni uticaj na koncept kvaliteta visokoškolskog obrazovanja. Pored standardnih načina ostvarenja i očuvanja kvaliteta u visokom obrazovanju, kao što su interna i eksterna evaluacija, rangiranje se koristi kao noviji instrument globalnog karaktera koji ima za cilj da transparentnije prikaže indikatore kvaliteta na univerzitetima.

U ovom radu se najpre izlažu različiti pristupi određenju kvaliteta, gde se ukazuje da nije jednostavno sačiniti jednu univerzalnu definiciju kvaliteta. Pri tome je pojava različitih tipova rangiranja uslovala i redefinisane tog pojma gde su se vremenom izdvojile njegove različite namene, dizajn i metodologija. Diverzitet pristupa rangiranju otvorio je mnoga pitanja u vezi s njegovim pozitivnim i negativnim posledicama, kao i dileme oko efekata rangiranja na organizaciju visokoškolskih institucija. Predmet ovog rada odnosi se na sagledavanje međuzavisnosti između fenomena rangiranja i kvaliteta u visokom obrazovanju, s fokusom na analizu rastućeg uticaja globalnih projekata rangiranja na shvatanje koncepta kvaliteta.

KVALITET U VISOKOM OBRAZOVANJU

Kvalitet je pojam koji se tokom protekle decenije sve češće pominje, kako na političkom i ekonomskom planu, tako i na polju visokog obrazovanja. Pitanje definisanja kvaliteta predstavlja veliku poteškoću (Newton, 2007) jer njegovo značenje zavisi od onog ko upotrebljava taj termin, kao i od okolnosti u kojima se koristi (Hoy, Bayne-Jardine & Wood, 2005). U literaturi se ideja kvaliteta opisuje kao vremenski i prostorno univerzalna veličina, ali se ističe da sam pojam kvalitet ne predstavlja apsolutnu već relativnu veličinu koja ima dinamičnu putanju (Ćurković i Škoro, 2011). Na dinamičnost ovog pojma ukazuju i shvatanja pojedinih autora (Stančić, 2012) prema kojima neodređenost i multidimenzionalnost kvaliteta uslovljavaju postojanje različitih pristupa njegovom definisanju.

Pojam kvaliteta u visokom obrazovanju doživeo je, na početku 21. veka, značajne promene koje su posledica procesa globalizacije. Međutim, bez obzira na

promene, kvalitet je oduvek bio deo akademske tradicije, pri čemu se akademski kvalitet definiše kao „višedimenzionalni i dinamičan pojam koji je vezan za kontekst određenog obrazovnog modela, misiju ustanove i njene ciljeve, kao i za specifične standarde unutar pojedinog sistema, ustanove, programa ili discipline” (Vlăscenau, Grünberg & Pârlea, 2007: 70). Pored ove definicije, postoji širok spektar definicija akademskog kvaliteta u visokom obrazovanju:

- Kvalitet kao izvrsnost (*quality as excellence*) – predstavlja tradicionalnu, elitističku akademsku perspektivu prema kojoj samo najbolji standardi izvrsnosti odražavaju stvarnu sliku akademskog kvaliteta.
- Kvalitet kao prikladnost za svrhu (*quality as fitness for purpose*) – naglašava potrebu slaganja sa opšteprihvaćenim standardima, a naglasak je na efikasnosti procesa koji se odvijaju u ustanovi ili programu kako bi se ispunili utvrđeni ciljevi.
- Kvalitet kao prikladnost određene svrhe (*quality as fitness of purpose*) – predstavlja pristup prema kojem se kvalitet usmerava na definisane ciljeve ustanove ili programa, bez provere prikladnosti samih procesa u odnosu na neke spoljašnje namere ili očekivanja.
- Kvalitet kao povećanje ili poboljšanje (*quality as enhancement or improvement*) – označava potragu za trajnim poboljšanjem, naglašavajući odgovornost visokoškolske ustanove da na što bolji način iskoristi svoju autonomiju i slobodu (Vlăscenau *et al.*, 2007: 70).

Kada je reč o sintagmi *osiguranje kvaliteta* u visokom obrazovanju, u literaturi se (Pavlović, 2011: 7) ističe da ona pretpostavlja sve mehanizme, procese i aktivnosti kojima visokoškolska ustanova uspostavlja, održava i unapređuje kvalitet u svim oblastima rada. Time se ukazuje da postizanje kvaliteta u visokom obrazovanju nije samo krajnji cilj, već je i deo samog procesa.

Radi izbegavanja tendencije jednostranog sagledavanja kvaliteta u obrazovanju, taj koncept trebalo bi posmatrati kao dinamičnu kategoriju koja predstavlja neiscrpan izvor istraživanja. Pojedini autori (Harvey & Green, 1993: 29) ističu da: „iako zaključujemo da svi mi imamo različito shvatanje kvaliteta u visokom obrazovanju i da niko od nas nije jedini u pravu ili da jedini greši, to nas ne lišava odgovornosti da i dalje težimo ka postignuću i održanju kvaliteta”. Dakle, određenje kvaliteta u visokom obrazovanju podrazumeva mnoštvo različitih ideja i rešenja, pri čemu nijedna definicija do kraja ne razjašnjava koncept kvaliteta, ali se u skladu sa preferiranim određenjem kreira obrazovna politika.

RANGIRANJE U VISOKOM OBRAZOVANJU

Jedan vid merenja i nastojanja da se osigura kvalitet u visokom obrazovanju jeste proces rangiranja univerziteta koji predstavlja jednu od posledica uticaja globalizacije, koja se nužno povezuje sa standardizacijom. Pri tome se u literaturi (Jelinčić, 2005) ističe da standardizacija pretpostavlja ujednačavanje načina i sadržaja studiranja s ciljem da se postigne merljivost radi uporedivosti kvaliteta studija; svojstvo uporedivosti predstavlja ključan faktor za rangiranje univerziteta.

Fenomen globalnog rangiranja jeste novijeg datuma, ali preteča rangiranju datira iz perioda 1900. godine, kada je u Engleskoj objavljena studija pod nazivom *Odakle dobijamo naše najbolje ljude (Where we get our best men)*. Tom prilikom proučavane su biografije uspešnih ljudi tog vremena, gde se pored njihovih podataka o poreklu, nacionalnosti i ostalim karakteristikama, nalazio i podatak o univerzitetima koje su pohađali (Myers & Robe, 2009). Međutim, ta studija nije imala za cilj da rangira i meri kvalitet visokoškolskih institucija. Sastavljanje listi univerziteta tu svrhu dobija u SAD-u kada se 1906. godine objavljuje studija pod nazivom *Američki ljudi od nauke (American Men of Science)*. Ova studija je bila većeg obima i sadržala je oko 1000 biografija istaknutih naučnika u okviru kojih su isticani nazivi pohađanih univerziteta (Kirby & Eby, 2015). Rezultat je bila rang-lista koja je ukazivala na univerzitete na kojima je najviše cenjenih naučnika zaposleno, što je, na neki način, govorilo o kvalitetu tih visokoškolskih institucija.

Nakon ovih studija, pokrenut je talas kojim se postupak rangiranja vremenom usavršavao, počev od metodologije koja se koristi do povećanja broja indikatora na osnovu kojih se vrši rangiranje. Šezdesetih godina dvadesetog veka medijska kuća *U.S. News and World Report* objavila je publikaciju pod nazivom *Najbolji koledži u Americi (America's Best Colleges)*, čime je značajno popularizovan postupak rangiranja (<https://www.usnews.com/info/features/about-usnews>). Dok su, na početku, izvore podataka predstavljali odgovori i zapažanja dekana, kasnije su uzeti u obzir i drugi indikatori - procenat diplomiranih studenata, struktura studijskih programa, performanse univerziteta i dr. Na taj način je rangiranje ovog medijskog servisa omogućilo da informacije o studijskim programima u američkom visokom obrazovanju postanu dostupne svima (Marope & Wells, 2013). Deceniju posle je engleski časopis *Times Higher Education* objavio publikaciju *Tajmsov vodič za dobre univerzitete (Times Good University Guide)*, koja je predstavljala svojevrsan vodič kroz pozicije univerziteta u Ujedinjenom Kraljevstvu. Time je započet proces kreiranja rang-lista koje pozicioniraju visokoškolske institucije unutar jedne države, ali ulaskom u 21. vek „ta rangiranja

nisu više jedina koja se računaju” (Kirby & Eby, 2015: 3), budući da sve veći značaj dobijaju rangiranja internacionalnog karaktera.

Pojavom internacionalnih rangiranja početkom 21. veka visoko obrazovanje ušlo je u eru otvorenog globalnog takmičenja ili u „borbu za izvrsnost” (Hazelkorn, 2011), kako između nacija, tako i između pojedinačnih univerziteta. U tom okviru, u literaturi se (Marginson & van der Werde, 2007: 307) ističe da je univerzitetima počelo da se „sudi na osnovu mesta na kojem stoje na globalnom planu” što može biti važan reprezent njihovog kvaliteta. Značajno je ukazati na to da svaki produkt rangiranja, to jest rang-lista ima svoje specifičnosti i to s obzirom na: svrhu, ciljnu grupu, korišćenu metodologiju, izvore, procedure, način obrade podataka i prezentaciju rezultata. Međutim, uprkos specifičnostima pojedinačnih rang-lista, u literaturi se (Kováts, 2015: 295) naglašavaju njihove sledeće zajedničke karakteristike:

- rangiranja su najčešće sumativne prirode, i institucije se procenjuju na osnovu prethodnih postignuća;
- fokus je na poređenju različitih entiteta pre nego na njihovom poboljšanju;
- procene sprovode eksterni stručnjaci, bez obzira na zahtevanu saradnju same institucije;
- institucije koje se rangiraju nisu anonimne.

REAKCIJE UNIVERZITETA NA ISHODE RANGIRANJA

Usmeravanje pažnje na rangiranje doprinelo je reorganizovanju visokoškolskih institucija i izraženijoj težnji za poboljšanjem kvaliteta. Odgovori visokoškolskih institucija na rangiranja su različiti, pri čemu se u literaturi (Hazelkorn, 2011) spominju tri uobičajena pravca njihovih reagovanja: institucije imaju izbor da u potpunosti ignorišu burne reakcije javnosti, da uživaju korist od svojih trenutnih pozicija na rang listama ili da restrukturiraju svoju organizaciju, strategiju i pedagoške pristupe u cilju poboljšanja pozicija na rang listama. Pristup koji podrazumeva reorganizaciju institucije vremenom se implementirao u visokom procentu i može se sagledati kroz nekoliko ključnih promena unutar same visokoškolske institucije. U kurikulumu, kao centralnoj okosnici delatnosti univerziteta, promene se prvenstveno odnose na ukidanje određenih programa ili aktivnosti koje se negativno odražavaju na performanse, na poboljšanje kvaliteta nastavnog procesa, kao i na implementiranje rezultata u razvoj novih studijskih programa.

Većina rang lista se, poput svetski najpoznatijih lista – Šangajske i *THE* liste, fokusira na naučnoistraživačku delatnost univerziteta, pri čemu se vrednuju

indikator koji se tiču broja radova objavljenih u prestižnim naučnim časopisima, broja istraživača koji su nagrađivani Nobelovom nagradom ili Fildsovom medaljom, kao i broja registrovanih patenata (<http://www.shanghairanking.com/aboutarwu.html>). To ukazuje na podatak da se u osnovi rangiranja nalazi istraživački kapacitet univerziteta, a da je mala pažnja usmerena na ostale obrazovne segmente (Myers & Robe, 2009: 21). Osim toga, preferencijom prirodnih nauka marginalizuju se društveno-humanističke nauke i umetnost, i time se ne pruža adekvatno priznanje širini doprinosa koja znanja iz ovih oblasti imaju da ponude razvoju društva i ekonomiji. Takođe, ističe se da je neosporna činjenica da institucije koje imaju razvijene programe prirodnih nauka imaju veće finansijske fondove, što implicira veći postotak ulaganja i realizaciju istraživačkih projekata (Altbach, 2006).

Radi povećanja produktivnosti i istraživačkih potencijala, reakcije univerziteta odnose se na publikovanje što većeg broja radova u međunarodnim naučnim časopisima, na publikovanje naučnih časopisa, kao i na povećanje njihovog kvaliteta i indeksa citiranosti. Takođe, jedna od tendencija jeste i objavljivanje naučnih radova na engleskom jeziku. U literaturi se (Rauhvargers, 2013) ističe i pitanje dominacije engleskog jezika u istraživanjima i bazama podataka, gde je povoljan uticaj isključivo na zemlje u kojima je engleski maternji jezik, kao i problem nedovoljne metodološke osetljivosti po ovom pitanju.

Najizraženije promene svakako su u reorganizaciji funkcionisanja visokoškolskih ustanova, počev od osnivanja novih istraživačkih i laboratorijskih centara do udruživanja pojedinih institucija. Takođe, formiraju se i posebna odeljenja pri institucijama zadužena za pregled i podnošenje izveštaja o aktuelnim rezultatima rangiranja (Hazelkorn, 2011). Gledajući na studente kao primarnu zainteresovanu stranu, izmene u instituciji odnose se i na proširenje tržišta stipendija i drugih vrsta finansijskih beneficija, kao i osnivanje centara za karijerno vođenje i međunarodne službe koje predstavljaju dodatan podsticaj za razvoj naučnoistraživačkih kadrova.

Odgovor visokoškolskih institucija na rangiranje jeste detektovanje indikatora na koje može najlakše da se utiče, kao i na postavljanje ciljeva za različite komponente delatnosti univerziteta. U literaturi se stoga ističe da povratne reakcije univerziteta ukazuju na to da je rangiranje snažno uticalo na promenu ciljeva nacionalne obrazovne politike i na institucionalno ponašanje (Marginson, 2007: 1). Međutim, značajno je da je fokus većine sistema rangiranja na naučnoistraživačkim rezultatima univerziteta, kao jednom od najlakše kvantitativno merljivih indikatora. Znatno manje pažnje usmereno je na oblast nastavnog procesa

i akademskog okruženja. Indikatori rangiranja koji se dotiču ove oblasti su različiti, što se najbolje ilustruje na primeru Šangajske i *THE* liste. Kod Šangajske liste indikatori za ovu oblast čak i ne postoje, dok se kod *THE* liste indikatori odnose na kvantitativne pokazatelje poput broja studenata po nastavniku, broja odbranih doktorskih disertacija po nastavniku, odnosa broja diploma stečenih na osnovnim i doktorskim studijama i tako dalje (<http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings>).

U tom okviru, moglo bi se reći da je celokupno rangiranje usmereno na ishode, gde nema nijedne mere ulaznih varijabli - u smislu finansijskih i materijalnih resursa koji su na raspolaganju studentima i profesorima, karakteristika studenata u momentu kada upisuju studije, prosečne veličine grupe na kursu, kvalifikacija zaposlenih nastavnika/istraživača (Bodroški-Spariosu i Matović, 2014) - pomoću kojih bi se kvalitet nastavnog procesa konkretizovao. U literaturi se (Gačanović, 2010) ističe da to nužno ne znači da je nastavni proces u potpunosti zanemaren, ali je ipak jasno da on trenutno nema presudnu važnost.

DILEME GLOBALNOG RANGIRANJA

Pitanje globalnog rangiranja izazvalo je različite stavove u javnosti, od potpunog odobravanja do ekstremno kritičkih i negativnih mišljenja. Povod za kritiku u najvećoj meri odnosi se na metodološke osnove sistema rangiranja, jer se one razlikuju u pogledu favorizovanja određenih segmenata delatnosti univerziteta. Naime, rangiranjima se najviše zamera njihova metodološka krutost; u slučaju Šangajske liste, visoko obrazovanje percipirano je kao naučno istraživanje, gde nema reči o nastavi, demokratiji ili rešavanju lokalnih i globalnih problema, dok je kod *THE* liste evidentna borba za aristokratski prestiž, sopstvenu reputaciju, zaradu od uplate stranih studenata (van Dyke, 2005). Značajno je i to da je namena rang lista različita, i da upravo zbog diverziteta indikatora nije moguće ostvariti u potpunosti objektivno rangiranje.

U literaturi se navodi još jedan metodološki problem koji se odnosi na baze podataka koje se koriste prilikom rangiranja (Kováts, 2015). Pri kreiranju rang lista koriste se različite baze podataka koje uključuju upitnike namenjene studentima i zaposlenima u visokoškolskim institucijama, čime se javljaju problemi kao što su nedovoljan odziv ispitanika, njihove geografske razućedenosti i dr. Metodološka osetljivost je diskutabilna i prilikom rangiranja različitih tipova visokoškolskih institucija: univerziteti imaju različite misije i ciljeve, a u procesu rangiranja taj se podatak često ignoriše (Altbach, 2006). Naglašava se i da fokusiranje na proces učenja i uvažavanje pojedinih studijskih programa i obezbeđivanje pristupa ne-

engleskoj univerzitetskoj populaciji nemaju dovoljnu zastupljenost u šemama rangiranja (Kováts, 2006). Nepotpuno sagledavanje svih aspekata delatnosti univerziteta dovodi do kreiranja rang lista, simplificiranog i sumativnog karaktera, s ciljem da se deklariraju najbolji univerziteti. Samim tim, fenomen kvaliteta u visokom obrazovanju je pojednostavljen i doprinosi jačanju vertikalne stratifikacije umesto horizontalne raznovrsnosti prilikom rangiranja.

Još jedna u nizu kritika koja se odnosi na metodologiju rangiranja odnosi se na učestalost menjanja rang lista (Kováts, 2015). Naime, rang liste se objavljuju svake godine, što je nedovoljno vremena da se visokoškolske institucije adaptiraju i uvedu značajnije promene. U literaturi (Salmi, 2009) se ističe da je za transformaciju univerziteta neophodno imati dugoročnu viziju, što podrazumeva da se promene ne mogu dešavati izolovano, odnosno da je neophodno uskladiti izmene tih institucija s celokupnom strategijom ekonomskog i socijalnog razvoja države, kao i sa stalnim promenama i reformama na nižim nivoima obrazovanja.

Implikacija učestale promene metodologije jeste kreiranje novih, alternativnih sistema rangiranja koji teže da nadomeste nedostatke postojećih. Nova metodološka polazišta u svom dizajnu uključuju druge indikatore kojima se „meri” kvalitet univerziteta. Primera radi, 2014. godine, kao odgovor na Šangajsku i *THE* listu nastaje projekat pod nazivom *U-Multirank*. Taj se projekat opisuje kao novi, višedimenzionalni, korisnički usmeren pristup međunarodnom rangiranju visokoškolskih ustanova. Upoređivanje se odvija na nivou celokupne institucije i na nivou pojedinih studijskih programa, pri čemu se u obzir uzimaju delatnosti univerziteta poput nastave i učenja, naučnih istraživanja, kao i međunarodne i regionalne saradnje (<https://www.umultirank.org>). Multidimenzionalnost, u tom smislu, omogućava korisnicima da vrše odabir relevantnih indikatora u skladu sa sopstvenim preferencijama, što se znatno razlikuje od finalnih rezultata koje pružaju Šangajska i *THE* lista. Takvi naponi ukazuju na nastojanja da se uvedu inovativni pristupi u procesu rangiranja.

Dileme o pojavi i metodologiji rangiranja svakako postoje, ali se o njihovoj vrednosti, efektima i nužnosti sve manje raspravlja. Otuda je veoma važno obezbeđivanje procesa rangiranja kojim će se osigurati transparentnost, metodološka koherentnost i oslobođenost od pojedinačnih interesa (Marginson, 2007: 141). Time bi se kreirali uslovi za objektivnije rangiranje i sveobuhvatnije sagledavanje i razumevanje kvaliteta u visokom obrazovanju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razmatranje postojećih stavova o kvalitetu visokog obrazovanja ukazuju da koncept kvaliteta nije novijeg datuma i da projekti rangiranja, polako ali sigurno, postaju sve češće primenjivani mehanizam njegovog unapređenja. Tome ide u prilog činjenica da danas postoje desetine različitih sistema rangiranja, a da je njihov broj i dalje u porastu. Međutim, važno je reći da je ideja rangiranja naišla i na oštre kritike.

Glavne kritike upućuju se metodologiji kojom se favorizuju pojedine delatnosti univerziteta, poput naučnoistraživačkog rada. U skladu s tim, prilikom procene istraživačkih rezultata primenjuju se isti kriterijumi za sve nauke, pri čemu društveno-humanističke nauke imaju lošiji položaj u odnosu na prirodne i tehničke nauke, a zanemaruje se njihov doprinos društvenoj zajednici. Stoga bi se povećanje metodološke osetljivosti moglo započeti uvođenjem novih indikatora poređenja ili adaptacijom postojećih. Kada je reč o globalnosti rangiranja i kritici koja se odnosi na inferiorniji položaj manjih univerziteta u odnosu na veće i već renomirane, realno sagledavanje performansi jedne visokoškolske institucije bilo bi poželjno uraditi u okviru regiona. Pored interne i eksterne evaluacije koja se odvija u svakoj visokoškolskoj instituciji, zemlje određenog regiona mogle bi da osmisle sopstveni sistem rangiranja, koji će na isto tako transparentan način izveštavati zainteresovane strane o kvalitetu obrazovanja.

Konačno, budući da „rangiranja ignorišu ključnu akademsku ulogu poput poučavanja i ne gledaju kako ta situacija utiče na akademsko iskustvo studenata” (Altbach, 2006: 3) bitno je kreiranje prostora za sagledavanje kvaliteta nastavnog procesa u sistemima rangiranja kako bi poboljšanje tog procesa postala primarna reakcija visokoškolskih ustanova. U tom okviru, sve veća kompetitivnost koja vlada među univerzitetima mogla bi se shvatiti kao pozitivan ishod. Izazovi u budućnosti odnose se na ukazivanje na značaj razvoja inovativnih pristupa rangiranju i uključivanje još većeg broja visokoškolskih institucija, jer „rangiranja mogu izazvati bes i nezadovoljstvo, izgledajući kao ‘konstantan nadzor’ visokoškolskih institucija, ali ona su pak postala određeni vid samodiscipline institucija” (Hazelkorn, 2011: 16). U tom smislu, analiza različitih aspekata, kao i razmatranje pozitivnih i negativnih strana fenomena i metodologije rangiranja, ukazuje na to da se investiranjem u razvoj sistema rangiranja visokoškolske institucije usmeravaju ka dodatnom unapređenju i osiguranju kvaliteta obrazovanja uz uvažavanje potreba studenata u obrazovnom kontekstu.

Jovana Milutinović, Biljana Lungulov, Bojana Trivunović

THE EFFECTS OF UNIVERSITY RANKING ON THE CONCEPT OF QUALITY IN HIGHER EDUCATION

Summary

The popularity of the university ranking system has increased over the years, with the impression that its existence is an imperative in the higher education sphere. Successfully ranked universities are perceived as symbols of national achievement and educational prestige, thereby further enhancing their impact on education policies. This is the reason why each university strives towards a better position on a high-profile ranking list, with the rationale that these actions stimulate the academic community and strive towards improving the quality of education. Consequently, the phenomenon of university ranking has become an important representative of higher education quality. It is argued that the ranking products transparently show the universities' activities by assigning them a certain position on an impartial ranking list. And, striving to improve their position, universities undertake different measures in terms of improving quality. On the other hand, a different understanding of the concept of educational quality has led to the existence of different designs and purposes concerning the ranking projects themselves.

The authors of this paper demonstrate the effects of ranking systems on the organization of higher education institutions. They also present several dilemmas resulting from the different ranking systems' designs. The key questions are related to the issues of objectivity, ranking methodologies, the orientation towards solely scientific and research performance (as opposed to the teaching process), and the favoritism towards technical and natural sciences (as opposed to social sciences and humanities). In other words, higher education is perceived only as a research venture, with little attention given to the issues of teaching, democracy, or solving local and global problems. Several ranking systems are also systematically biased towards universities that are larger and more famous. Furthermore, some ranking lists serve only as means of the struggle for an "aristocratic" prestige, reputation, and increased profits. The authors offer several recommendations for improving the ranking process, and for developing awareness of its importance for quality in higher education. In this manner, the development of new ranking methodologies and the development of regional ranking systems is often needed and recommended.

Key words: globalization, quality in education, university ranking, higher education.

LITERATURA

- Altbach, P. (2006). The dilemmas of ranking. *International Higher Education*, 42, 2-3.
- Bodroški-Spariosu, B., Matović, N. (2014). Metodologija rangiranja univerziteta sa stanovišta kvaliteta obrazovanja. U: Breneselović-Pavlović, D. Krnjaja, Ž. i

- Radulović, L. (ured.), *Pedagoški modeli evaluacije i strategije razvijanja kvaliteta obrazovanja*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta. 217-229.
- Ćurković, B., Škoro, S. (2011). Kvalitet. U: Škoro, S. (ured.), *Osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju: Evropska iskustva i prakse*. Banjaluka: Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta. 13-19.
- de Wit, H. (2007). European Integration in Higher Education: The Bologna Process Towards a European Higher Education Area. In: Forest, J. & Altbach, P. (Eds.), *International Handbook of Higher Education*. Dordrecht: Springer. 461-482.
- European Commission (2008). *Green Paper, the European Research Area: New Perspectives - Public Consultation Results*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Gaćanović, I. (2010). Problem globalnog rangiranja univerziteta ili o iskušenjima savremenih visokoobrazovnih sistema. *Etnoantropološki problemi*, 5(2), 185-204.
- Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining Quality. *Assesment & Evaluation in Higher Education*, 18(1), 9-34.
- Hazelkorn, E. (2011). *Rankings and the reshaping of higher education. The Battle for world-class excellence*. London: Palgrave-McMillan.
- Hoy, C., Bayne-Jardine, C. & Wood, M. (2005). *Improving Quality in Education*. London: Taylor & Francis Group.
- Jelinčić, J. (2005). Uvodna reč. U: Mimica, A. i Grac, Z. (ured.), *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi četiri godine kasnije*. Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža. 13-17.
- Kirby, W. & Eby, J. (2015). *"World-Class" Universities: Rankings and Reputation in Global Higher Education*. Boston: Harvard Business School.
- Knight, J. (2007). Internationalization: Concepts, Complexities and Challenges. In: Forest, J. & Altbach, P. (Eds.), *International Handbook of Higher Education*. Dordrecht: Springer. 207-227.
- Kováts, G. (2015). "New" Rankings on the Scene: The U21 Ranking of National Higher Education Systems and U-Multirank. In: Curaj, A. et al. (Eds.), *The European Higher Education Area: Between Critical Reflections and Future Policies*. New York: Springer. 293-311.
- Marginson, S. & van der Werde, M. (2007). To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 11(3/4), 306-329.

- Marginson, S. (2007). Global position and position-taking: The case of Australia. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 29(2), 131–142.
- Marope, M. & Wells, P. (2013). University Rankings: The Many Sides of the Debate. In: Marope, M. Wells, P. & Hazelkorn, E. (Eds.), *Rankings and Accountability in Higher Education: Uses and Misuses*. Paris: UNESCO. 7-19.
- Myers, L. & Robe, J. (2009). *College Rankings: History, Criticism and Reform*. Washington: The Center for College Affordability and Productivity.
- Newton, J. (2007). What is Quality?. In: Bollaert, L. et al. (Eds.), *Embedding Quality Culture in Higher Education*. Brussels: European University Association asbl. 14-20.
- Pavlović, D. (2011). Osiguranje kvaliteta visokog obrazovanja u Evropskom obrazovnom prostoru i u Republici Srbiji. U: Lopčić, V. (ured.), *Kultura kvaliteta I: Neki aspekti obezbeđenja kvaliteta*. Niš: Univerzitet u Nišu. 4-10.
- Rauhvargers, A. (2013). *Global University Rankings and their Impact – Report II*. Brussels: European University Association.
- Salmi, J. (2009). *The Challenge of Establishing World-Class Universities*. Washington: The World Bank.
- Stančić, M. (2011). Osnovni pristupi kvalitetu rada nastavnika i njihove odlike. U: Kačavenda-Radić, N., Pavlović-Breneselović, D. i Antonijević, R. (ured.), *Kvalitet u obrazovanju*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta. 203-220.
- Van Dyke, N. (2005). Twenty years of university reports cards. *Higher Education in Europe*, 30(2), 103–124.
- Vlăsceanu, L., Grünberg, L. & Pârlea D. (2007). *Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions* (revised and updated edition). Bucharest: UNESCO – CEPES.
- Westerheijden, D. F. & Kohoutek, J. (2014). Implementation and Translation: From European Standards and Guidelines for Quality Assurance to Education Quality Work in Higher Education Institutions. In: Eggins, H. (Ed.), *Drivers and Barriers to Achieving Quality in Higher Education*. Rotterdam: Sense Publishers. 1-11.

Elektronski izvori:

- Academic Ranking of World Universites (ARWU). Preuzeto 19. marta 2018. sa <http://www.shanghairanking.com/aboutarwu.html>

European Council (2000). Presidency conclusions, Lisbon European Council, March 23–24, 2000. Preuzeto 14. aprila 2018. sa http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

Times Higher Education World University Rankings (THE). Preuzeto 19. marta 2018. sa <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/>

U.S. News & World Report. Preuzeto 19. marta 2018. sa <https://www.usnews.com/info/features/about-usnews>

U-Multirank webpage: Preuzeto 25. marta 2018 sa <https://www.umultirank.org/#!/about?trackType=about&sightMode=undefined§on=undefined&name=null>

Biljana Stojanović*
Fakultet pedagoških nauka
Univerziteta u Kragujevcu
Fakultet u Jagodini

UDK 371.695:159.955.6-053.5
371.382:159.955.6-053.5
DOI: 10.19090/gff.2018.2.135-149
Originalni naučni rad

MOGUĆNOSTI RAZVIJANJA ANALITIČKO-SINTETIČKOG MIŠLJENJA UČENIKA PRIMENOM SISTEMA DIDAKTIČKIH IGARA**

Cilj ovog istraživanja je bio da se ispita mogućnost podsticanja razvoja analitičko-sintetičkog mišljenja učenika primenom sistema didaktičkih igara. Istraživački dizajn je podrazumevao primenu eksperimenta sa paralelnim grupama na uzorku 163 učenika prvog razreda osnovne škole (6,5–7,5 godina). Primenjeni instrument je Kosov test sastavljanja kocki koji meri analitičko-sintetičku sposobnost mišljenja. Rezultati istraživanja pokazali su da sistem didaktičkih igara nije značajno uticao na sposobnost analitičko-sintetičkog mišljenja učenika na datom uzorku jer se između učenika kontrolne i eksperimentalne grupe u finalnom ispitivanju nije pojavila statistički značajna razlika. S obzirom na to da su, ipak, zabeleženi i pozitivni efekti primenjenog postupka kod učenika eksperimentalne grupe, kao što su ukupna atmosfera na času, zadovoljstvo učenika, visoka motivacija za rad, bogatija komunikacija i dr., zaključeno je da je potrebno razmotriti primenu igre u realizaciji nastavnih sadržaja, posebno u mlađim razredima osnovne škole.

Ključne reči: analitičko-sintetičko mišljenje; nastava; sistem didaktičkih igara; učenik.

UVOD

Brojni psiholozi i pedagozi koji su proučavali razvojne pojave u ranom detinjstvu, utvrdili su da je moguće uticati na razvoj misaonih sposobnosti dece, naročito ako se način prilagodi dečjim potrebama i interesovanjima koji se menjaju sa uzrastom i vrstama aktivnosti koje privlače decu (Thomas – Warren, & de Vries, 2011; Cutter-Mackenzie– Edwards-Moore, & Boyd, 2014; Maričić – Špijunović, & Lazić, 2016).

Važna karakteristika misli deteta na početku školovanja jeste mogućnost da dete na novi način objašnjava, uspostavlja veze i utvrđuje odnose među pojavama i predmetima. Počevši od 7. godine, deca mogu analitičko-sintetičkim putem da

* biljanastojanovic23@yahoo.com

** U radu su korišćeni rezultati doktorske disertacije “*Primena sistema didaktičkih igara u procesu razvoja misaonih sposobnosti učenika na mlađem školskom uzrastu*” odbranjene (2014.) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

objašnjavaju postupke, da razlažu određenu pojavu ili predmet na niz njegovih svojstava i da spajaju elementarna, jednostavna svojstva u šire celine. Deca su na ovom uzrastu dostigla dva suštinska razvojna postignuća. Kao prvo, sposobna su da formiraju klase objekata, da izdvajaju jedno obeležje zajedničko svim objektima i da ga dosledno sprovode kao kriterijum svrstavanja u klasu. Drugo postignuće je sposobnost da formiraju, bar minimalni, sistem pojmova. Na ovom uzrastu deca su sposobna da shvate logičke odnose podređenih i nadređenih klasa, barem na dva nivoa opštosti, te da izvode odgovarajuće logičke operacije (Ivić – Pešić, & Antić, 2001). Rubinštajn (1981) navodi da se razvoj mišljenja učenika ne može ni zamisliti ako ih ne osposobljavamo za samostalno rasuđivanje, za vršenje analize, sinteze, upoređivanja i uopštavanja, koji zahtevaju rešavanje svakog problema. Zadatak mišljenja je da raščlani raznovrsna uzajamna delovanja, da za svako od njih pronade i izdvoji bitne momente, zatim da, upoređivanjem i uzajamnim povezivanjem apstrakcija do kojih mišljenje na taj način dolazi, misaono oživi sliku stvarnosti u svoj njenoj konkretnosti. To otvara pitanje na koji način i kojim postupcima je moguće podsticati razvoj misaonih sposobnosti na mlađem školskom uzrastu. Jukić (2005) navodi da razvoj analitičko-sintetičkog mišljenja učenika zavisi od strukture i vrste nastavnog gradiva, od uzrasta učenika, od koncepcije organizacije nastavnog časa i od raspoloživih nastavnih sredstava i metoda.

Jedna od omiljenih aktivnosti dece, naročito na mlađem školskom uzrastu, svakako je igra (Wood, 2010; Pribiševo Beleslin, 2013), što otvara pitanje na koji način je sistematski upotrebiti u didaktičke svrhe (Johnson & Patte, 2013). Korišćenje didaktičkih igara na početku školovanja može biti od velike koristi za učenike jer su uskladjene sa učeničkim razvojnim mogućnostima i interesovanjima. U tom smislu, mnogi autori smatraju da je neophodno implementirati igru u zvanične nastavne planove i programe i obučiti nastavnike da koriste igru kao efikasno sredstvo za učenje (Pramling & Pramling 2013; Pribiševo Beleslin, 2013).

Igra se često posmatra u razvojnoj liniji sa mišljenjem i učenjem. Pijaže, na primer, igru shvata kao asimilaciju dečjeg iskustva u njegovu shemu sveta, te preko promena u načinima igranja identifikuje stadijume intelektualnog razvoja. Prema Pijažeu, isti faktori koji određuju intelektualni razvitak određuju i razvitak igre. Tako je igra fenomen koji prati razvoj intelektualnih funkcija i reflektuje glavne karakteristike pojedinih etapa (Lillard, 2014). Za razliku od predškolskog perioda, igra se u školskom uzrastu prenosi na unutrašnje procese, unutrašnji govor, logičko pamćenje i apstraktno mišljenje. U školskom uzrastu igra ne umire, već prodiere u odnos prema stvarnosti. Ona ima svoje unutrašnje produženje u školskoj nastavi i radu. Pijaže navodi tri vrste igara, koje odgovaraju trima stadijumima, odnosno

trima sukcesivnim oblicima inteligencije (senzomotornom, reprezentacionom i refleksivnom). To su praktične igre, simboličke igre i igre sa pravilima (Kamenov, 2010). Dok Pijaže (Piaget & Inhelder, 1978) razmatra tri vrste igara koje odgovaraju različitim fazama mentalnog razvoja, Vigotski je fokusiran samo na jednu vrstu, simboličnu igru. Vigotski (1978) objašnjava da je simbolička igra aktivnost u kojoj deca prvi put shvataju da akcije (i objekti na kojima se vrši) mogu biti odvojene od realnosti (Tejlor, 2013; Lillard & Voollei, 2014; Lillard, 2014). Na taj način igra doprinosi razvoju viših mentalnih funkcija i promoviše namerno ponašanje. To postaje moguće zbog odnosa koji postoji između igre i pravila koja moraju da je prate (Petrović Sočo, 2014; Bodrova & Leong, 2015).

Mnogobrojna istraživanja su se bavila uticajem igre na razvoj misaonih sposobnosti učenika. Saltz, Dikson i Džonson (Saltz – Dixon, & Johnson, 1977) istraživali su uticaj igre na razvoj kognitivnih funkcija i došli do zaključka da je primena igara doprinela matematičkom obrazovanju učenika. Druga istraživanja su pokazala da je igra značajno uticala na sposobnost reprezentacije (Pederson – Rook-Green, & Elder, 1981), rešavanje problema (Smith & Dutton, 1979) i sl. Longitudinalna studija Bergena i Mauera (Bergen & Mauer, 2000) pokazala je da su deca koja su se igrala materijalima za učenje čitanja u predškolskom uzrastu kasnije, u školi, spontano čitala i imala bolju sposobnost verbalizacije. Koristeći slične strategije, Kuk (Cook, 2000) je obogatio dečju igru brojnim simbolima i našao da bogata sredina aktivira govor kod dece i razvija matematičke pojmove. Slične rezultate pokazalo je i istraživanje u oblasti matematičkih znanja (Wolfgang – Stannard, & Jones, 2001). Rezultati navedenih istraživanja sugerišu da igra nije samo jedan aspekt života koji donosi radost, zabavu i značenje. Ona je element za sebe, ali je i temelj učenja i razvoja dece tokom celog života (Mishra – Koehler, & Henriksen, 2011; Konklin, 2014). Istraživanja fenomena igre ukazuju na njen značaj u smislu podsticanja intrinzične motivacije kod deteta, jačanja samokontrole, usmeravanja njegove pažnje i ponašanja (Platz & Arellano 2011; Wood, 2013; Cutter – Mackenzie et al., 2014). Pri tome, procesi igre dovode do stvaranja novih mentalnih struktura, kroz rešavanje problemskih situacija, razvijaju se i usavršavaju misaone sposobnosti. Igre se uvršćuju u aktivnosti uvidanja, klasifikovanja, koordiniranja, oprobavanja, pamćenja i korišćenja tih informacija, pri čemu poprimaju oblik ispitivanja i manipulisanja objektima da bi se izazvale promene, zbog čega se određuju kao oblik istraživanja i sakupljanja informacija (Millar, 1972).

S obzirom na primenjeni eksperimentalni program u ovom istraživanju, važno je da objasnimo posebnu vrstu igara, didaktičke igre. Specifičnost didaktičke igre se ogleda u njenoj pedagoškoj usmerenosti. Didaktička igra predstavlja

situaciju u kojoj se za učenika javljaju intelektualni problemi koje ne može, ili može samo delimično, da reši na osnovu ranijih iskustava. “Napor koji pri tom ulaže u rešavanje, omogućen visokom motivacijom koju igra sadrži, osnovna je poluga razvojnog delovanja na inteligenciju” (Kamenov, 1989: 83). Ova vrsta igre često je povezana sa razvojem misaonih sposobnosti i sposobnosti improvizacije – koje dovode do “mentalne gipkosti” (Kray & Ferdinand, 2013).

Didaktičke igre koje su primenjene u ovom istraživanju imale su funkciju da učenicima omoguće sticanje iskustava i razvoj sposobnosti interiorizacije logičkih sistema klasifikacije, serijacije, transformacije poretka i verovatnoće. “Pojmovi, koje dete formira u didaktičkoj igri omogućavaju mu organizaciju i sistematizaciju čulnog iskustva, pomažu mu da zaključuje sistematično, a čulno iskustvo da misli u slikama, što se odražava na samostalnost i originalnost rešenja do kojih dođe” (Kamenov, 2010: 42). Jedna od karakteristika igre deteta na mlađem školskom uzrastu jeste sposobnost misaonog raščlanjavanja realnih predmeta, procesa i pojava na njihove sastavne delove, na razna svojstva tih delova, što podrazumeva procese analize i sinteze.

Polazeći od značaja igre i njenih formativnih mogućnosti, smatramo opravdanim istraživanje kojim želimo da ispitamo da li je i u kojoj meri moguće uticati na razvijanje analitičko-sintetičkog mišljenja učenika primenom sistema didaktičkih igara.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj i zadaci istraživanja. Cilj istraživanja je ispitivanje mogućnosti da se primenom didaktičkih igara u nastavi utiče na razvoj analitičko-sintetičkog mišljenja učenika kroz postignuća na Kosovom testu sastavljanja kocki. U skladu sa ciljem postavljani su sledeći istraživački zadaci: 1) Utvrditi da li i u kojoj meri sistem didaktičkih igara utiče na sposobnost analitičko-sintetičkog mišljenja učenika prvog razreda; 2) Ispitati da li postoje statistički značajne razlike u razvijenosti misaonih sposobnosti između učenika eksperimentalne grupe koji su bili izloženi uticaju sistema didaktičkih igara i učenika kontrolne grupe sa kojima je realizovan redovni nastavni program na uobičajen način. Kao rezultat istraživanja očekuje se naučna potvrda opravdanosti primene sistema didaktičkih igara u programu prvog razreda osnovne škole.

Uzorak. U toku istraživanja ispitani su učenici uzrasta od 6,5 do 7,5 godina. Ispitano je 163 učenika prvog razreda – 4 odeljenja u Osnovnoj školi “17. oktobar” i 2 odeljenja u Osnovnoj školi “Rada Miljković”u Jagodini. Uzorak je prigodan. Prikaz uzorka dat je u tabeli 1.

Tabela 1. *Eksperimentalna i kontrolna grupa s obzirom na školu koju pohađaju*

Grupa u kojoj se nalaze ispitanici	Škola koju pohađaju učenici		ukupno
	OŠ "17. oktobar"	OŠ "Rada Miljković"	
eksperimentalna	54	28	82
kontrolna	53	28	81
ukupno	107	56	163

Instrument. Za ispitivanje je korišćen Kosov test sastavljanja kocki. Kos (Kohs, 1923) je za test upotrebio različito obojene drvene kocke, čime je osigurao interes dece. Ovaj test je merio analitičko-sintetičku delatnost. Za uspešno sastavljanje / rešavanje zadataka ispitanik je morao prvo analizirati uzorak u sastavne delove i zatim sintetizovati utiske u pravilnu reprodukciju uzorka putem kocki.

Postupak ispitivanja. Istraživanje je realizovano tokom školske 2015/16.godine u periodu oktobar 2015 – jun 2016. godine. Četiri odeljenja učenika škole "17. oktobar", (107 ispitanika) i dva odeljenja škole "Rada Miljković" (56 ispitanika) bila su podeljena na kontrolnu (K) i eksperimentalnu (E) grupu. U oktobru je izvršeno inicijalno merenje u kontrolnoj i eksperimentalnoj grupi uz pomoć Kosovog testa sastavljanja kocki. Grupe učenika bile su ujednačene na osnovu inicijalnog testa izračunavanjem aritmetičke sredine (mere proseka) i standardne devijacije (mere varijabilnosti $E-SD=11,59$; $K-SD=10,95$) za svaku grupu ispitanika. U eksperimentalnu grupu uveden je eksperimentalni program-sistem didaktičkih igara, koji je posebno izrađen za svrhu ovog istraživanja.

Eksperimentalni program - sistem didaktičkih igara. Opšti postupak razvijanja analitičko-sintetičkog mišljenja koji je sadržan u određenim igrama sadrži sledeće: obavljanje niza radnji koje u materijalizovanom i eksteriorizovanom obliku sadrže u sebi oslonac za misaone operacije koje vode istaknutom cilju, uz odgovarajuće postupke analize i sinteze, indukcije i dedukcije (vrše se poređenja, uočavaju sličnosti i razlike, razdvaja bitno od sporednog). Da bi se ostvarili navedeni zadaci, sistem didaktičkih igara sadržavao je sledeće grupe igara: igre koje sadrže induktivne aktivnosti, operacije geometrijskim oblicima, igre koje sadrže uopštavanje i klasifikovanje, igre koje sadrže shvatanje i formiranje pojmova i igre i aktivnosti koje uključuju rezonovanje. Kriterijumi prema kojima su igre birane su sledeći: omogućavanje učenicima da steknu iskustvo na čijoj osnovi treba da dođe do interiorizacije logičkih sistema klasifikacije, serijacije, transformacije poretka i verovatnoće; postojanje redosleda operacija u igrama koje omogućavaju akceleraciju i amplifikaciju razvoja; podsticanje učenika na aktivnost, negovanje samostalnosti i poverenja u sopstvene snage; razvijanje analitičkog i intuitivnog

mišljenja; podsticanje divergentnog mišljenja putem rešavanja problema u situacijama kada ne mogu da pronađu gotova rešenja na osnovu prethodnog znanja i iskustva. Jedan od kriterijuma je bio da u igrama postoji otežavanje zadataka ograničavanjem vremena potrebnog za rešavanje zadatka ili povećanjem broja kriterijuma i broja logičkih koraka koje treba uzeti u obzir da bi se došlo do rešenja. Posebna grupa otežavanja zadataka odnosila se na prelaženje sa manipulativnog, perceptivnog rešavanja problema na rešavanje na mentalnom planu anticipiranjem rešenja i njihovom proverom na osnovu logičke konsekventnosti i analize situacije.

Tok ispitivanja. Realizovanje nastavnog programa putem sistema didaktičkih igara trajalo je 6 meseci. Učitelji su u eksperimentalnoj grupi primenjivali sistem didaktičkih igara 3-4 puta nedeljno u izvođenju svih nastavnih predmeta i to podjednako na časovima sa ciljem obrade, utvrđivanja i obnavljanja gradiva. U kontrolnoj grupi nastavni plan i program realizovan je prema redovnom planu aktivnosti. Ponovno testiranje učenika obavljeno je šest meseci nakon sprovedenog eksperimentalnog programa istim instrumentom kao u inicijalnom ispitivanju, odnosno ustanovljena je razlika između inicijalnog stanja (stanja pre delovanja eksperimentalnog faktora) i finalnog stanja (stanje posle dejstva tog faktora).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Da bismo ispitili mogućnost uticaja sistema didaktičkih igara na razvoj analitičko-sintetičkog mišljenja učenika prvog razreda, koristili smo Kosov test sastavljanja kocki¹. Za uspešno sastavljanje, rešavanje zadataka ispitanik mora prvo analizirati uzorak u sastavne delove i zatim sintetizovati utiske u pravilnu reprodukciju uzorka putem kocki.

Rezultati koje smo dobili u inicijalnom testiranju pokazali su da su kontrolna i eksperimentalna grupa ujednačene u postignućima na ovom testu.

¹Kos je upotrebljivost testa od ispitivanja analitičko-sintetičkog mišljenja proširio na ispitivanje opšte inteligencije. Izračunao je korelacije među postignućima ispitanika koje je uključio u uzorak za standardizaciju svoje skale inteligencije i na Stanford-Bine skali. Na osnovu korelacije, zaključio je da oba testa, uprkos suštinskoj različitosti materijala, obuhvataju u osnovi iste mentalne funkcije.

Tabela 2. *Kosov test sastavljanja kocki (inicijalno testiranje)*

t-test for Equality of Means		
T	df	Sig. (2-tailed)
-0,990	161	0,324

T-test (tabela 2) i vrednosti $df=161$ i $p=0,324$ ukazuju na to da su u inicijalnom testiranju učenici ujednačeni kada je reč o postignućima na testu Kosovog testa sastavljanja kocki.

Posle primenjenog sistema didaktičkih igara u eksperimentalnoj grupi izvršeno je finalno merenje na testu slaganja Kosovih kocki. Dobijeni su sledeći rezultati: vrednosti aritmetičke sredine za eksperimentalnu grupu ($AS=29,84$) i za kontrolnu grupu ($AS=28,73$) pokazuju da su u postignućima obe grupe približne. Rezultati su prikazani u tabeli 3.

Tabela 3. *Kosov test slaganja kocki (finalno testiranje)*

Grupa u kojoj se nalazi ispitanik	Statistic	
eksperimentalna	Mean	29,84
	Std. Deviation	11,65
	Minimum	6,00
	Maximum	52,00
kontrolna	Mean	28,73
	Std. Deviation	11,05
	Minimum	3,00
	Maximum	54,00

Dalja analiza rezultata finalnog testiranja vršena uz pomoć t-testa ($t= 0,626$, $df= 161$, $p=0,532$) pokazala je da su učenici eksperimentalne i kontrolne grupe ujednačeni, odnosno da ne postoji razlika u postignućima, iako je u eksperimentalnoj grupi bio primenjen sistem didaktičkih igara (tabela 4).

Tabela 4. *Kosov test sastavljanja kocki (finalno testiranje)*

t-test for Equality of Means		
t	df	Sig. (2-tailed)
0,626	161	0,532

DISKUSIJA

Rezultati koje smo dobili ukazuju na to da nema statistički značajne razlike među učenicima eksperimentalne i kontrolne grupe i da sistem didaktičkih igara nije značajno doprineo razvoju analitičko-sintetičkog mišljenja učenika. Po našem mišljenju, postoji više razloga za rezultate koje smo dobili na datom uzorku. Prvi razlog se svakako odnosi na karakteristike mišljenja učenika prvog razreda. Alogičnost dečjeg mišljenja ogleda se u sledećim činjenicama: kod učenika na ovom uzrastu javlja se odsustvo logičke povezanosti u izlaganju, kao i odsustvo potrebe da izlažu i obrazlažu svoja mišljenja. Takođe, učenici često olako izvode zaključke na osnovu pojedinačnih slučajeva – nisu u mogućnosti da se stave na stanovište sabesednika, da prime i logički operišu sudovima koji su samo hipotetički itd. (Ivić, 1964).

U skladu sa tim, Luria (1976) objašnjava princip po kome mišljenje funkcioniše prilikom rešavanja testa Kosove kocke. Ispitanik treba da sagradi konstrukciju čija mu se shema pokazuje u obliku crteža odvojenih blokova. To znači da on ima zadatak da raščlani, izdvoji bitne trenutke, zatim da upoređivanjem i uzajamnim povezivanjem apstrakcija misaono oživi sliku stvarnosti u njenoj konkretnosti. Pomenuti procesi mogu objasniti probleme koje su učenici imali prilikom rešavanja zadataka na ovom testu.

U ovom delu ukazaćemo na načine na koje su učenici pristupali rešavanju postavljenih zadataka u testu slaganja kocki. Na početku ispitivač daje verbalno obrazloženje načina na koji treba slagati kocke, a zatim učenici na osnovu uvida u karton sa modelom treba da naprave istu figuru na svojim kockicama. Problemi su se javili na ovom nivou kada su učenici samostalno počeli da formiraju sliku koja je zadata. Neki učenici (14%) su već na početnim slikama primenjivali princip slaganja prema celini. Naime, oni su pokušavali da naprave figuru sa slike, koristeći cele kockice. Samim tim bili su vrlo brzo suočeni sa problemom da im nedostaju kockice. Posle više pokušaja i pogrešaka uspevali su da shvate princip slaganja kocki. Najveći broj učenika (72%) je posle određenog vremena za razmišljanje uviđao princip uklapanja, što znači da su analizirali elemente koje treba na odgovarajući način da spoje (sintetišu), pa su u nastavku uspešno rešavali zadatke. Kod jednog manjeg broja učenika (8%) dešavalo se da i dalje nastoje da formiraju sliku od celih kocki, a ne od elemenata koji se nalaze na njima, te nisu uspevali u daljim zadacima.

I drugi istraživači zabeležili su slične postupke učenika prilikom rešavanja testa. Na primer, Kovačević (1986) je vršio ispitivanje na uzorku od 400 dece uzrasta od 1-4 razreda osnovne škole u Beogradu. U ovom istraživanju autor je

definirao ponašanje ispitanika u rešavanju Kosovog testa na dva načina: konkretno i apstraktno. Jedna grupa ispitanika je pogledala model, birala boje, posmatrala gde koja boja treba da dođe. Oni su prvo razbijali model na elemente, a zatim tražili elemente i kombinovali ih. Za drugu grupu ispitanika može se reći da su koristili model pokušaja i pogrešaka. Oni su okretali kocke bez reda i plana i bili su više orijentisani na utisak celine modela, ne analizirajući ga. Dešavalo se da je u tom okretanju dete dolazilo do rešenja ali ga nije videlo, pa je i dalje okretalo kocke. Takvoj deci bila je potrebna konkretna pomoć (Kovačević, 1986). U istraživanju koje su obavili Rozencwajg i Fenuje (Rozencwajg & Fenouillet, 2012) na uzorku od 90 ispitanika (uzrast od 12-17 godina) identifikovane su tri strategije ispitanika: globalne, analitičke i sintetičke. Rezultati su pokazali da su mlađi ispitanici češće koristili globalnu strategiju, a najmlađi su imali najviše poteškoća u rešavanju zadatka.

Isti autori zaključuju da je Kosov test sastavljanja kocki (Fenouillet & Rozencwajg, 2015) težak za rešavanje, posebno na mlađim uzrastima, jer podrazumeva sposobnost ispitanika da izabere i koordinira funkcije koje će koristiti za rešavanje zadatka.

U pokušaju da podstaknemo razvoj analitičko-sintetičkog mišljenja kod učenika većina igara koje smo primenili su osmišljene tako da razvijaju sledeće misaone operacije: analiza elemenata situacije, njihovih veza i međusobnih odnosa, kao i organizacija principa u cilju razumevanja, uočavanje lika i podloge, celina i detalja, asocijativnih veza među njima, pronalaženje mogućih relacija između podataka, stvaranje relacija – dovođenje u odnos nepovezanih aspekata individualne stvarnosti (analiza i sinteza informacija ili kombinovanje elemenata sa ciljem stvaranja nove celine, restrukturiranjem stare). Kako bi učenici mogli da izučavaju i rešavaju određene pojave, moraju misaono, teorijski i praktično rastaviti tu pojavu na njene delove, činioce, aspekte, to jest analizirati pojavu sa krajnjim ciljem da se otkriju njihovi odnosi i funkcije. Pored toga, igre su podrazumevale i sintezu, odnosno, spajanje upoznatih i proučenih delova u odgovarajuću celinu. I pored primene navedenih igaranismo sa sigurnošću utvrdili zbog čega nije došlo do napretka učenika u eksperimentalnoj grupi, kada je reč o analitičko-sintetičkom mišljenju. Pretpostavljamo da odabrane igre nisu u dovoljnoj meri podsticale razvoj ovih sposobnosti, ili da, s druge strane, učenici nisu bili razvojno spremni da putem vežbanja razviju analitičko-sintetičko mišljenje na jedan viši nivo.

Iako primena sistema didaktičkih igara u nastavi nije dovela do napretka učenika eksperimentalne grupe po pitanju analitičko-sintetičkog mišljenja, treba pomenuti pozitivne strane ovog postupka. Aktivnosti koje su primenjene u eksperimentalnoj grupi, neprekidno su se preplitale, prožimale i dopunjavale uz

stalan transfer specifičnih postupaka na intelektualne operacije opštijeg nivoa. Materijali su tako odabrani da su njima vežbane kvalitativno različite strukture mentalnih operacija. Naime, jednovremeno su iste operacije vežbane na raznovrsnim materijalima, a unutar pojedinih operacija bili su predviđeni postupci različiti po stepenu složenosti. Namera je bila da se učenici oslobode vezanosti za jedan ugao posmatranja i uobičajeni pristup činjenicama. Takođe, učenici su kroz igru usmeravani da predviđaju mogućnosti za rešavanje problema na osnovu elemenata koji im se nisu nalazili u vidnom polju, kao i da rešavaju probleme koji prevazilaze njihovo neposredno iskustvo, odnosno da se njihove aktivnosti internalizuju i prenose na misaoni plan na kome se strukturiraju pojmovi. Težilo se deperceptualizaciji, prelaženju sa činjeničkih na simboličke i logičke modele, odnosno, čitavim postupkom, učenici su stimulisani da u svojim operacijama apstrahovanja ne ostanu na fizičkom saznanju, već da izgrađuju više misaone nivoe.

Pored toga, učenici eksperimentalne grupe su, zahvaljujući samom načinu rada sa njima, bili veoma motivisani i angažovani zanimljivim i njima primerenim aktivnostima i materijalima. Nastavnici su potvrđivali da su učenici s nestrpljenjem iščekivali časove na kojima će se "igrati", te da su na ovim časovima imali mnogo manje problema sa disciplinovanjem učenika. Takođe, igre su doprinele socijalizaciji i razvoju govora kod učenika.

U ovom delu, smatramo da treba pomenuti i nedostatke ovog ispitivanja. Kada je reč o primenjenom postupku koji je izveden u okviru metoda igre, pretpostavljamo da odabrane igre nisu u dovoljnoj meri podsticale razvoj analitičko-sintetičkog mišljenja, ili s druge strane učenici nisu bili razvojno spremni da putem vežbanja razviju ove misaone sposobnosti na jedan viši nivo. Treba pomenuti da su prikazani rezultati deo šireg istraživanja koje se bavilo uticajem sistema didaktičkih igara na različite misaone sposobnosti kao što su sposobnost zaključivanja i nivo razvijenosti misaonih operacija: prepoznavanje, imenovanje, apstrahovanje, formiranje i definisanje. U ovim slučajevima, sistem didaktičkih igara je značajno uticao na pomenute misaone sposobnosti i operacije.

ZAKLJUČAK I IMPLIKACIJE

Istraživanje koje smo prikazali u ovom radu pokazalo je da primena sistema didaktičkih igara u radu sa učenicima eksperimentalne grupe nije dovela do poboljšanja uspeha učenika u sposobnosti analitičko-sintetičkog mišljenja. Podaci pokazuju da se nepostojanje razlike u inicijalnom ispitivanju na Kosovom testu sastavljanja kocki ponovilo i u finalnom, odnosno da među učenicima eksperimentalne i kontrolne grupe nema statistički značajne razlike u postignućima

na ovom testu. Neke od razloga za dobijene rezultate na datom uzorku možemo pripisati osobenosti mišljenja učenika na uzrastu koji je ispitivan, a neki uzroci su svakako povezani sa sprovedenim postupkom, tačnije sa odabranim igrama koje su primenjene u istraživanju. Pored toga, zabeleženi su i pozitivni efekti korišćenja igre u nastavnom procesu. Naime, primena sistema didaktičkih igara omogućila je stvaranje atmosfere koja je pružala uslove za razvijanje unutrašnjih motiva kod učenika kao što su radoznalost, traganje, doživljaj uspeha, istrajnost i sl., kao i angažovanje učenika na motornom, senzornom i misaonom planu.

Svakako je potrebno sprovesti dalja istraživanja koja bi obuhvatila sledeće: ispitivanje mogućnosti delovanja metodom igre na usvajanje programskih sadržaja i ostvarivanje zadataka obrazovno-vaspitnog rada, standardizovanje testova kojima bi se mogla sa većom preciznošću meriti razvijenost misaonih sposobnosti, pre svega analitičko-sintetičkog mišljenja, proučavanje kombinacije metoda igre sa ostalim metodama, popularizovanje rezultata naučnih istraživanja u našim školama i osposobljavanje naših učitelja da ih prate i primenjuju u svojoj praksi, stvarajući tako potrebne uslove za dalji razvoj nastave.

Biljana Stojanović

POSSIBILITIES OF DEVELOPING ANALYTICAL-SYNTHETIC THINKING OF STUDENTS USING A SYSTEM OF DIDACTIC GAMES

Summary

This paper presents the results of the experimental application of a didactic games system with students of the first grade of primary school. The problem examined by the research was to determine whether and to what extent the process of the application of didactic games can influence the development of analytical-synthetic thinking among students. The aim of the research was defined as the possibility of encouraging the development of the analytical-synthetic thinking of students, using a system of didactic games. The study involved the use of a parallel-group experiment on a sample of 163 primary school pupils (6.5-7.5 years). After the initial examination of the students of the control and experimental group in order to determine whether the students were equal in terms of the level of analytical-synthetic thinking, a system of didactic games as a specific working procedure was introduced into the experimental group. The control groups' students followed the teaching materials in the usual way. The applied instrument is the Kohs block design test, which measures the analytical-synthetic ability of thinking. The results of the study showed that the didactic games system did not significantly affect the ability of the analytical-synthetic thinking of students on the given sample, as there was no statistically significant difference between the students of the control and experimental groups in the final study.

However, we did notice certain positive effects of the applied procedure in the students of the experimental group, such as: a positive and cooperative atmosphere in class, student satisfaction, high motivation for work, richer communication among pupils, etc. For these reasons, we think that it is necessary to consider the application of games in the teaching of materials, especially in the younger grades of the primary school.

Key words: didactic games, teaching, thinking skills, analytical-synthetic thinking, pupil, first grade.

LITERATURA

- Bergen, D.G. – Mauer, D. (2000). Symbolic play, phonological awareness, and literacy skills at three age levels. In: Kathleen A. Roskos and James F. Christie (eds.), *Play and literacy in early childhoods: Research from multiple perspectives*, pp.45–62. New York: Erlbaum. ED 456 904
- Bodrova, E. – Leong, D. J. (2015). Vygotskian and Post-Vygotskian Views on Children's Play, *American Journal of Play*, Vol 7, No 3, 371–388. doi.org/10.1017/CBO9780511816833.017
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Conklin, H. (2014). Toward more joyful learning: integrating play into frameworks of middle grades teaching. *American Educational Research Journal*, 51(6), 1227–1255. DOI: 10.3102/0002831214549451
- Cook, D. (2000). Voice practice: Social and mathematical talk in imaginative play. *Early Development and Care*, 162, 51-63. EJ 610 324. DOI:10.1080/0300443001620105
- Cutter-Mackenzie, A. – Edwards, S. – Moore, D., & Boyd, W. (2014). Young Children's Play and Environmental Education in *Early Childhood Education*, Springer Briefs in Education, 9–24. DOI: 10.1007/978-3-319-03740-0_2. doi.org/10.1504/ijlt.2011.042646
- Ivić, I. (1964). *Dečje mišljenje*. Beograd: Rad.
- Ivić, I. – Pešić, A. & Antić, S. (2001). *Aktivno učenje*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Fenouillet, F. & Rozenwajg, P. (2015). Visual-Spatial abilities and goal effect on strategies used to solve a block design task. *Learning and Individual Differences*, 39, 158–163.
- Johnson, J. E. – Patte, M. (2013). Play: Commenting on Smith & Pellegrini, Christie & Roskos, Samuelsson & Pramling, Baumer, Hart & Tannock,

- Gosso & Carvalho, Clark, and Jenvey, in *Encyclopedia on Early Childhood Development*. United Kingdom: University of London.
- Jukić, S. (2005). *Didaktičko-metodički fragmenti*. Novi Sad: Viša škola za obrazovanje vaspitača, Vršac.
- Kamenov, E. (1989). *Intelektualno vaspitanje kroz igru*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kamenov, E. (2010). *Mudrost čula. 2. deo, Razvijanje dečje inteligencije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kohs, S. C. (1923). [doi:10.1037/11201-002 Intelligence measurement: A psychological and statistical study based upon the block-design tests], MacMillan Co. pp. 64–77.
- Kovačević, P. (1986). Standardizacija Kohs-Goldsteinovog testa. *Istraživanja u pedagoškoj psihologiji*, Zbornik br. 2, Beograd, 55–63.
- Kray, J. – Ferdinand, N. K. (2013). How to improve cognitive control in development during childhood: Potentials and limits of cognitive interventions. *Child Development Perspectives*, 7(2), 121–125. DOI: 10.1111/cdep.12027
- Lillard, A. S. (2014). The Development of Play. *Lerner c11.tex V2 - Volume II - 10/24/2014 5:45pm Page 425*. DOI: http://dx.doi.org/10.1111/hpb.12223_14
- Lillard, A. S. – Woolley, J. D. (2014). Cognizing the unreal, Special Issue. *Cognitive Development*. Volume 34, 1–2. doi:10.1016/j.cogdev.2014.12.003
- Lurija, A. R. (1976). *Osnovi neuropsihologije*. Beograd: Nolit.
- Maričić, S. – Špijunović, K. & Lazić, B. (2016). Utjecaj sadržaja na razvijanje kritičkog mišljenja učenika u početnoj nastavi matematike. *Croatian Journal of Education Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 18(1), 11–40. doi:10.15516/cje.v18i1.1325
- Millar, S. (1972). *The Psychology of Play*. Harmondsworth: Penguin books.
- Mishra, P. – Koehler, M. & Henriksen, D. (2011). The seven trans-disciplinary habits of mind: Extending the TPACK framework flexibility with ideas for students – flexible thinking for their students Developing TPACK for 21st century teachers. *Technology*, 6(2), 146–163. doi.org/10.1504/IJLT.2011.042646
- Pederson, D. R. – Rook-Green, A. & Elder, J. L. (1981). The role of action in the development of pretend play in young children. *Developmental Psychology*, 17 (6), 757–759. doi.org/10.1037/0012-1649.17.6.756

- Petrović-Sočo, B. (2014). Simbolička igra djece rane dobi. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 16 (Sp.Ed.1), 235–251. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/117860>
- Pijaže, Ž. – Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Platz, D. – Arellano, J. (2011). Time tested early childhood theories and practices. *Education*, 132 (1), 54–63.
- Pramling Samuelson I. – Pramling, N. (2013). Play and learning. Smith PK, topic ed. In: Tremblay RE, Boivin M, Peters RDeV, eds. *Encyclopedia on Early Childhood Development* [online]. Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development and Strategic Knowledge Cluster on Early Child Development; 2013:1-6. Available at: <http://www.child-encyclopedia.com/documents/Pramling-Samuelson-PramlingANGxp1.pdf>. Accessed June 4, 2015.
- Pribišev Beleslin, T. (2013). Igra u istraživanjima s djecom. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 16(Sp.Ed.1), 253-266.
- Rozencwajg, P.- Fenouillet, F. (2012). Effect of goal setting on the strategies used to solve a block design task. *Learning and Individual Differences*, 22, 530–536.
- Rubinštajn, S. L. (1981). *O mišljenju i putevima njegovog istraživanja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Saltz, E. – Dixon, D. & Johnson, H. (1977). Training disadvantages preschoolers on various fantasy activities: Effects on cognitive functioning and impulse control. *Child Development*, 48 (2), 367–380.
- Smith, P. K. – Dutton, S. (1979). Play and training in direct and innovative problem solving, *Child Development*, 50 (3), 830-836. EJ 212 936. DOI: 10.2307/1128950
- Taylor, M. (2013). Imagination. In: P. Zelazo (Ed.), *The Oxford handbook of child development: Vol. 1. Body and mind* (pp.791–831). New York, NY: Oxford University Press. DOI:10.1093/oxfordhb/9780195395761.001.0001
- Thomas, L.-Warren, E. & de Vries, E. (2011). Play-based learning and intentional teaching in early childhood contexts. *Australasian Journal of Early Childhood*, 36(4), 69–75. DOI:10.5172/ijpl.2011.97
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wolfgang, C. H.-Stannard, L. L. & Jones, I. (2001). Block play performance among preschoolers as a predictor of later school achievement in mathematics.

Journal of Research in Childhood Education, 15 (2), 173-180. EJ 629 993.DOI:10.1080/02568540109594958

Wood, E. (2010). Developing integrated pedagogical approaches to play and learning. In: P. Broadhead., J, Howard. & E, Wood (Eds.), *Play and learning in the early years*. 132(1), 54–63. London: Sage Publications.doi.org/10.4135/9781473907850.n13

Wood, E. (2013). *Play, learning and the early childhood curriculum* (3rded.). London: Sage Publications.

ПСИХОЛОГИЈА

Ђурђа Гријак*
Технички факултет „Михајло Пупин“ у
Зренјанину, Универзитет у Новом Саду

UDK 316.356.2
DOI: 10.19090/gff.2018.2.153-162
Originalni naučni rad

AUTENTIČNOST RODITELJA

Cilj istraživanja je bio utvrditi da li postoji povezanost između autentičnosti roditelja i njihove autentičnosti u partnerskom odnosu, dužine braka, broja dece, prosečnog uzrasta dece, zadovoljstva partnerskim odnosom i podrškom partnera. Uzorak su činila 32 bračna para koji su ostvareni u ulozi roditelja (N=64). Ispitivana je autentičnost roditelja i njihova autentičnost u partnerskom odnosu. Rezultati su pokazali da će se roditelji, što su deca mlađa i što su sami zadovoljniji partnerskim odnosom i podrškom partnera, pre ponašati u skladu sa pravim *ja* (visok autentični život) i slobodnije će pokazivati svoje misli, emocije, potrebe i težnje partneru (autentičnost u partnerskom odnosu). Takođe, rezultati pokazuju da su roditelji manje autentični u partnerskom odnosu ukoliko više prihvataju spoljašnje uticaje (visoko prihvatanje spoljašnjih uticaja) i sebe ubeđuju da su želje i vrednosti drugih ustvari njihove (visoka samootuđenost). Samo roditelj koji zna kako da uskladi izražavanje svojih misli, emocija, motiva i želja sa zahtevima sredine moći će da vaspitava iskreno, slobodno i samopouzđano dete.

Ključne reči: autentičnost, roditelji, deca, zadovoljstvo partnerskim odnosom, zadovoljstvo podrškom partnera

UVOD

A. Maslov je smatrao da se autentičnost javlja kada osoba otkrije svoju pravu unutrašnju prirodu i kada ostvari svoje lične potencijale kroz zadovoljenje psiholoških potreba pri čemu je cilj autentična samoaktualizovana osoba (Goldman&Kernis, 2002). Autentičnost nije motivisana pobunom ili kompulzivnom potrebom za nezavisnošću, nego izražavanjem unutrašnjeg *ja* koje je u skladu sa osnovnim potrebama drugih. Prema mišljenju C. R. Rodžersa (1961), ljudi su skloni osećanju samootuđenosti koje je najčešće rezultat sopstvenog doživljaja da lično iskustvo i dnevne aktivnosti ne potiču iz pravog *ja*, odnosno da nisu utemeljene u autentičnosti osobe. Ponekad pojedinac dolazi do momenta u kom ubeđuje sebe da su želje i vrednosti drugih u stvari njegove. Tada ne oseća povezanost sa „ličnim“ vrednostima, što se kasnije izražava kroz „stvarno ne poznajem sebe“. Autentičnost se nalazi u

* djurdja.griyak@gmail.com

samoj ličnosti kao dinamički proces u kom se lični potencijali, osobine, emocije, motivi i drugo otkrivaju, istražuju, prihvataju, prožimaju smislom i značenjem, i ostvaruju (Rogers, 1961). U mnogim vodećim perspektivama psihološkog savetovanja autentičnost se posmatra kao osnovni aspekt mentalnog zdravlja (Horney, 1951; Rogers, 1961; Winnicott, 1965; Yalom, 1980), što su kasnije potvrdila i druga istraživanja (Wood et al., 2008; Grijak, 2017b).

U humanističkoj koncepciji autentičnost je kao trodelni konstrukt definisala G. T. Baret-Lenard (Barrett-Lennard, 1998). Ovaj konstrukt uključuje usklađenost između tri nivoa osobe – (a) lično iskustvo (pravo *ja* uključujući trenutno psihičko stanje, emocije i uverenja), (b) simboličku svesnost (iskustvo predstavljeno u kognitivnoj sferi) i (c) spoljašnje ponašanje i komunikaciju. Ljudi su u osnovi društvena bića i time su i samootuđenost i autentični život pod uticajem društvene sredine (Schmid, 2005). Prihvatanje perspektiva drugih i prihvatanje spoljašnjih uticaja deluje na osećanja samootuđenosti i na iskustvo autentičnog življenja. Svi aspekti zajedno stvaraju trodelni konstrukt i humanističku perspektivu autentičnosti koja pruža najšire i najjasnije objašnjenje autentičnosti. Ranija istraživanja su pokazala da ovako definisana autentičnost ne zavisi ni od pola ni od starosti ispitanika (Grijak, 2017a).

Manifestovanje autentičnosti može rezultirati ozbiljnim socijalnim sankcijama (Wood et al., 2008). Očekuje se da autentičnost odražava usklađenost između pravog *ja* i zahteva sredine, ali i svesti o potencijalnim posledicama individualnih izbora u ponašanju. Autentičnost se ne ogleda u potrebi da se bude pravo *ja*, nego u slobodnom i prirodnom izražavanju vlastitih emocija, motiva i težnji. Kada je ovako shvaćena autentičnost u suprotnosti sa socijalnim situacijama i ulogama, postoji mogućnost za kratkotrajni konflikt. Istraživanja u oblasti socijalne psihologije su pokazala da je autentičnost osobe povezana sa njenim socijalnim ulogama (Wood et al., 2008). Autentičnost je negativno povezana sa anksioznošću, stresom i depresijom, a pozitivno povezana sa samopouzdanjem na šta je, delom, uticala i različitost socijalnih uloga osobe i njenog subjektivnog blagostanja. Osobe koje imaju više različitih uloga procenjuju da su manje autentične, odnosno da se ređe ponašaju u skladu sa pravim *ja*, što podrazumeva dimenziju autentičnog života (Sheldon et al., 1997). Za ispitivanje autentičnosti u partnerskom odnosu razvijena je prilično rigidna mera autentičnog života i prihvatanja spoljašnjih uticaja, a rezultati su pokazali da postoji povezanost između ovih dimenzija i samopouzdanja, depresije, anksioznosti i zadovoljstva životom, ali i povezanost između autentičnosti i zadovoljstva partnerskim odnosom (Lopez&Rice, 2006). U ovom istraživanju nije ispitivana samootuđenost kao dimenzija autentičnosti osobe. Istraživanja koja su sprovedena kod nas pokazala su da su prihvatanje spoljašnjih uticaja i samootuđenost

u pozitivnoj korelaciji sa psihološkim distresom (Grijak, 2017a), dok je autentičnost u partnerskom odnosu u pozitivnoj korelaciji sa samopouzdanjem, zadovoljstvom podrškom partnera, partnerskim odnosom i autentičnim životom, a u negativnoj korelaciji sa prihvatanjem spoljašnjih uticaja i samoootuđenošću (Grijak, 2018).

Mnoge studije o autentičnosti pokazale su da ispitanici mogu da prepoznaju svoje autentično i neautentično ponašanje u odnosima sa drugim ljudima, da se osećaju autentično u odnosu sa jednom osobom i neautentično u odnosu sa drugom osobom, te da razumeju da je njihovo (ne)autentično ponašanje u vezi sa različitim iskustvima u odnosima sa drugim ljudima, strategijama rešavanja konflikta i ishodima (Snyder, 1987; Lopez & Rice, 2006). Autentično ponašanje pojedinca je uobičajeno u kontekstu emocionalno značajnih odnosa (porodica, partneri, bliski prijatelji), što ukazuje na to da spremnost na autentičnost može biti ključni faktor bliskih odnosa u kojima ljudi teže međusobnoj razmeni i proceni autentičnosti.

Samo autentičan roditelj mogao bi da prepozna i neguje autentičnost kod svog deteta. Ako roditelj ne ume da sluša dete, da mu dozvoli da izrazi svoje želje, misli i emocije, da ga usmeri na topao način da ostvari svoje ciljeve, rezultat može biti nametnuta ličnost umesto autentične (Grijak, 2017c). Iako dete ne može u potpunosti da odustane od svojih želja i interesovanja, ipak bi moglo da ih potisne i negira. Postoji mogućnost da dete tada prestane da veruje u sebe i počne da veruje u to da mora da ispuni roditeljska očekivanja i bude ono što oni žele. Roditelji koji se u vaspitanju vode idejom da je dobro dete ono koje je poslušno povećavaju šanse detetu da odraste u osobu koja je poslušna, neautentična i niskog samopoštovanja i koja se povinuje mišljenjima drugih kojima je verovala više nego sebi. Na drugoj strani, mogu biti deca koja će se buniti i koristiti razne mehanizme koji će forsirati suprotnosti roditeljskim željama. Međutim, suprotstavljanje nije slobodno ponašanje nego samo suprotnost poslušnosti. Dete koje se bori da ostvari suprotno od roditeljskih očekivanja obično neće dobiti njihovu podršku, što mu umanjuje šanse da stekne poverenje u svoje sposobnosti. Kao rezultat može nastati potisnuta autentičnost koja ostaje kao neintegrisani deo ličnosti, kao zaostatak nekadašnjih detetovih potencijala i javlja se samo kroz fantaziju. Kada dete odraste u osobu uspešnu po svim merilima drugih, potisnuta autentičnost se može manifestovati kao osećaj praznine i nedostajanja nečeg nedefinisanog.

Iz svega navedenog jasno proizilazi značaj istraživanja autentičnosti roditelja koje, prema našim saznanjima, do sada u našoj sredini nije sprovedeno. Cilj sprovedenog istraživanja je bio da utvrdimo postoji li povezanost između autentičnosti roditelja i njegove autentičnosti u partnerskom odnosu, dužine braka, broja dece, prosečnog uzrasta dece, zadovoljstva bračnim odnosom i podrškom partnera.

METODOLOGIJA

Uzorak

Uzorak za ovo istraživanje činila su 32 bračna para koji su ostvareni u ulozi roditelja (N=64), prosečne starosti 40 godina. Dužina braka ispitanika se kretala od 4 do 33 godine (AS=15.71; SD=7.55). Bračni parovi su u proseku imali po dvoje dece, čiji je prosečan uzrast bio 10 godina (AS=10.44; SD=5.72).

Procedura i postupak

Istraživanje je sprovedeno među roditeljima dece koja su pohađala Predškolsku ustanovu „Dragoljub Udicki“ u Kikindi i Predškolsku ustanovu „Dečja radost“ u Pančevu tokom 2017. godine. Anketiranje je bilo pismeno. Ispitanici su na dobrovoljnoj osnovi učestvovali u istraživanju. Prethodno im je objašnjen cilj istraživanja kao i mogućnost da mogu odustati kada žele. Dobijeni podaci su obrađeni u statističkom programu SPSS 17. Od statističkih analiza, sproveden je Pirsonov koeficijent korelacije.

Instrumenti

Autentičnost u partnerskom odnosu. U istraživanju ove komponente ličnosti korišćena je Skala autentičnosti u partnerskom odnosu (Grijak, 2018). Ona se sastoji od 22 tvrdnje na koje ispitanici odgovaraju subjektivnom procenom zakružujući brojeve od 1 (uopšte me ne opisuje) do 9 (vrlo dobro me opisuje), u zavisnosti od toga koliko ih ta tvrdnja opisuje. Skala sadrži dve subskale – *neprihvatanje obmane* ($\alpha=.79$, 12 tvrdnji) i *preuzimanje intimnog rizika* ($\alpha=.76$, 10 tvrdnji). Sve stavke subskale *neprihvatanje obmane* rekodiraju se tako da viši rezultati ukazuju na veću, a niži na nižu autentičnost u ponašanju. U ranijem istraživanju psihometrijske validacije srpske adaptacije originalne Skale autentičnosti u partnerskim odnosima (Authenticity in Relationships Scale-AIRS; Lopez&Rice, 2006) pokazalo se da je ta skala instrument sa zadovoljavajućim psihometrijskim karakteristikama, kojim se procenjuju dve međusobno povezane dimenzije autentičnosti u partnerskim odnosima: neprihvatanje obmane i prihvatanje intimnog rizika (Grijak, 2018).

Autentičnost. U istraživanju ove komponente ličnosti korišćena je Skala autentičnosti (Grijak, 2017a). Ona se sastoji od 12 tvrdnji na koje ispitanici odgovaraju subjektivnom procenom opredeljujući se za brojeve od 1 (uopšte me ne opisuje) do 7 (vrlo dobro me opisuje), u zavisnosti od toga koliko ih ta tvrdnja

opisuje. Skala sadrži tri subskale – *autentični život* ($\alpha=.64$, 4 tvrdnje), *prihvatanje spoljašnjih uticaja* ($\alpha=.84$, 4 tvrdnje) i *samootuđenje* ($\alpha=.78$, 4 tvrdnje). Subskala *autentični život* ispituje u kojoj meri osoba usklađuje svoje ponašanje i emocije sa svojim uverenjima, vrednostima i trenutnim psihološkim stanjima. Subskala *prihvatanje spoljašnjih uticaja* pokazuje ispitanikovo uverenje da mora da ispuni očekivanja okoline. Subskala *samootuđenje* ispituje koliko ispitanik poznaje sebe, svoje vrednosti i uverenja. U ranijem istraživanju psihometrijske validacije srpske adaptacije originalne Skale autentičnosti (Authenticity scale – Wood et al., 2008) pokazalo se da je ta skala instrument sa dobrim psihometrijskim karakteristikama, kojim se procenjuju tri posebne, ali visoko povezane komponente autentičnosti: autentični život, prihvatanje spoljašnjih uticaja i samootuđenje u čijoj osnovi se nalazi faktor autentičnosti (Grijak, 2017a).

Procena zadovoljstva partnerskim odnosom. U istraživanju ove pojave korišćena je jednoajtemska Procena zadovoljstva partnerskim odnosom (Grijak, 2018). Ispitanici su procenjivali svoje zadovoljstvo partnerskim odnosom na petostepenoj skali od 1 (*uopšte nisam zadovoljan/na*) do 5 (*u potpunosti sam zadovoljan/na*).

Procena zadovoljstva podrškom partnera. I u ovom istraživanju korišćena je jednoajtemska Procena zadovoljstva podrškom partnera (Grijak, 2018) kojom su ispitanici procenjivali svoje zadovoljstvo podrškom partnera na petostepenoj skali od 1 (*uopšte nisam zadovoljan/na*) do 5 (*u potpunosti sam zadovoljan/na*).

REZULTATI

U tabeli 1 su prikazani rezultati deskriptivne statistike svih varijabli.

Tabela 1. *Deskriptivna statistika*

	AS	SD
Dužina braka	15.71	7.55
Broj dece	1.97	.77
Prosečan uzrast dece	10.45	5.71
Zadovoljstvo partnerskim odnosom	4.31	.99
Zadovoljstvo podrškom partnera	4.42	.99
Neprihvatanje obmane	62.95	20.96
Preuzimanje intimnog rizika	78.87	13.04
Autentični život	24.57	3.61
Prihvatanje spoljašnjih uticaja	10.56	5.99
Samo-otuđenost	11.33	10.59

U tabeli 2 su prikazani rezultati Pirsonovog koeficijenta korelacije između svih varijabli.

Tabela 2. *Pirsonov koeficijent korelacije*

	1	2	3	4	5	6	7
1. ZPO	1	.73**	.29*	.29*	.29*	-.14	-.13
2. ZPP	.73**	1	.21	.17	.29*	-.07	-.05
3. NO	.29*	.21	1	.44**	-.44**	.49**	.33**
4. PIR	.29*	.18	.44**	1	.41**	-.19*	.15
5. AŽ	.29*	.29*	-.44**	.41**	1	-.28*	-.21
6. PSU	-.14	-.06	.49**	-.19	-.28*	1	.29*
7. SO	-.13	-.05	.33**	-.15	-.21	.29*	1
DB	-.03	-.03	-.11	-.18	-.18	-.06	-.11
BD	-.11	-.13	.16	.06	.17	-.01	-.03
PUD	-.22	-.21	-.35**	-.22	-.39**	.08	-.03

*Napomena: N=64; *p<.05; ** p<.01; ZPO – zadovoljstvo partnerskim odnosom; ZPP – zadovoljstvo podrškom partnera; NO – neprihvatanje obmane; PIR – preuzimanje intimnog rizika; AŽ – autentični život; PSU – prihvatanje spoljašnjih uticaja; SO – samo-otuđenost; DB – dužina braka; BD – broj dece; PUD – prosečan uzrast dece.*

Rezultati pokazuju da nijedna dimenzija autentičnosti nije statistički značajno povezana sa dužinom braka ispitanika niti sa brojem dece. Autentičnost u partnerskom odnosu je u pozitivnoj korelaciji sa zadovoljstvom partnerskim odnosom, a procena vlastitog neprihvatanja obmane je u negativnoj korelaciji sa prosečnim uzrastom dece. Autentični život kao dimenzija autentičnosti je u pozitivnoj korelaciji sa zadovoljstvom partnerskim odnosom i zadovoljstvom podrškom partnera i u negativnoj korelaciji sa prosečnim uzrastom dece. Dimenzije autentičnosti su u korelaciji sa dimenzijama autentičnosti u partnerskom odnosu. Neprihvatanje obmane je u negativnoj korelaciji sa autentičnim životom, a u pozitivnoj korelaciji sa prihvatanjem spoljašnjih uticaja i samo-otuđenošću. Preuzimanje intimnog rizika je u pozitivnoj korelaciji sa autentičnim životom i negativnoj korelaciji sa prihvatanjem spoljašnjih uticaja.

DISKUSIJA

Cilj istraživanja je bio da se utvrdi postoji li povezanost između autentičnosti osobe i njene autentičnosti u partnerskom odnosu, dužine braka, broja dece, prosečnog uzrasta dece, zadovoljstva bračnim odnosom i podrškom partnera. Uzorak su činila 32 bračna para koji su ostvareni u ulozi roditelja (N=64), prosečne starosti 40 godina. Dužina braka ispitanika je bila od 4 do 33 godine (AS=15.71; SD=7.55). Prosečan broj dece po bračnom paru je dvoje, a prosečan uzrast dece 10 godina (AS=10.44; SD=5.72). U istraživanju su kao instrumenti korišćeni Skala autentičnosti u partnerskom odnosu (Grijak, 2018); Skala autentičnosti (Grijak, 2017a); srpska adaptacija jednoajtemske Procene zadovoljstva partnerskim odnosom (Grijak, 2018) i srpska adaptacija jednoajtemske Procene zadovoljstva podrškom partnera (Grijak, 2018).

Rezultati pokazuju da autentičnost roditelja nije povezana ni sa dužinom braka niti sa brojem njihove dece. Što su deca mlađa i što su zadovoljniji partnerskim odnosom i podrškom partnera, roditelji će se pre ponašati u skladu sa realnošću (visok rezultat na subskali *autentični život*) i slobodnije će pokazivati svoje misli, emocije, potrebe i težnje partneru (autentičnost u partnerskom odnosu). Ovim se potvrđuju prethodna istraživanja koja su pokazala pozitivnu korelaciju između autentičnog života i autentičnosti u partnerskom odnosu (Lopez&Rice, 2006; Grijak, 2018). S druge strane, rezultati pokazuju da su roditelji manje autentični kao osobe i manje autentični u partnerskom odnosu što su deca starija, ali i da su manje autentični u partnerskom odnosu što više prihvataju spoljašnje uticaje (visok rezultat na subskali prihvatanje *spoljašnjih uticaja*) i sebe ubeđuju da su želje i vrednosti drugih, u stvari njihove (visok rezultat na subskali *samoostudenost*). Dakle, što su deca starija, roditelji, iako baziraju svoj odnos na osećaju međusobne sigurnosti i poverenja (visok rezultat na subskali *neprihvatanje obmane*), skloni su negativnim emocijama, životu prema očekivanjima drugih ljudi i nepoznavanje sebe dovoljno, čime se potvrđuju rezultati ranijih istraživanja (Grijak, 2018). Roditelj koji ne oseća povezanost sa svojim vrednostima to može da izrazi kroz „stvarno ne poznajem sebe“ (Rogers, 1961), što može da se odrazi i na ponašanje u roditeljskoj ulozi.

Sprovedeno istraživanje je značajno budući da je prvo koje se bavilo autentičnošću roditelja kod nas. Ipak, ima nekoliko ograničenja koja se prvenstveno odnose na ispitivane varijable. Nije ispitivana autentičnost roditelja u drugoj socijalnoj ulozi, npr. prijateljskoj ili profesionalnoj kako bi se utvrdilo u kojoj meri različitost socijalnih uloga utiče na autentičnost osobe, niti je ispitivan broj različitih socijalnih uloga. Uz navedene varijable, u narednim istraživanjima mogla

bi se ispitati povezanost autentičnosti svoje i partnerove sa samopouzdanjem, zadovoljstva životom i drugih dimenzija mentalnog zdravlja ispitanika.

Roditeljstvo je jedan od izazova za autentičnost osobe i njenu autentičnost u partnerskom odnosu. Samo roditelj koji zna kako da uskladi izražavanje svojih misli, emocija, motiva i želja sa zahtevima drugih, a da ih pri tome ne ignoriše, ne potiskuje niti zamenjuje socijalno poželjnim ponašanjima, moći će da vaspitava iskreno, slobodno i samopouzdanu dete. Na osnovu svih iznetih rezultata možemo da zaključimo da se međusobno prožimaju autentičnost roditelja kao osobe i njegova/njena autentičnost u partnerskom odnosu. Time se potvrđuju istraživanja koja su pokazala da je autentično ponašanje pojedinca uobičajeno u kontekstu emocionalno značajnih odnosa (porodica, partneri, bliski prijatelji), što ukazuje na to da spremnost na autentičnost može biti ključni faktor bliskih odnosa u kojima ljudi teže međusobnoj razmeni i proceni autentičnosti (Lopez&Rice, 2006; Grijak, 2018). Ovo istraživanje je pokazalo da se autentičnost roditelja menja sa odrastanjem dece čime se može potvrditi i da je autentičnost dinamički proces u kom se lični potencijali, osobine, emocije, motivi i drugo otkrivaju, istražuju, prihvataju, prožimaju smislom i značenjem, i ostvaruju u odnosu sa decom kao i sa drugim ljudima (Rogers, 1961).

Đurđa Grijak

AUTHENTICITY OF PARENTS

Summary

The aim of this research was to determine whether there is a connection between the authenticity of a parent and his/her authenticity in relationship, the length of marriage, the number of children, the average age of the children, the satisfaction with relationship, and the satisfaction with a partner's support. The sample consisted of 32 married couples who were parents (N = 64). The authenticity of parents and their authenticity in their relationship was the subject of research. The results show that parents who have younger children and are more satisfied with their relationship and their partner's support will live in accordance with reality (high Authentic life), and will freely, openly and naturally show their emotions, thoughts, and needs to their partners (Authenticity in relationship). Also, the results show that parents are less authentic in relationship if they accept external influences and convince themselves that all wishes and values from other people are their own (high Self-alienation). The results also show that the authenticity of the parents is not related to either the length of the marriage or the number of their children. A parent who thinks, but does not feel connected with his/her values, can express this through "I do not really know myself" (Rogers, 1961), which can also be reflected in the parental role. The child of such a parent

could begin to suppress its own authenticity still in childhood and can grow into an inauthentic adult with a sense of emptiness. The authenticity of the parent as a person and his/her authenticity in a relationship are interwoven with each other, which is confirmed by the research that showed that the authentic behavior of the individual is normal in the context of emotionally significant relationships (families, partners, close friends) indicating that the readiness to be authentic could be a key factor for close relationships in which people strive for mutual exchange and the assessment of authenticity (Lopez & Rice, 2006; Grijak, 2018). This research has shown that the authenticity of parents changes with the growth of children, which might confirm that authenticity is a dynamic process where personal potentials, traits, emotions, motives, and other things are discovered, explored, accepted, interwoven with meaning, which are then realized (Rogers, 1961). Only a parent who knows how to balance the expression of their own thoughts, emotions, motives and wishes with the demands of the environment, not neglecting them, who does not suppress or substitute them for socially desirable behaviors, will be able to nurture a happy, free and confident child.

Key words: authenticity, parent, satisfaction with relationship, satisfaction with partner's support

LITERATURA

- Barrett-Lennard, G. T. (1998). *Carl Rogers' helping system: Journey and substance*. London: Sage.
- Goldman, B. M., Kernis, M. H. (2002). The role of authenticity in healthy psychological functioning and subjective well-being. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 5, 18–20.
- Grijak, Dj. (2017a). Psychometric evaluation of the Authenticity Scale on the sample of students in Serbia. *Psihologija*, 50(1): 85–99.
- Grijak, Đ. (2017b). Authenticity as a predictor of mental health. *Klinička psihologija*, 10, 1-2, pp. 23–34.
- Grijak, Đ. (2017c). Roditelji i autentičnost predškolskog deteta. U: *Svakodnevni život deteta – zbornik radova*. Novi Sad : Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača. str.115–122.
- Grijak, Đ. (2018). Validacija srpske adaptacije Skale autentičnosti u partnerskim odnosima (AIRS). *Primenjena psihologija*, XI/1, str.87–102.
- Horney, K. (1951). *Neurosis and human growth*. London: Routledge.
- Lopez, F. G., Rice, K. G. (2006). Preliminary development and validation of a measure of relationship authenticity. *Journal of Counseling Psychology*, 53: 362–371.

- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. London: Constable.
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Rawsthorne, L. J., & Ilardi, B. (1997). Trait self and true self: Cross-role variation in the Big-Five personality traits and its relations with psychological authenticity and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1380–1393. doi:10.1037/0022-3514.73.6.1380
- Schmid, P. F. (2005). Authenticity and alienation: Towards an understanding of the person beyond the categories of order and disorder. In S. Joseph & R. Worsley (Eds.), *Person-centred psychopathology*. Ross-on-Wye, England: PCCS Books.
- Snyder, M. (1987). *Public appearances/private realities: The psychology of self-monitoring*. New York: Freeman.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment*. New York: International Universities Press.
- Wood, A.M., Linley, P.A., Maltby, J., Baliouis, M., & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology* 55(3), 385– 399. doi: 10.1037/0022-0167.55.3.385
- Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.

РОМАНИСТИКА

Dragana Drobnjak*

Snežana Gudurić

Ksenija Šulović

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK 811.133.1'373.7

811.134.2'373.7

811.163.41'373.7

DOI: 10.19090/gff.2018.2.165-180

Originalni naučni rad

FRAZEMI SA SOMATIZMOM GLAVA U FRANCUSKOM, ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Konceptualno polje 'čovekovo ponašanje'**

U radu razmatramo francuske, španske i srpske frazeme sa somatizmom fr. *tête* / šp. *cabeza* / srp. *glava* koji pripadaju semantičkom polju 'čovekovo ponašanje', s ciljem da utvrdimo (ne)istovetnost koncepata koje oni izražavaju, kao i (ne)podudarnost njihove leksičko-semantičke strukture. Korpus, ekscerpiran iz opštih i frazeoloških rečnika i elektronskih izvora, pripada standardnom francuskom, španskom i srpskom jeziku. Raznolikost korpusa zahtevala je dva pristupa u klasifikaciji građe, te smo u prvu grupu uvrstile frazeme utemeljene na pojmovnim metaforama, a u drugu one analizirane metodom semantičke dekompozicije.

Ključne reči: lingvokulturologija, frazem, glava, konceptualno polje 'čovekovo ponašanje', francuski, španski, srpski.

1. UVOD

Somatizmi, kao frazeološke i jezičke univerzalije, odlikuju se izuzetnim tvorbenim, semantičkim i frazeološkim potencijalom (Matijašević, 2003), kao i visokom frekventnošću (Kovačević, 2012). Somatski frazemi¹ izrazito su antropocentrični i antropometrični, i izviru iz univerzalno prisutnih pojmovnih metafora motivisanih čovekovim telesnim iskustvom. Mnogi od njih upućuju na čovekovo ponašanje i na njegov odnos prema sredini u kojoj se nalazi.

*dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs

** Rad je napisan u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (broj 178002), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Pod frazedom podrazumevamo osnovnu jedinicu frazeologije, koja se sastoji iz najmanje dveju komponenata, i koju karakterišu čvrsta struktura, ustaljenost, reproduktivnost i idiomatičnost (Burger, 2003).

Stoga u ovom radu² želimo da ispitamo na koji se način čovekovo ponašanje odslikava u somatskim frazemima sa komponentom *glava*³ u francuskom, španskom i srpskom jeziku, s ciljem da utvrdimo (ne)istovetnost koncepata koje oni izražavaju. Pod ponašanjem podrazumevamo odgovor na kakav stimulus iz spoljašnje sredine ili posledicu kakvog unutrašnjeg procesa. Ono češće podrazumeva pokret, a ređe njegovo odsustvo. Svako ponašanje može se neposredno opaziti i izmeriti (Levitis, Lidicker & Freund, 2009: 105). Čovekovo ponašanje⁴ može biti svesno ili nesvesno, voljno ili nevoljno, prikriveno ili otvoreno, shodno stepenu njegove prilagođenosti prirodnoj i društvenoj sredini, odnosno proceni situacije u kojoj se nalazi. Posebno je značajna priroda čovekovog ponašanja prema osobama sa kojima je u neposrednom kontaktu, pri čemu je takav vid ponašanja podložan uticajima trenutnih okolnosti i društvenog okruženja (Cao, 2010).

Leksičko-semantička raznolikost frazema zahtevala je dva pristupa u klasifikaciji građe, te smo u prvu grupu uvrstile frazeme utemeljene na pojmovnim metaforama, a u drugu one analizirane metodom semantičke dekompozicije.

Pod leksičkim poklapanjem podrazumevamo prisustvo istih ili sličnih komponenata u frazemima triju jezika, a pod semantičkim – istovetan koncept koji oni izražavaju. Frazeme istog ili sličnog značenja ali neistovetne leksičke strukture smatramo delimičnim ekvivalentima, te ih stoga posebno navodimo. Kod francuskih i španskih primera čiji ekvivalent u srpskom jeziku ne pronalazimo u zagradi najpre dajemo doslovan prevod komponenata frazema (često agramatičan i obeležen znakom *), a potom i frazeološko značenje (među navodnicima). Doslovno značenje frazeoloških komponenata veoma je važan kriterijum, budući da odnos doslovnog i frazeološkog značenja ukazuje na (ne)prozirnost motivacije i određuje stepen idiomatičnosti (Drobnjak–Šulović, 2016).

Korpus za ovo istraživanje čini 108 frazema (38 francuskih, 37 španskih i 33 srpska) koji su ekscerpirani iz francuskih, španskih i srpskih opštih i frazeoloških rečnika i iz elektronskih izvora. Svi frazemi u korpusu potvrđeni su u savremenoj

² Prvi deo našeg istraživanja frazema sa somatizmom *glava* objavljen je u *Godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* broj XLIII/1 (2018), pod naslovom „Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Konceptualno polje 'čovekove osobine'”.

³ O somatizmu *glava* videti i: Cortès, 1998–1999; Razdobudko-Čović, 2003; Dragičević, 2009; Andrić, 2013; Ristić, 2013; Trivić, 2015; Štrbac–Štasni, 2017.

⁴ Više o ponašanju videti u: Lorenz, 1987.

jezičkoj praksi i pripadaju standardnim varijantama francuskog, španskog i srpskog jezika.

Frazemske varijante koje ne ugrožavaju stabilnost frazeološke strukture, njeno monolitno značenje i reproduktivnost (npr. šp. *sacar, quitar* alguien algo *de la cabeza* a alguien; srp. *popeti se, penjati se* kome *na glavu; biti, visiti, stajati* kome *nad glavom*) u našoj analizi posmatrane su kao istovetne.

2. POJMOVNE METAFORE U FRAZEMIMA SA SOMATIZMOM GLAVA

Pojmovna metafora predstavlja kognitivni mehanizam kod kojeg se jedan iskustveni domen (izvorni) delimično projektuje na drugi iskustveni domen (ciljni), tako da se ovaj drugi delimično poima pomoću prvog. Izvorni domen je konkretan (mada ne uvek) i jasno definisan pojam (npr. ljudsko telo, životinje, zdravlje, bolest, mašine, građevine, igre, sport, hrana, svetlost, toplota), za razliku od ciljnog domena, koji je najčešće apstraktan (npr. emocije, moralne kategorije, želje, mišljenje, društvo, politika, religija, ekonomija, međuljudski odnosi, vreme) (Kövecses, 2002)⁵. U našem istraživanju i izvorni i ciljni domen su konkretni.

U analizi metafora ne polazimo od značenja celokupnog iskaza, nego od semantike glagola koji su u najbližem okruženju posmatranog somatizma, i od kojih zapravo zavisi njegova konceptualizacija. Tako, na primer, u frazemu *isterati kome bubice, mušice iz glave* ne uzimamo u obzir značenje „urazumiti, dozvati pameti”, nego posmatramo glagol *isterati* i njegove dopune (npr. *iz kuće, iz učionice, iz zemlje, otuda i iz glave*).

U skladu sa ovakvom metodologijom, frazeme smo razvrstale u tri grupe, prema pojmovnim metaforama na kojima su utemeljeni.

2.1. GLAVA JE PROSTOR. U kognitivnoj lingvistici GLAVA se prvenstveno konceptualizuje kao ČOVEKOV MENTALNI PROSTOR⁶, koji se razume pomoću metafore MENTALNI PROSTOR JE FIZIČKI PROSTOR, odnosno MENTALNI PROSTOR JE SADRŽATELJ ispunjen raznolikim mentalnim entitetima (npr. mislima, idejama,

⁵ O pojmovnim metaforama videti više u: Barcelona, 2003; Johnson, 1987; Klikovac, 2000; Kövecses, 2000; 2002; 2005; Lakoff, 1987; 1993; Lakoff–Johnson, 1980; 1999; Soriano, 2012; Wierzbicka, 1999.

⁶ Pored „mentalnog prostora”, čoveka odlikuje i “emocionalni prostor” koji se razume pomoću metafore EMOCIONALNI PROSTOR JE FIZIČKI PROSTOR / SADRŽATELJ. U njemu su smeštena osećanja i/ili predmeti od posebne emocionalne vrednosti za čoveka (Drobnjak–Šulović, 2016: 16).

slikama, predstavama) koji se konceptualizuju kao SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA ČOVEKOV MENTALNI PROSTOR.

Na ovim metaforama temelje se frazemi kojima se iskazuje nametanje kakve misli, želje, sumnje, ili kakvog prohteva:

fr. *remplir la tête à quelqu'un* / šp. *llenar la cabeza a alguien* / srp.

(na)puniti glavu kome;

fr. *enfoncer, faire entrer quelque chose dans la tête de quelqu'un* / šp. – / srp.

utuviti kome šta u glavu;

fr. – / šp. *ponérsele, metérsele en la cabeza* (*staviti mu ga/je u glavu) /

srp. –;

fr. – / šp. – / srp. *uliti* kome šta u glavu;

fr. – / šp. – / srp. *uterati* kome pamet u glavu.

Istovetnu semantiku imaju i naredni frazemi, zasnovani na podmetafori SADRŽINA KOJA SE UBACUJE U GLAVU JE FIZIČKA POJAVA. Ova ontološka podmetafora preliva se potom u pojmovni lanac, budući da generiše dalje konkretizacije: SADRŽINA KOJA SE UBACUJE U GLAVU JE BIĆE → SADRŽINA KOJA SE UBACUJE U GLAVU JE INSEKT → SADRŽINA KOJA SE UBACUJE U GLAVU JE BUBA i SADRŽINA KOJA SE UBACUJE U GLAVU JE CRV. Celokupan pojmovni lanac utemeljen je na sekundarnim značenjima leksema 'buba' i 'crv' koja su iznedrila metafore NEUGODNA MISAO JE CRV i NEOSNOVANA/NASTRANA MISAO JE BUBA:

fr. – / šp. – / srp. *ubaciti, staviti* kome bubu u glavu;

fr. – / šp. – / srp. *ubaciti, staviti* kome crva u glavu.

Ove podmetafore uočavamo i u francuskim frazemima *chercher des poux dans la tête de quelqu'un* (*tražiti vaške u nečijoj glavi, „uznemiravati, dosađivati”) i (*ne pas*) *savoir ce que quelqu'un a dans la tête* (*(ne) znati šta neko ima u glavi, „(ne) znati šta neko misli”), kao i u španskom frazemu *llenar, henchir a alguien la cabeza de viento* (*napuniti, naduvati glavu vetrom, „laskati kome”).

Nepoželjni entiteti mogu da se uklone iz GLAVE kao MENTALNOG PROSTORA / SADRŽATELJA:

fr. *faire effacer* quelqu'un, quelque chose *de la tête de quelqu'un* / šp.

borrar pensamiento de la cabeza / srp. *izbrisati* kome koga, šta iz glave;

fr. – / šp. *levantar de su cabeza* (*podići iz svoje glave, „pretvarati se,

izmišljati”) / srp. –;

fr. – / šp. *traer, llevar de cabeza* (*doneti, nositi iz glave, „izazvati,

stvarati kome nevolje”) / srp. –.

GLAVA se dalje konkretizuje kao PROSTORIJA SA PROZORIMA/VRATIMA iz koje takođe mogu da se udalje ovakvi entiteti:

- fr. *faire sortir, faire chasser* quelque chose, *quelqu'un de la tête de* quelqu'un / šp. *sacar, quitar* alguien algo *de la cabeza* a alguien / srp. *izbaciti, isterati* kome koga, *šta iz glave*;
- fr. – / šp. *abrir la cabeza* (*otvoriti glavu, „snažno udariti, pretući”) / srp. –;
- fr. – / šp. – / srp. *isterati* kome *bubice, mušice iz glave*.

2.1.1. GLAVA JE LOKALIZATOR. Prostorne odnose čine objekat lokalizacije, lokalizator kao pozadinski elemenat u prostornim odnosima i orijentir (jezički elemenat, najčešće predlog) kojim se određuje njihov odnos (Piper, 1997: 21–22).

U narednim frazemima somatizam GLAVA poima se kao LOKALIZATOR, a u svega nekoliko frazema iskazan je i objekat lokalizacije (šećer, mladunčad, prnje).

Francuski frazem *casser du sucre sur la tête de* quelqu'un (*razbiti šećera na nečijoj glavi) ima negativnu konotaciju i upućuje na kritikovanje osobe koja nije prisutna.

Negativno su obojeni i španski frazemi izrazito netransparentne pozadinske slike – *echar de cabeza* (*baciti s glave, „izdati koga”), *hundir de cabeza* (*potopiti s glave, „izdati koga”), *darle duro y a la cabeza* (*dati mu tvrdo i u glavu, „podsticati nekoga da napadne neku osobu”), *tirar los cachorros a la cabeza* (*baciti mladunčad u glavu, „naglo raskinuti neki odnos”), *tirarse los trastos a la cabeza* (*baciti prnje na glavu, „izneti prljav veš prilikom prepirke između dveju osoba”).

Dok je nemarkiranost obeležje španskog frazema *encasquetar en la cabeza* (*navući na glavu, „ubediti koga”), frazem *traer, poner sobre cabeza* (*doneti, staviti na glavu) ima osobito pozitivnu konotaciju i u njemu se glava konceptualizuje kao mesto na kojem se nalazi poštovanje.

Pojedini srpski frazemi ističu nelogično i neuobičajeno ponašanje koje se poredi sa obrnutim, neprirodnim položajem tela u prostoru – *dubiti na glavi, postaviti se na glavu, prevrnuti šta na glavu, postaviti, postavljati šta na glavu*.

Uporno nadgledanje druge osobe ili dosađivanje izražava se srpskim frazemom *popeti se, penjati se* kome *na glavu*. Istu semantiku ima i frazem *biti, visiti, stajati* kome *nad glavom*.

Izrazito negativnu konotaciju nalazimo u srpskom frazemu *u glavu* koga *biti, ubiti, tucati, utući*, gde se jedan akter sa nipodaštavanjem odnosi prema drugom akteru, dovodeći ga do kakvog negativnog psihičkog stanja.

Glava se u srpskom jeziku konceptualizuje i kao lokalizator nagomilavanja obaveza, briga, problema, koji se poimaju kao konkretni predmeti – *natovariti sebi šta na glavu*. Španski frazem *llevar en la cabeza* (*nositi na glavi, „imati

probleme”) slikovito prikazuje glavu kao mesto na kojem se nalaze neprijatnosti i neuspesi.

2.2. ORIJENTACIONE METAFORE. Frazemi utemeljeni na orijentacionim pojmovnim metaforama nastaju na iskustvenoj osnovi odmeravanjem prostornih odnosa, tačnije na metonimijskim⁷ obrascima proisteklim iz uzročno-posledičnih odnosa između kakvog stanja ili radnje i propratnih telesnih pokreta. Reč je, zapravo, o tipičnom bihevioralnom efektu prijatnih ili neprijatnih emocija, pri čemu telesne reakcije omogućavaju metonimiju „efekat/posledica za uzrok” (npr. podignuta/spuštena glava).

Izvorne domene orijentacionih metafora čine pojmovi kao što su: gore/dole, unutra/spolja, blizu/daleko, napred/nazad, duboko/plitko, centralno/periferno (otuda, na primer, metafore: BOLJE JE NAPRED, BUDUĆNOST JE ISPRED ČOVEKA, KONTROLA I MOĆ SU GORE, TUGA JE DOLE, LOŠIJI JE IZA, AKTIVNO JE GORE, PASIVNO JE DOLE).

U narednim frazemima uočavamo orijentacionu metaforu POZITIVNO EMOTIVNO STANJE JE GORE, odnosno njenu podmetaforu PONOSITO PONAŠANJE JE GORE. One su utemeljene na svakodnevnom čovekovom iskustvu da prijatno emotivno stanje i propratno ponašanje podrazumevaju uzdignutu glavu:

fr. *aller, porter haut la tête, la tête haute* / šp. *ir con la cabeza (bien) alta* / srp. *ići visoko podignute glave*.

Nasuprot tome, u pojedinim frazemima prisutna je orijentaciona pojmovna metafora NEGATIVNO JE DOLE koja je generisala podmetafore POKORNOST JE DOLE i SRAM JE DOLE. One su utemeljene na čovekovom iskustvu da neprijatna stanja podrazumevaju pognutu glavu:

fr. *baïsser, courber la tête* / šp. *agachar, bajar la cabeza* / srp. *saviti, sagnuti, pognuti glavu*.

Frazeme sa komponentom *glava* koji upućuju na kakvo naglo i nepromišljeno delanje pronalazimo prevashodno u francuskom jeziku i u njima se

⁷ A. Barselona (Barcelona, 2003) smatra da su sve metafore zasnovane na metonimiji, a postojanjem konceptualnog preduslova za metaforu objašnjava njihovu motivisanost. Za razliku od metafore, koja se zasniva na preslikavanju pojmovne strukture iz jednog domena u drugi, pojmovna metonimija predstavlja preslikavanje pojmovne strukture u okviru istog domena, odnosno jedan pojmovni domen konceptualizuje se pomoću nekog svog dela.

uočava orijentaciona metafora NAGLO I NEPROMIŠLJENO DELANJE JE NAPRED, odnosno NAGLO I NEPROMIŠLJENO DELANJE JE DOLE:

fr. *se jeter, se lancer la tête la première* (*baciti se, vinuti se glave prve, „nepromišljeno se upustiti u nešto”) / šp. – / srp. –;

fr. *foncer tête première* (*jurnuti glave prve, „nepromišljeno se upustiti u nešto”) / šp. – / srp. –;

fr. *se jeter, se lancer la tête baissée* (*baciti se, vinuti se glave spuštene, „nepromišljeno nešto uraditi”) / šp. – / srp. –;

fr. *foncer tête baissée* (*jurnuti glave spuštene, „nepromišljeno nešto uraditi”) / šp. – / srp. –.

Svesno zatvaranje očiju pred neprijatnostima, odnosno bežanje od stvarnosti izražava se frazemima zasnovanim na orijentacionoj metafori NESUOČAVANJE SA NEPRIJATNOSTIMA JE DOLE I UNUTRA:

fr. *se cacher, se mettre la tête dans le sable* / šp. *esconder, meter la cabeza en la arena* / srp. *gurati, gurnuti, zavući, sakriti, sakrivati glavu u pesak*.

Nasuprot tome, savladavanje teškoća, odnosno izlazak iz kakve teške situacije izražava se frazemima zasnovanim na sledećim orijentacionim metaforama:

- PREVAZILAŽENJE TEŠKOĆA JE POKRET KA SPOLJA:

fr. *sortir la tête de l'eau* (*izvaditi glavu iz vode) / šp. – / srp. –;

- PREVAZILAŽENJE TEŠKOĆA JE POKRET NAGORE:

fr. *relever, redresser la tête* / šp. *levantar la cabeza* / srp. *podići glavu*.

Frazemi kojima se ističe prezauzetost utemeljeni su na orijentacionoj metafori PREZAUZETOST JE DOLE:

fr. – / šp. *no levantar, no alzar cabeza* / srp. *ne dizati, ne dići glavu*.

2.3. GLAVA JE MATERIJIA. Prototipična materija prostire se potencijalno beskonačno, nema granice, a time ni oblik (npr. tečnost). Po izgledu i osobinama ona je ista u svim delovima (Klikovac, 2000), može da teče i da se sipa, vidljiva je, opipljiva i pruža otpor kretanju. Prototipičnu materiju opažamo putem više čula.

Ulančavanje marginalnijih članova kategorije MATERIJIE može da ide u pravcu 'otvrdnjavanja'. Manje čvrsti članovi (npr. prašina, pesak) ne mogu da teku, ali mogu da se sipaju, za razliku od onih potpuno čvrstih (npr. drvo, mermer, kamen), koji nemaju tu mogućnost.

Pored 'otvrdnjavanja', marginalniji članovi kategorije MATERIJIE mogu biti podložni 'razređivanju', te se ne opažaju svim čulima (npr. dim, para, svetlost).

U korpusu smo uočile nekoliko konkretizacija metafore GLAVA JE MATERIJIA:

- GLAVA JE MATERIJA KOJA MOŽE DA SE ZAGREJE:
fr. – / šp. *calentarle la cabeza* a *alguien* (*zagrejati glavu kome, „obmanjivati koga”) / srp. –;
- GLAVA JE MATERIJA KOJA MOŽE DA SE JEDE:
fr. – / šp. *comerle la cabeza* a *alguien* (*jesti glavu kome, „dodijavati, dosađivati kome”) / srp. –;
- GLAVA JE ČVRSTA MATERIJA:
fr. *fendre, casser la tête* à *quelqu'un* (*prepoloviti, slomiti glavu kome, „zamarati koga, dosađivati kome”) / šp. *quebrarle, quebrantar* a *alguien la cabeza* (*slomiti glavu kome, „zamarati koga, dosađivati kome”) / srp. –;
fr. – / šp. – / srp. *probi(ja)ti kome glavu*.

U francuskom frazemu *se payer la tête* de *quelqu'un* (*platiti sebi glavu nečiju, „rugati se”) prisutna je podmetafora GLAVA JE ROBA. Pod robom se podrazumevaju kako materije tako i predmeti, te se u ovom frazemu somatizam *glava* istovremeno može konceptualizovati i kao MATERIJA i kao PREDMET. Prototipični predmet je trodimenzionalan, opipljiv (čvrst), perceptivno odvojiv od okoline (ima oblik na osnovu kojeg se može prepoznati) i funkcionalan (prenosiv je i može se njime rukovati). On može da se javi u različitim oblicima, ali mora da ostane prepoznatljiv. U našem istraživanju glavu posmatramo kao prototipičan predmet samo u slučajevima u kojima se ona poima kao odvojiva od tela.

3. SEMANTIČKA DEKOMPOZICIJA FRAZEMA SA SOMATIZMOM GLAVA

Frazeme u ovom odeljku analizirale smo prema semantičkom kriterijumu, sledeći metodu semantičke dekompozicije Dobrovoljskog (prema: Zybatow, 1997: 582) koji predlaže 'tehniku grozdova', prema kojoj frazeme istog grozda povezuje semantička sličnost na intuitivnom nivou. Frazemima se pridružuju odgovarajući deskriptori, zapravo njihova relevantna obeležja zasnovana na sličnosti. Kontekst je često presudan za pridruživanje deskriptora frazemima, te pojedine višeznačenjske frazeme može da karakteriše više deskriptora. S druge strane, frazemi unutar jednog grozda, združeni u značenjsku celinu zahvaljujući istom relevantnom obeležju, ne moraju obavezno da dele isti deskriptor.

3.1. U ovoj skupini sabrani su frazemi kojima se izražavaju najraznolikiji vidovi čovekovog ponašanja.

U samo jednom slučaju ustanovile smo leksičko-semantičko podudaranje, i to između francuskog frazema *tourner la tête* à *quelqu'un* i srpskog *zavrteti*

kome *glavu*, u kojima subjekat svojim ponašanjem nastoji da općini, zavede ili zadivi drugog aktera.

Suprotstavljanje sagovorniku i zalaganje za sopstvene stavove izražava francuski frazem *tenir tête* à quelqu'un (*držati glavu kome). Sličnu semantiku, sa nijansom prkosa ili hirovitosti, ima i španski frazem *obscurerse* (a alguien) *la cabeza* (*smračiti se (kome) glava).

Dva francuska frazema upućuju na ponašanje prouzrokovano kakvim osećanjima, prevashodno besom, nezadovoljstvom, razočaranjem, iznenađenošću:

- 'duriti se':
fr. *faire la tête* (*činiti glavu) /
šp. – / srp. –;
- 'licem izraziti kakvo osećanje':
fr. *faire une drôle de tête* (*činiti smešnu glavu) /
šp. – / srp. –.

Pojedini deskriptori svojstveni su samo francuskim ili španskim, prevashodno negativno obojenim frazemima:

- '(za)komplikovati sebi život, otežati sebi život':
fr. *se prendre la tête* (*sebi uzeti glavu) / šp. – / srp. –;
- 'dosadivati kome', 'zadavati brige kome':
fr. *prendre la tête* à quelqu'un (*uzeti glavu kome) / šp. – / srp. –;
- 'ukoriti koga', 'oštro, strogo (kome) prigovoriti':
fr. *laver la tête* de quelqu'un (*prati glavu nečiju) / šp. – / srp. –;
fr. *savonner la tête* de quelqu'un (*sapunati glavu nečiju) / šp. – / srp. –;
- 'sprečiti koga da iznese svoje mišljenje':
fr. *trancher la tête* à quelqu'un (*odseći glavu kome) / šp. – / srp. –;
- 'svadati se, tući se':
fr. *faire une tête au carré* à quelqu'un (*činiti glavu na četvrtasto kome) /
šp. – / srp. –;
fr. *mettre la tête au carré* à quelqu'un (*staviti glavu na četvrtasto kome) /
šp. – / srp. –;
- 'uništiti, prekinuti nešto':
fr. – / šp. *no dejar títere con cabeza* (*ne ostaviti marionetu sa glavom) /
srp. –;
- 'nametnuti se radi postizanja boljeg društvenog položaja':
fr. – / šp. *meter la cabeza en alguna parte* (*staviti glavu na neku stranu) /
srp. –;
- 'preklinjati koga':
fr. – / šp. *quebrarse la cabeza* (*slomiti sebi glavu) / srp. –.

Pozitivno su konotirana samo dva španska frazema:

- 'pokazati se, odvažiti se pred drugima':
fr. – / šp. *sacar la cabeza* (*izvući glavu) / srp. –;
- 'posvetiti pažnju kome':
fr. – / šp. *volvérsele la cabeza a alguien* (*vratiti mu se glava kome) / srp. –.

3.2. Frazemi u ovoj skupini izražavaju svojevrsan okolnosni okvir kakvog čovekovog ponašanja. Najbrojniji su oni kojima se specifikuje način odvijanja kakve radnje. Tako u trima lingvokulturološkim zajednicama hladna glava ukazuje na smireno i razumno ponašanje:

fr. *faire quelque chose la tête froide* / šp. *hacerlo con la cabeza fría* / srp. *raditi šta hladne glave*.

Čovekovo tvrdoglavo, uporno, ali često uzaludno delanje, uglavnom u beznadežnim i bezizlaznim situacijama, iskazuje se kroz kontakt glave sa kakvom (obično čvrstom) materijom:

fr. *se taper, se cogner la tête contre les murs* / šp. *darse con la cabeza en la pared* / srp. *lupati, udarati (lupiti, udariti, tresnuti) glavom o, u zid*;

fr. – / šp. *meter la cabeza en el puchero* (*staviti glavu u paprikaš) / srp. –;

fr. – / šp. – / srp. *ići, hteti glavom kroz zid*.

Naredni frazemi upućuju na kakvo naglo i nepromišljeno postupanje:

fr. *faire quelque chose sur un coup de tête* (*činiti šta na udarac glave) / šp. – / srp. –;

fr. *prendre, faire quelque chose bile en tête* (*uzeti, činiti šta žuči u glavi) / šp. – / srp. –;

fr. – / šp. *liarse la manta a la cabeza* (*omotati glavu ćebetom) / srp. –;

fr. – / šp. *correr como pollo sin cabeza* (*trčati kao kokoška bez glave) / srp. –.

Srpski frazemi *kao muva bez glave (ići, trčati, juriti)* i *kao bez glave (juriti, bežati, trčati, ići)* ističu besmisleni užurbanost, odnosno besciljno i smeteno kretanje, a frazem *glavom bez obzira (pobeći, uteći)* i brzinu udaljavanja izazvanu strahom.

I ovde uočavamo da su pojedini frazemi kojima se kvalifikuje čovekovo ponašanje svojstveni samo jednom od posmatranih jezika:

- 'u četiri oka, bez svedoka':
fr. *tête à tête* (*glava u glavu) / šp. – / srp. –;
- 'neprincipijelno nešto raditi':
fr. *à la tête du client* (*po glavi mušterije) / šp. – / srp. –;

- 'delati shodno sopstvenoj odluci, bez ičijeg uticaja':
fr. *n'en faire qu'à sa tête* (*činiti ga samo po svojoj glavi) / šp. – / srp. –;
fr. – / šp. *hacerlo por su cabeza* (*činiti to po svojoj glavi) / srp. –;
- 'raditi nešto svim srcem, posvetiti se nečemu u potpunosti':
fr. – / šp. *meter la cabeza en algo* (*staviti glavu u nešto) / srp. –;
- 'neprijatno iznenaditi koga':
fr. – / šp. – / srp. *ударити koga kao maljem po glavi, posred glave*.

Svega nekoliko frazema izražava merne odnose. Tako je istovetna konstrukcija spacijalnog tipa u francuskom i srpskom jeziku – fr. *par-dessus la tête* / srp. *preko glave* – motivisana primarnim semantičkim sadržajem lekseme *glava* ('deo tela koji se nalazi na njegovom vrhu'), iz kojeg proističe kvantifikativno, odnosno intenzifikativno značenje „veoma mnogo, previše”, kojim se označava najviši stepen realizacije kakve radnje (npr. fr. *avoir du travail par-dessus la tête* / srp. *imati posla preko glave*; srp. *zadužiti se preko glave*; srp. *preko glave preturiti, premetnuti, prevaliti*). Ukoliko pak nije u pitanju subjektova, već glava drugog aktera, srpska spacijalna struktura *preko čije glave (raditi, činiti nešto)* ukazuje na kakvu tajnu radnju koja se odvija bez znanja tog drugog aktera.

U srpskom frazemu *kao oko, oči u glavi* kvantifikuje se kakvo čovekovo ponašanje (npr. čuvati, paziti) i u njemu je uočljivo prisustvo dvaju somatizama – primarne komponente *oko* i sekundarne *glava*. Ovaj frazem motivisan je semom vrednosti proisteklom iz značaja očiju za čoveka i utemeljen je na ontološkoj pojmovnoj metafori OČI SU DRAGOCEN PREDMET, koja se ukršta sa metaforom GLAVA JE SADRŽATELJ.

Francuskim frazedom *gagner d'une courte tête* (*pobediti za kratku glavu) izražava se minimalna prednost ostvarena u završnici nekog takmičenja.

4. ZAKLJUČAK

U radu smo uporedile francuske, španske i srpske frazeme sa somatizmom fr. *tête* / šp. *cabeza* / srp. *glava* koji se odnose na semantičko polje 'čovekovo ponašanje'. Ustanovile smo da su oni u posmatranim jezicima znatno manje zastupljeni (108) u odnosu na frazeme koji izražavaju čovekove fizičke, karakterne, umne i moralne osobine (174).⁸

⁸ Videti u: Šulović, Drobnjak & Gudurić, 2018: 337–356.

Analiza korpusa pokazala je da posmatrani somatizam ima sličan frazeološki potencijal u trima lingvokulturološkim zajednicama (38 francuskih, 37 španskih i 33 srpska frazema). Uprkos brojčanoj ujednačenosti frazema u našoj građi, veoma je uočljiva njihova strukturna i semantička raznolikost, budući da smo u korpusu uočile veliki broj bezekvivalentnih frazema (25 francuskih, 26 španskih i 20 srpskih), prema svega 9 slučajeva poklapanja u trima jezicima (ukupno 27 frazema), odnosno 5 slučajeva poklapanja u dvama jezicima (francuski/španski – 1, španski/srpski – 1, francuski/srpski – 3). Ovakva raznolikost nametnula je dva pristupa u klasifikaciji građe: s jedne strane utemeljenost na pojmovnim metaforama, a sa druge metodu semantičke dekompozicije.

Frazemi utemeljeni na pojmovnim metaforama (65) brojniji su od frazema razvrstanih prema semantičkom kriterijumu (43).

Među pojmovnim metaforama najzastupljenija je GLAVA JE MENTALNI PROSTOR / SADRŽATELJ u kojem se nalaze RAZNOLIKI ENTITETI (npr. misli, ideje, sumnje, bube) konceptualizovani kao SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU. Pojedine bezekvivalentne primere u ovoj skupini možemo da objasnimo činjenicom da se nekoliko frazema istovetne semantike različito leksički formalizuje u trima jezicima.

Izvorni domeni nešto manje brojnih orijentacionih metafora su GORE, DOLE, NAPRED, UNUTRA i SPOLJA. Ova skupina najupečatljivija je po broju, inače retkih, leksičko-semantičkih poklapanja u trima jezicima (4), za razliku od skupine isključivo bezekvivalentnih, prevashodno španskih i srpskih, frazema u kojima se GLAVA konceptualizuje kao LOKALIZATOR, odnosno kao pozadinski elemenat u prostornim odnosima.

Brojčano najoskudnija jeste skupina frazema utemeljenih na metafori GLAVA JE MATERIJAL.

Kriterijum semantičke dekompozicije pokazao se najprimerenijim za klasifikovanje (prevashodno bezekvivalentnih) frazema kojima se izražavaju, s jedne strane, raznoliki vidovi čovekovog ponašanja, i, sa druge, kvalifikovanje ili kvantifikovanje kakvog čovekovog delanja.

Većina frazema negativno je konotirana i upućuje na nepoželjno čovekovo ponašanje (npr. tuča, raskid, ogovaranje, izdaja, svađa, obmanjivanje, durenje, nagomilavanje obaveza). Pozitivno konotirani frazemi prisutni su u neznačajnom broju slučajeva (npr. prevazilaženje teškoća, izražavanje poštovanja, ponosito ponašanje).

Dragana Drobnjak, Snežana Gudurić, Ksenija Šulović

PHRASEMES WITH THE LEXEME *HEAD* IN FRENCH, SPANISH AND SERBIAN

Semantic field ‘human behavior’

Summary

This paper deals with a comparison of French, Spanish and Serbian phrasemes containing the lexeme Fr. *tête* / Sp. *cabeza* / Ser. *glava* that qualify human behavior. In spite of their almost equal number in our corpus (38 French, 37 Spanish and 33 Serbian phrasemes), their structural and semantic diversity is conspicuous, which led to two different approaches to classification and, consequently, resulted in two groups of phrasemes. The first group consists of items based on conceptual metaphors and the second of those analyzed by semantic decomposition.

Phrasemes based on conceptual metaphors (65) are more numerous than those classified according to the semantic criterion (43).

Most of the phrasemes have a negative connotation and indicate either undesirable human behavior or a situation generating such behavior (e.g. fights, break-ups, gossip, betrayal, quarrels, deception, sulkiness, being overburdened with obligations and duties, etc.). Phrasemes with a positive connotation occur in a very small number of cases (e.g. overcoming difficulties, expressing respect, taking pride in something, etc.).

Key words: linguoculturology, phraseme, head, semantic field ‘human behavior’, French, Spanish, Serbian

LITERATURA

- Andrić, E. (2013). Kontrastivna semantička analiza reči *fej* u mađarskom i *glava* u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. 56, sv. 2: 131–153.
- Barcelona, A. (ed.) (2003). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Cortès, C. (1998–1999). Phraséologie et corps humain. Etude comparative de la représentation du corps humain dans les expressions phraséologiques en français et en allemand. *Cahier du C.I.E.L.*, 6: 85–109.
- Cao, L. (2010). In-depth Behavior Understanding and Use: the Behavior Informatics Approach. *Information Science*, 180 (17): 3067–3085.
- Dragičević, R. (2009). O problemima identifikacije frazeologizama. *Südslavistik online*, 1: 35–44.

- Drobñjak, D., Šulović, K. (2016). *Lingvokulturološki triptih*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet.
- Kovačević, B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202–252.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.
- Levitis, D., Lidicker, W. Z., Jr. & Freund, G. (2009). Behavioural biologists do not agree on what constitutes behaviour. *Animal Behaviour*, 78: 103–110.
- Lorenz, K. (1987). *Temelji etologije*. Zagreb: Globus.
- Piper, P. (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Razdobudko-Čović, L. (2003). *Semantika i pragmatika somatizama u srpskom i ruskom jeziku*. Beograd: Vedes. (štampano ćirilicom)
- Ristić, G. (2013). *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja)*. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. (doktorska disertacija)
- Soriano, C. (2012). La metáfora conceptual. *Lingüística Cognitiva*. Barcelona: Anthropos, 97–121.
- Trivić, A. (2015). *Leksičko-semantička analiza somatizama u frazeologiji savremenog španskog i srpskog jezika: kontrastivni pristup*. Univerzitet u Kragujevcu, FILUM. (doktorska disertacija)
- Štrbac, G., Štasni, G. (2017). *Somatizmi i konceptualizacija stvarnosti u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (štampano ćirilicom)
- Šulović, K., Drobñjak, D. & Gudurić, S. (2018). Frazemi sa somatizmom glava u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Konceptualno polje 'čovekove

osobine'. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLIII/1, 337–356.

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across Languages and Cultures, Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zybatow, L. (1997). Idiome und Parömien aus kognitivlinguistischer und translationslinguistischer Sicht (am Beispiel des Russischen und Ukrainischen). U: Spillmann, O., Warnke, I. (Hrsg.) (1997). *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik*. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997, Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften. 579–588.

IZVORI

Ashraf, M., Miannay, D. (1995). *Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises*. Paris: Librairie générale de France.

Buitrago, A. (2000). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S. A.

Clave Diccionario de uso del español actual. (2002). Madrid: Ediciones SM.

DRAE: *Diccionario de la lengua española*. (1992). Madrid: Real Academia Española.

Drašković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.

Larousse, Dictionnaire encyclopédique illustré. (1993). Paris: Larousse.

Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. (2005). Paris: Robert.

Matijašević, J. (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik*. Sv. 1: Čovek – delovi tela (red. D. Gortan-Premk, V. Vasić, Lj. Nedeljkov). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku. (štampano ćirilicom)

Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka*. Beograd: Srpska književna zadruha. (štampano ćirilicom)

Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej. (štampano ćirilicom)

Rey, A. (2000). *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. (1959–2007). Beograd: SANU. (štampano ćirilicom)

- RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. (2007). Novi Sad: Matica srpska. (štampano ćirilicom)
- Seco, M., Andrés, O. & Ramos, G. (2009). *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Aguilar.
- TLFi: *Trésor de la langue française: dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle*. (1971–1994). Paris: Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

METAFORE O SMRTI I UMIRANJU U ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Cilj rada je da osvetli fenomen smrti u španskoj i srpskoj tradiciji i kulturi poređenjem metafora o smrti i umiranju. Rad se oslanja na postulate kognitivne lingvistike i teorije konceptualne metafore. Analiza metafora o smrti i umiranju upućuje na to da su navedena metaforička mapiranja vezana za pojam smrti istovremeno i mapiranja utemeljena na hrišćanskom sistemu verovanja (verovanja u besmrtnost, tj. večni život, postojanje raja i pakla, Sudnji dan, Boga kao Stvaraoca koji je na nebu itd.). Upravo ova verovanja pružaju osnovu za niz metaforičkih preslikavanja, koja su zajednička obama jezicima, tj. narodima, i nalaze se u osnovi izraza: SMRT JE VEČNI ŽIVOT, SMRT JE UNIJA/SJEDINJAVANJE SA BOGOM, SMRT JE SAN/ODMOR, SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK i SMRT JE KRAJ. S obzirom na to da oba naroda pripadaju evropskom kontekstu i hrišćanskoj tradiciji i kulturi, ostaje otvoreno pitanje o postojanju univerzalnog karaktera metaforičkih mapiranja koja smo pronašli u obama jezicima. Buduća istraživanja na ovu temu trebalo bi da iznedre kontrastivne studije koje bi ove jezike poredile sa jezicima koji ne pripadaju judeo-hrišćanskoj tradiciji.

Ključne reči: metafora, idiomatski izraz / frazem / frazeologizam, smrt, religija, španski jezik, srpski jezik.

UVOD

„Svet hoće da se obnovi. Miriše na smrt. Ništa novo ne dolazi bez smrti.”

(Herman Hese)

Smrt je najveća misterija života. Njena neizbežnost je tokom istorije bila izvor čuda, straha, nade i zbunjenosti, a ljudi su jedina vrsta koja je svesna neizbežnosti smrti (Wendell Moller, 2003: 871). Smrt predstavlja neodvojivi deo ljudskog života i taj fenomen zaokupljao je čoveka od najranijih dana. To je pojava o kojoj se promišljalo još od antičkih vremena, a svaka tradicija gradi verovanja,

* ivana.georgijev@ff.uns.ac.rs

mitove i obrede vezane za fenomen smrti u skladu sa svojim istorijskim, religioznim i kulturološkim osobenostima (Drobnjak–Gudurić, 2011: 237). Kroz istoriju religija i smrt bile su neraskidivo povezane, a smrt se često smatra jednim od osnovnih pokretača religioznosti. Strah od smrti, odnosno želja da se prevaziđu granice ovog jednog „telesnog” života koji nam je dat, tj. da se nastavi besmrtno postojanje, prema ovakvom mišljenju, u osnovi je religijskog pogleda na svet (Kovačević–Sinani, 2014: 1055–1056).

Cilj ovog rada jeste da osvetli fenomen smrti u španskoj i srpskoj tradiciji i kulturi poređenjem metafora o smrti i umiranju, kao i da otkrije postojanje konceptualne organizacije koja bi bila shvaćena kao osnova korišćenja različitih metaforičkih izraza za smrt i umiranje. Analizom španskog i srpskog korpusa imamo za cilj da identifikujemo metaforička preslikavanja (mapiranja) u ovim dvama jezicima, tj. da uočimo načine metaforičke konceptualizacije fenomena smrti. Imajući u vidu da srpski narod pripada krugu evropskih naroda sa hrišćanskom tradicijom (najvećim delom pravoslavne veroispovesti), kao i da španska zajednica pripada evropskim narodima hrišćanske katoličke tradicije, polazimo od pretpostavke da će zajednička, hrišćanska tradicija u kontrastivnoj analizi metafora o smrti i umiranju ukazati na poklapanja i sličnosti u načinu konceptualizacije ovog fenomena, koji je tokom istorije bio pod velikim uticajem religije.

TEORIJSKI I METODOLOŠKI OKVIR

Rad se oslanja na postulate kognitivne lingvistike i teorije konceptualne metafore (engl. *Conceptual Metaphor Theory*), koju su razvili Lejkof i Džonson (Lakoff–Johnson, 2003 [1980]). Kako navode ovi uticajni naučnici u oblasti kognitivne lingvistike (Lakoff–Johnson, 2003 [1980]; Johnson, 1987; Lakoff, 1987; Lakoff, 1994), čini se da je ljudska sposobnost da konceptualizuje i razume svet oko sebe u suštini pitanje ljudskog iskustva (percepcije, motoričkih aktivnosti, kulturnih praksi) i mašte (metafore, metonimije, slikovne šeme).

Metafora u kognitivnoj lingvistici predstavlja glavni mehanizam putem kojeg razumemo apstraktne pojmove i koji nam omogućava da apstraktno razmišljamo, tako što nam pruža način da razumemo pojmove koje ne možemo da vidimo ili da opipamo. Kako navodi Klikovac (2004: 14), apstraktne domene svog iskustva razumemo na osnovu iskustva sa fizičkim svetom, a metafore su naše osnovno sredstvo za razumevanje tih apstraktnih iskustava. Koristimo *izvorni konceptualni domen* (engl. *source domain*) da bismo bolje razumeli *ciljni konceptualni domen* (engl. *target domain*) (Lakoff–Johnson, 2003 [1980]), pa se

tako metafora sastoji od izvornog i ciljnog domena: izvorni je više fizička, a ciljni više apstraktna vrsta domena (Kövecses, 2005). Mehanizam metafore zasnovan je na preslikavanju čulno saznatljivog i dobro poznatog domena na drugi domen, koji je apstraktan (Klikovac, 2004: 11–12).

Zajedničko ljudsko iskustvo ima veliki uticaj na oblikovanje metaforičkih preslikavanja koja postoje u jeziku. Upravo to i jeste razlog postojanja mnogih konceptualnih metafora koje možemo smatrati univerzalnim, ili potencijalno univerzalnim (Kövecses, 2015: 6). Kevečeš navodi da se konceptualne metafore mogu zasnivati na dvema (pretežno univerzalnim) stvarima: telesnom iskustvu i (relativnom) kulturnom iskustvu (Kövecses, 2015: 95), a ljudsko telo idealan je izvorni domen, jer ga dobro poznajemo (Kövecses, 2010: 18). Mi interpretiramo sopstveno fizičko iskustvo u skladu sa kulturnim pretpostavkama, vrednostima i stavovima, jer svako je iskustvo prožeto kulturom. To znači da mi doživljavamo sopstveni svet u skladu sa time kako naša kultura oblikuje naša iskustva (Lakoff–Johnson, 2003 [1980]: 57). U kognitivnoj lingvistici pojmovi „telesno iskustvo” (engl. *bodily experience*) i „ljudsko utelovljenje” (engl. *human embodiment*) zauzimaju važno mesto. Koncept utelovljenja povezan je sa našim kolektivnim biološkim kapacitetima i našim fizičkim i društvenim iskustvima. Zbog toga i načini konceptualizacije proizilaze iz naših telesnih iskustava i povezuju se sa njima (Lakoff, 1987: 267).

Tema smrti nalazi svoje mesto u kognitivnoj lingvistici jer smrt je jedna od pojava koje najviše zaokupljaju čovekovu pažnju, mada o njoj istovremeno i ne želimo previše da razmišljamo. Od trenutka rođenja započinje proces starenja, pa je smrt neminovna i neizbežna pojava za sva ljudska bića (Opašić–Gregorović, 2010: 56). Svi govorimo o smrti metaforično upravo otuda što nemamo neposrednog iskustva sa vlastitom smrću, pa razvijamo metafore koje pokušavaju da savladaju tu prazninu neiskustva (Thomas, 2007, prema Kuljić, 2014: 9). Strah od smrti nalazi se u osnovi religijskih učenja i želje da se prevaziđu granice „telesnog” života, koji nam je, kao živim bićima, podaren, tj. da se nastavi besmrtno postojanje nakon telesne smrti. Religija zbog toga ima važno mesto kada je način poimanja smrti i razmišljanja o njoj u pitanju (Kovačević–Sinani, 2014: 1055–1056). Kako navodi Palajsa-Backović (2012: 48), pozitivan stav prema umiranju i odlasku na drugi svet u prošlosti je dominirao zahvaljujući uticaju crkve i pobožnosti društvene zajednice.

Pod pretpostavkom da su hrišćanska uverenja uticala na načine konceptualizacije smrti i umiranja u srpskom i španskom društvu, u narednom delu rada izložena je analiza španskih i srpskih metafora o smrti i umiranju, s posebnim osvrtom na religijski, tačnije hrišćanski, aspekt. Građa je prikupljena iz opštih i frazeoloških rečnika španskog i srpskog jezika i digitalnih izvora. Ističemo da

poređenje metafora nije vršeno s ciljem da se pronađu ekvivalenti za svaku od njih, već je u radu pažnja usmerena na uočavanje metafora koje se u srpskom i španskom jeziku koriste da bi se govorilo o smrti. Korpus obuhvata 24 jezička izraza, tj. frazema, na srpskom i 34 na španskom jeziku.

ŠPANSKE I SRPSKE METAFORE O SMRTI I UMIRANJU

Analiza španskih i srpskih metafora o smrti i umiranju ukazala je na postojanje brojnih metafora koje se zasnivaju na sistemu verovanja u hrišćanskoj tradiciji, tj. na nekim od osnovnih hrišćanskih uverenja, kao što su:

- postojanje **života nakon smrti**, tj. uverenje o **besmrtosti**
Antropološki gledano, čovek nije spreman da fizičku smrt prihvati kao odlazak u ništavilo, a religija se hrani ovom strepnjom (Kuljić, 2014: 15). Prema verovanjima unutar katoličke tradicije, telesna smrt ne predstavlja kraj života (Braun, 2000: 48), a isto verovanje prisutno je i u pravoslavnom učenju. U srcu hrišćanstva leži verovanje u Hristovo uskrsnuće i mogućnost da, kroz veru u Hrista, čovečanstvo uskrsne u večni život. Kada se smrt posmatra kao prelazna tačka ka večnom životu, može se lakše prihvatiti (Braun, 2000: 84). Prema zapadnim sistemima verovanja, postoji život posle smrti, a koncept „lične besmrtosti” osnovno je verovanje unutar hrišćanske tradicije (Kastenbaum, 2003: 456, 458). Prema nekim mišljenjima, strah od smrti i verovanje u život nakon smrti predstavljaju univerzalni fenomen (Berta, 2003: 13). Verovanje u besmrtost i produženje života u večnosti jedna je od najkompleksnijih i najspeциfičnijih odbrana od straha, karakteristična za zapadnu civilizaciju od njenih početaka sve do današnjih dana (Erić, 2001: 87).
- postojanje **Sudnjeg dana, raja i pakla**
Sudnji dan je dan na koji će mrtvi biti pozvani da im se sudi, i biti večno nagrađeni ili osuđeni. U trenutku smrti ljudima se sudi na osnovu načina na koji su živeli (Braun, 2000: 84). Hrišćanska vera vrlo uzdržano govori o raj i paklu, kao mestima na koja duša može otići nakon Sudnjeg dana. Raj je mesto blaženstva, dok pakao predstavlja mesto muka i patnje (Matić, 2013: 15, 27). Dakle, prema hrišćanskom učenju, zagrobni život postoji u dvama različitim svetovima – u raj i paklu. Pravednici posle smrti nastavljaju da žive u raj, a grešnici odlaze u pakao, gde su izloženi mnogim mučenjima (Zečević, 2007: 30). Prema katoličkoj doktrini, život se ne završava telesnom smrću, već tada duša napušta telo i odlazi u raj, čistilište ili pakao (Braun, 2000: 48), dok prema pravoslavnoj doktrini odlazi u raj ili pakao, jer čistilište je pojam koji se vezuje isključivo za katoličanstvo.

• raj se nalazi **gore, na nebu**

Mitovi i legende o Isusovom uskrsnuću vezuju se za mit o Carstvu nebeskom, u koje će, nakon smrti, stupiti svi hrišćanski pravednici (Vukomanović, 1992: 119). Hrišćanska učenja usadila su ideju o ponovnom susretu sa voljenim osobama nakon završetka ovozemaljskog života i odlaska na nebo (Kastenbaum, 2003: 458). Nakon odlaska u raj, oni se ponovo sastaju, tj. sjedinjuju, u životu koji ih čeka nakon smrti. Na nebu sledi **susret sa Bogom** i sa svecima.

Verovanje u život posle smrti nalazi se u osnovi metafore SMRT JE VEČNI ŽIVOT. U španskom jeziku pronalazimo sledeće izraze, tj. jezičke realizacije, u kojima su sadržane metafore:

- *ir a la vida eterna* ('ići u večni život');
- *descansar en la Gloria eterna* ('počivati u večnoj slavi');
- *dormir el sueño eterno* ('spavati večnim snom').

U srpskom jeziku takođe pronalazimo primere kao što su:

- *otići u večni mir;*
- *zaspali večnim snom / počinuti večnim snom;*
- *ići/otići na večni počinak;*
- *ići na večno počivalište.*

Deo ove metafore čine pojave kao što je susret sa Bogom i sa svecima nakon smrti, a taj susret događa se nakon odlaska, tj. uspinjanja, na nebo, gde se nalazi raj, što se ogleda u izrazu:

- *ascender a los cielos* ('popeti se na nebo'). Ova metafora jeste i primer prostorne metafore VEČNI ŽIVOT JE GORE.

Verovanje u susret sa Bogom i sa svecima nakon smrti u osnovi je metafore SMRT JE UNIJA/SJEDINJAVANJE SA BOGOM, što vidimo u izrazu:

- *reunirse con el Creador* ('sjediniti se sa Tvorcem').

Čovekova telesna, prolazna egzistencija završava se trenutkom upokojenja. U srednjem veku samrtni čas manje je shvatan kao kraj, a više kao novi početak, koji nagoveštava najvažniju etapu ljudskog bitisanja – obitavanje u budućem veku, tj. večni život u Hristu (Popović, 2011: 163).

Odlazak na nebo i susret sa Bogom predstavlja Sudnji dan, kada se ljudskoj rasi sudi za život koji je vodila na zemlji:

- *ser llamado a juicio* ('biti pozvan na suđenje').

Prema hrišćanskom učenju, zagrobni život postoji u dvama različitim svetovima – u raj u paklu. Pravednici posle smrti nastavljaju da žive u raj u, a grešnici odlaze u pakao. Slična shvatanja bila su poznata i mnogim drugim dualističkim religijama, čije je osnovno učenje borba dobra i zla. Hrišćanstvo je te koncepcije sintetizovalo i prilagodilo svojim potrebama (Zečević, 1982: 25).

Viđenje smrti kao zasluženog odmora nakon brojnih patnji u ovozemaljskom životu, tj. odmora koji donosi spokojstvo i mir (večni san), nalazi se u osnovi metafore SMRT JE SAN/ODMOR. Pronalazimo i srpske i španske izraze (koji sadrže metaforička preslikavanja) koji prikazuju smrt kao san ili odmor, tj. postoji niz izraza u obama jezicima u kojima je smrt konceptualizovana kao spavanje odnosno odmor. U srpskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *zaspati*;
- *zaspati večnim snom*;
- *ići/otići na večni počinak*;
- *počinuti večnim snom*;
- *ići na večno počivalište*;
- *upokojiti se*;
- *počivati u miru (božjem)*;
- *otići u večni mir*.

U španskom jeziku pronalazimo primere:

- *descansar/reposar* ('počivati', 'odmarati se');
- *descansar en paz / en la paz del Señor* ('počivati u miru / u miru božjem');
- *descansar/dormir en el Señor* ('upokojiti se u Gospodu');
- *dormir en Dios* ('upokojiti se u Bogu');
- *descansar en la Gloria eterna* ('počivati u večnoj slavi');
- *dormir el sueño eterno* ('spavati večnim snom');
- *dormir el sueño de los justos* ('spavati snom pravednika');
- *descansar en tierra santa* ('počivati u Svetoj zemlji').

Osnovu za metaforu SMRT JE SAN/SPAVANJE predstavlja naše znanje o fiziološkim efektima smrti, jer u ovim metaforama nailazimo na korespondencije (preslikavanje) između izvornog i ciljnog domena, tj. između osobe koja spava i mrtve osobe. To se dešava jer postoji određena korespondencija između fizioloških efekata smrti i efekata spavanja; kako navodi Tian (2014: 138), to su sledeće sličnosti:

- entiteti koji spavaju mirni su i leže – efekat spavanja je mirnoća i ležanje;

- entiteti koji su mrtvi mirni su, ne pomeraju se, tj. leže – efekat smrti je mirnoća i ležanje.

Izrazi u kojima je smrt u obama jezicima konceptualizovana kao spavanje temelje se na korespondenciji koja podrazumeva, u obama slučajevima, jedan oblik stanja bez svesti. Zbog čega su ove metafore hrišćanski motivisane? Fernandes (Fernández, 2006: 121) ističe da je ovo mapiranje zasnovano na činjenici da su odmor i spavanje privremeni, i stoga se smrt konceptualizuje kao privremeni događaj. Ova analogija podrazumeva da prestanak telesnih funkcija i govora nije automatski identifikovan sa simptomima fizičke smrti, jer je prisutan i u mirnom snu. Konceptualizacija koja povezuje smrt sa odmorom ili snom/spavanjem predstavlja eufemistički pristup temi smrti, kao tabu temi, uglavnom zato što ova asocijacija na kraju vodi ka poricanju smrti kao takve. To znači da umiruća osoba više nije mrtva, već je utonula u utešni san. Hrišćani koriste ovu metaforu da se uteše kada neko umre i da označe da se mrtvi odmaraju od zemaljskih obaveza. U pitanju je poricanje smrti, jer se pretpostavlja da se mrtva osoba negde odmara ili da spava, i prestaje da pati i da se muči u ovozemaljskom životu (Fernández, 2006: 121), što se jasno vidi u sledećoj metafori za smrt:

- *dejar de sufrir* ('prestati patiti').

Kod metafore u kojoj se smrt poredi sa odmorom poreklo korespondencije između odmora i smrti leži u tome što se u okviru konceptualne metafore SMRT JE ODMOR smatra da smrt pruža neku vrstu olakšanja, a samim tim i odmora umirućoj osobi, na čemu se i zasniva ovo mapiranje, kao i njegova eufemistička sila.

Smrt je, bez sumnje, predstavljala trajnu i veoma važnu preokupaciju još za života čovekovog. Stoga je glavni zadatak svakog pravog hrišćanina bila temeljna priprema za trenutak odlaska (Popović, 2011: 163), a čin napuštanja ovog sveta, ili možda bolje reći – *umeće umiranja* kod Srba u srednjem veku nije se bitno razlikovalo od situacije karakteristične za druge evropske hrišćanske narode (Popović, 2011: 164). Hrišćanska tradicija smrt naziva „krajem hodočasnog stanja osobe”, ili „krajem putovanja osobe”. Celokupan se život, u određenom smislu, posmatra kao priprema za smrt, koja predstavlja prestanak odgovornosti osobe za oblikovanje sopstvenog zemaljskog života i rada na dostizanju spasenja kroz milost božju (Braun, 2000: 84). Ovo uverenje u osnovi je metafore SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK, koja predstavlja *slikovnu šemu*. Destinacija putovanja za hrišćanske vernike jeste raj, tj. nebo. Prema tome, umiranje se konceptualizuje kao putovanje na nebo, tj. u raj.

U srpskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *otići*;
- *otići/proći život*;
- *otići na drugi svet*;
- *napustiti ovaj svet*;
- *otići/ići Bogu na istinu*;
- *otići pod crnu zemlju*;
- *rastati se sa životom/dušom*;
- *oprostiti se sa životom / s ovim svetom*;
- *rasta(vi)ti se sa ovim svetom / od ovoga sveta*;
- *putovati, preseliti se u večnost*;
- *ići/otići na večni počinak*;
- *ići na večno počivalište*;
- *otići u večni mir*;
- *otići u grob*.

Brojni su i primeri na španskom jeziku:

- *irse / irse prematuramente* ('otići / prerano otići');
- *irse al hoyo* ('ići/otići u grob');
- *irse de viaje* ('otići na put');
- *ser el viaje último de alguien* ('biti nekome poslednje putovanje');
- *hacer el último viaje* ('otići na poslednje putovanje');
- *irse al otro mundo / al otro barrio* ('otići na drugi svet');
- *mudarse a un mejor barrio* ('preseliti se u bolji kraj');
- *irse/salir de este mundo* ('otići sa ovog sveta');
- *abandonar este mundo* ('napustiti ovaj svet');
- *irse/volar al cielo* ('otići/odleteti na nebo');
- *irse a la Gloria* ('ići u slavu');
- *pasar a mejor vida* ('otići u bolji život');
- *dejar a alguien* ('napustiti nekog');
- *partir(se) alguien de esta vida* ('rastati se od života').

Kroz metaforu SMRT JE PUTOVANJE umiranje je koncipirano kao putovanje životnom stazom od polazne tačke do kraja. Lejkof (Lakoff, 1987: 275) navodi da kompleksni događaji imaju inicijalna stanja (izvor), sekvencu faza koje dolaze između (putanja) i konačno stanje (odredište). Ovo konceptualno iskustvo strukturirano je u vidu slikovne šeme *izvor–put–cilj/destinacija* (engl. *Source–*

Path–Goal), koja predstavlja osnovu za seriju metaforičkih mapiranja iz ovog prostornog domena u apstraktni domen kao što je smrt. Ova slikovna šema temelji se na telesnom iskustvu: svaki put kad krenemo bilo gde, postoji mesto odakle krećemo, mesto na kom će se završiti to kretanje, ali i niz usputnih lokacija koje povezuju početnu i krajnju tačku kretanja. Život se može shvatiti kao proces sa početnom i krajnjom tačkom i vremenskim rasponom. Metaforičko shvatanje prolaska vremena zasnovano je na kretanju po fizičkom putu, i mi razumemo tok procesa uopšte metaforički kao kretanje po putu ka nekoj krajnjoj tački. Tako se ljudski život karakteriše kao proces, i kao takav ograničen je šemom *izvor–put–cilj*, tako da se smatra da ima početnu tačku, krajnju tačku i vremenski period između. Na taj način, smrt se može koncipirati kao poslednji momenat u našem vremenskom periodu, kroz metaforu SMRT JE POSLEDNJI ČAS. U srpskom i španskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *kucnuti nekome poslednji (samrti) čas;*
- *llegarle a alguien la hora / su hora / su última hora* ('stići nekom čas / poslednji čas').

Lejkof i Tarner (Lakoff–Turner, 1989: 8) navode da je ova metafora, tj. slikovna šema, aktivirana od strane metafore SMRT JE ODLAZAK NA KONAČNU DESTINACIJU, tj. SMRT JE POSLEDNJE PUTOVANJE. Iz ove perspektive, smrt je koncipirana kao poslednja faza našeg životnog veka, pomoću metafore SMRT JE KRAJ. Prolazak vremena na kraju će dovesti do smrti, pa se zbog toga javljaju metafore koje se fokusiraju na krajnju tačku tog procesa, kroz metaforu SMRT JE KRAJ, kao i na rezultat, koji predstavlja nestanak sa ovog sveta. U srpskom jeziku pronalazimo sledeće izraze koji ilustruju ovu ideju:

- *doći / približiti se kraj;*
- *raskinuti sa životom;*
- *kucnuti nekome poslednji (samrti) čas;*
- *ispustiti poslednji dah;*
- *poslednji dug Bogu platiti.*

Brojni su primeri koje smo pronašli u španskom jeziku:

- *llegarle a alguien la hora / su hora / su última hora* ('kucnuti nekom čas / poslednji čas');
- *llegarle a alguien el fin de sus días* ('doći nekome kraj njegovih/njenih dana');
- *terminar/acabar la vida de alguien* ('završiti se nečiji život');
- *dar fin* ('završiti', 'umreti');

- *dar fin a la vida de alguien* ('okončati/završiti nečiji život');
- *llegar el término de vida* ('stići kraj života');
- *exhalar el último aliento* ('izdahnuti', 'ispustiti poslednji dah').

Kod Srba je bilo rašireno mišljenje da duša napušta telo kao pramičak magle u poslednjem dahu. Zato se i danas za čoveka koji je umro kaže da je „izdahnuo”, „ispustio dušu” (Zečević, 1982: 11). Ovu ideju pronalazimo u obama jezicima, pa je ekvivalent srpske metafore *ispustiti poslednji dah* metafora na španskom jeziku *exhalar el último aliento* ('izdahnuti', tj. 'ispustiti poslednji dah').

ZAKLJUČAK

U skladu sa ciljem ovog rada – da osvetlimo fenomen smrti u španskoj i srpskoj tradiciji i kulturi – analizirali smo metafore o smrti i umiranju, obraćajući posebnu pažnju na religijski aspekt. Prikazali smo načine na koje se smrt i umiranje metaforički konceptualizuju u ovim dvama jezicima, putem sistema metafora utemeljenih na našem telesnom i društvenom iskustvu. Na osnovu analize odabranog korpusa uočili smo brojna poklapanja i ista mapiranja (preslikavanja), kao i slične načine konceptualizacije smrti i umiranja, konstruisane oko motiva hrišćanske religije u srpskom i španskom jeziku.

Analiza metafora o smrti i umiranju upućuje na to da su navedena metaforička mapiranja za smrt istovremeno i mapiranja utemeljena na hrišćanskom sistemu verovanja (verovanja u besmrtnost, tj. večni život, postojanje raja i pakla, Sudnji dan, Boga kao Stvaraoca koji je na nebu itd.). Upravo ova verovanja pružaju osnovu za niz metaforičkih izraza koji su zajednički obama jezicima, tj. narodima, i nalaze se u osnovi metafora: SMRT JE VEČNI ŽIVOT, SMRT JE UNIJA/SJEDINJAVANJE SA BOGOM, SMRT JE SAN/ODMOR, SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK i SMRT JE KRAJ. Analizirane metafore o smrti i umiranju oslanjaju se na hrišćanska uverenja, što je i bila pretpostavka autorke rada. Većina izraza o smrti (koji sadrže metaforička preslikavanja) zasniva se na hrišćanskoj nadi da će oni koji su umrli otići na nebo, tj. u raj, i živeti večno, da će se sastati, tj. sjediniti, sa Bogom/Stvaraocem, da će nakon smrti preći u „bolji svet” i u raju se odmoriti od ovozemaljskog života. Možemo reći da je hrišćanska religija motivisala pozitivan pogled na smrt. Metafore o smrti i umiranju u srpskom i španskom jeziku predstavljaju eufemističke zamene, jer se o smrti ne govori direktno, što pokazuje da se smrt, iz straha, konceptualizovala kao tabu. Ove metafore koriste se s ciljem da uteše ljude zbog gubitka neke osobe i pomognu im

da se suoče sa gubitkom, time što poručuju da se osoba koja je umrla odмара od ovozemaljskog života i muka, prešavši u večni život, koji sledi nakon smrti.

Analiza korpusa ukazala je na uticaj hrišćanske religije na načine metaforičke konceptualizacije fenomena smrti u španskom i srpskom jeziku. S obzirom na to da oba naroda pripadaju evropskom kontekstu i hrišćanskoj tradiciji i kulturi, ostaje pitanje da li možemo zaključiti da postoji univerzalni karakter metaforičkih mapiranja koja smo pronašli u obama jezicima. Kako navodi Lejkof (Lakoff, 1994), neka su mapiranja univerzalna, dok su druga karakteristična za određenu kulturu, tj. kulturno uslovljena, pa su zbog toga neophodne i kontrastivne studije koje bi ove jezike poredile sa jezicima koji ne pripadaju judeo-hrišćanskoj tradiciji. Takva istraživanja mogla bi da upute na različita mapiranja, tj. različite konceptualizacije, kada je fenomen smrti u pitanju, što predstavlja i smernice za buduća istraživanja na ovu temu.

Ivana Georgijev

METAPHORS ON DEATH AND DYING IN SPANISH AND SERBIAN

Summary

The aim of this paper is to highlight the phenomenon of death in Spanish and Serbian traditions and cultures by comparing metaphors on death and dying. The author aims to identify metaphorical mappings in these two languages, as well as to detect the ways of metaphorical conceptualization of the phenomenon of death. We proceeded from the assumption that a common Christian tradition (Orthodox in Serbian and Catholic in Spanish case) had influenced the way of Serbian and Spanish conceptualization of death. The same or similar religious traditions could reveal certain similarities in the contrastive analysis of the metaphors on death and dying.

The paper relies on the postulates of cognitive linguistics and the theory of conceptual metaphor. A metaphor represents the main mechanism in cognitive linguistics which allows us to understand abstract concepts and phenomena we cannot see or touch. When the topic of death is concerned, it finds its place in cognitive linguistics because death is one of the biggest concerns of people, seen as the biggest mystery of all, although, at the same time, we do not want to think too much about it.

The analysis suggests that metaphorical mapping for death are based on the Christian religious belief system (beliefs about immortality, eternal life, existence of Paradise and Hell, Judgment Day, God as the Creator...). These beliefs provide the basis for a series of metaphorical expressions that are common in both languages and cultures. These beliefs are form the basis of the metaphors: DEATH IS THE ETERNAL LIFE, DEATH IS A UNION / A MEETING WITH GOD, DEATH IS A DREAM / A REST', DEATH IS A TRAVEL / A

DEPARTURE AND DEATH IS THE END. These results do not surprise us bearing in mind that both nations belong to the European context and Christian traditions and cultures, nevertheless the question of the existence of the universal character of metaphorical mapping, that we found in both languages, still remains. The guidelines for some future research on this subject could be contrastive studies that would compare these languages with other languages that do not belong to the Jewish-Christian tradition.

Key words: metaphor, death, religion, Spanish language, Serbian language

LITERATURA

- Berta, P. (2003). Anthropological Perspective. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1. New York: Macmillan Reference USA. 26–29.
- Braun, S. F. (2000). *Hrišćanstvo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Drobnjak, D., Gudurić, S. (2011). Frazemi iz semantičkog polja „smrt” u francuskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LIV (2), 237–246.
- Erić, Lj. (2001). *Strah od smrti*. Niš: Prosveta.
- Fernández, C. (2006). The language of Death: Euphemism and Conceptual Metaphorization in Victorian Obituaries. *Sky Journal of Linguistics*, 19, 101–130.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kastenbaum, R. (2003). Immortality. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1. New York: Macmillan Reference USA. 456–461.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Kovačević, I., Sinani, D. (ured.) (2014). Antropologija smrti ili nova antropogija i religijski kompleks vezan za smrt. *Etnoantropološki problemi*, 9 (4), 1055–1072.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2015). *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuljić, T. (2014). *Tanatopolitika: sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti*. Beograd: Čigoja.

- Lakoff, G., Johnson, M. (2003 [1980]). *Metaphors we live by*, 2nd edn. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1994). The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony, A. (ed.) (1994). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.
- Matić, T. (2013). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Albatros plus.
- Opašić, M., Gregorović, M. (2010). Smrt u hrvatskoj frazeologiji. *Croatica et Slavica Iadertina*, 6 (6), 55–72.
- Palajsa-Backović, K. (2012). Eufemizmi u čituljama crnogorske dnevne štampe. *Lingua Montenegrina*, 5/1 (9), 39–50.
- Popović, M. (2011). Srednjovekovna epoha. U: Popović, M., Timotijević, M. & Ristović, M. (2011). *Istorija privatnog života u Srba: od srednjeg veka do savremenog doba*. Beograd: Clio. 19–170. (štampano ćirilicom)
- Tian, C. (2014). A Contrastive Study of Death Metaphors in English and Chinese. *International Journal of English Linguistics*, 4 (6), 134–142.
- Vukomanović, M. (1992). *Rani hrišćanski mitovi. Hermeneutička ispitivanja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Wendell Moller, D. (2003). Taboos and Social Stigma. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1. New York: Macmillan Reference USA. 871–873.
- Zečević, S. (2007). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zečević, S. (1982). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Vuk Karadžić, Etnografski muzej. (štampano ćirilicom)

IZVORI

- Cantera Ortiz de Urbina, J., Gomis Blanco, P. (2007). *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español*. Madrid: Abada Editores.
- Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej. (štampano ćirilicom)
- Real Academia Española. (2001). *Diccionario de la lengua española* (22.^a ed.). Preuzeto 15. maja 2018, sa <http://lema.rae.es/drae/>

Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [on-line]. *Corpus diacrónico del español*. Preuzeto 15. maja 2018, sa <http://www.rae.es/recursos/banco-de-datos/corde>

RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007. (štampano ćirilicom)

РУСИНИСТИКА

Михајло Фејса*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК 811.161.2:811.163.4'36
DOI: 10.19090/gff.2018.2.197-213
Стручни научни рад

ПОРОВНУЈУЦИ ИДИОМИ З ДІЄСЛОВАМИ У РУСКИМ ЯЗИКУ И ЇХ СЕРБСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ**

У работи ше анализују поровнујуци идиоми хторим поровнујуца часц дієслово. Вигледоване облапело 232 поровнујуци идиоми руского языка хторим дієслово перша часц, односно компарандум. Попри анализи состава руских идиомах, у работи обезпечени и їх сербски еквиваленти. Автор сербски еквиваленти класификовал на цалком еквивалентни идиоми, часточно еквивалентни идиоми и описни еквиваленти. Робота обезпечуе и одредзени статистични податки о руских идиомах и перши информациї у русинистици о заступеносци дзепоедних сегментох структури поровнујуцих идиомах зоз дієсловами.

Ключни слова: руски язык, сербски язык, идиоми, поровнујуци идиоми зоз дієсловами, прекладни еквиваленти.

УВОД

Єден з найчежших сегментох при учено єдного языка то його фразеология. Тото вигледоване ма за цель помогнуц бешеднїком руского языка систематизовац руску фразеологию и оможлівиц им же би легчеше звладали сербски еквиваленти. Цалком ясне же ше не можеме у подполносци виражовац або розумиц других кед зме не упознати зоз најчастейшима фразеологизмами датого языка. Вираз *фразеологизм* у рускей лингвистици хасновал Юлиан Рамач (Ramač, 2002: 456). У сербскей лингвистици, паралелно зоз термином *фразеологійна єдинка*, вираз *фразеологизм* хасновала и Драгана Мршевич-Радович (Mršević-Radović, 1987: 11). Авторка наводзи же у хаснованю и шлїдујуци термини: *идиом*, *идиоматска фраза*, *устаємнена*

* fejsam@gmail.com

** Робота настала як продукт проєктох 187002 (*Язики и култури у часу и простору*) и 187017 (*Дискурси меншинских языкох, литературох и културох у юговосточней и стредней Европи*), хтори финансиє Министерство просвити, науки и технологійного розвою Републики Сербії.

фрази, фразеологічний оборот (вираз, конструкція), устаємнені оборот (конструкція), фразем (ibid.). Як синонім тим терміном ми у тей роботі будземе хасновац термин *идиом* (спрам: Varga–Groszler, 2008; Ivanovska–Groszler, 2011). Идиом представля порядок словох (термини, вирази або виреченя) хтори стабилни у своєї структури и значеню. Значене идиома не препознатліве гоч познати поєдинечни значеня конститутивних словох та го прето необхідне спатрац як целосц. Идиомске значене створене з общим хаснованьом у периодзе од веліх децениях або вилах и характеризує го конвенціоналізованосц.

Цо ше дотика поровнуючих идиомах, хтори тема тей роботі, вони представляю формални вязи найменей двох словох. За розлику од идиомах у хторих пришло до подполней десемантизації лексемох (кед нове значене неспрепознатліве бешеднікови) значене поровнуючих идиомах углавним мож заключиц на основи значеньох состояйних часцох (напр. *висц як витор, сцекац як заяц*). У основней структури поровнуючого идиома ясно ше видзелюю три часци:

1. часц А (ліви бок), часц хтора ше поровнує;
2. часц Б, поровнуюца частка (Kovačević, 2012) або поровнуюци злучнік *як* (Fink-Arsovski, 2002), цо тримає за одвитуующи термин бо упут`ює на функцию дотичного слова у поровнуючих идиомах;
3. часц В (прави бок), часц зоз хтору ше перша часц поровнує.

И у славистичней и у англистичней літератури поровнуюци идиоми ше дзеля у зависносци од файти словох хтори ше звяюю на лівим боку структури. Так напр. Дженифер Сеидл и Вилиєм Мекморди у англійским язiku розликую: 1. поровнуюци идиоми зоз прикметніками (*as merry as a cricket*); 2. поровнуюци идиоми зоз дієсловами (*to drink like a fish*); 3. розлични поровнуюци идиоми (*to be like a red rag to a bull, as quick as a dog can lick a dish*) (Seidl–McMordie, 1987: 223). Поровнуюци идиоми у англійским препознатліви по *like* и *as soon as*, у сербским по *као* и *попут*, а у руским виключно по *як*. Йосип Матешич предклада розробеншу класификацию за горватски язык, хтору прилапює и Мария Омазич (Omazić, 2002: 106), а хтору и ми хаснуєме у тей роботі та по файти словох у позиції компарандума (часци А) руски поровнуюци идиоми групуєме на:

1. поровнуюци идиоми зоз прикметніками (напр. *красна як бабка*);
2. поровнуюци идиоми зоз дієсловами (напр. *роснуц як з води*);

3. поровнуюци идиоми зоз меновніками/меновніцким виразом (напр. *гарсци як лопати*);
4. поровнуюци идиоми зоз присловніками/присловніцким виразом (напр. *жимно як у лядовні*);
5. такв. нулти тип, кед компарандум випущени; то ше одноши и на идиоми у хторих випущени форми дієслова *буц* (напр. *як осу*).

Зоз поровнуюцима идиомами ше жада єдно поняце оквалифіковац, зробиц познатшим зоз приводзеньом до вязи по даякей прикмети зоз познатшим поняцом, при хторому тота прикмета виражена у вельким ступню и общепозната. Зоз поровнованьом ше змоцнює значенє (прикмета) поняца, одкриваю ше подобносци, але и розлики хтори существую медзи поровнуюцима поняцами (Mršević-Radović, 1987: 42)

Вигледовацки корпус формовани на основи капиталного лексикографийного діла *Руско-сербски словник* (Ramač–Timko–Djtko–Medješi, & Fejsa, 2010), хтори обезпечує и сербски еквиваленти. При запровадзованю еквивалентности ми на становиску Вернера Колера хтори трима же еквивалентносц подрозумює еквивалентни поняца у специфичних ЖТ – ЦТ (жридлови текст – цильни текст) парох и контекстох и же мож розликовац “пейц розлични файти еквиваленції: (а) денотативну еквиваленцию хтора уключує звонкалингвистични контекст єдного текста, (б) конотативну еквивалентност хтора ше одноши на лексични вибор, (в) текстуално нормативну еквиваленцию хтора ше одноши на типи текстох, (г) прагматичну еквиваленцию хтора уключує примателя тексту або порученя, и (г) формалну еквивалентносц хтора ше одноши на форму и естетику текста” (Koller, 1979: 186–191, спрам Panou, 2013: 4; Baker–Saldahna, 2011: 96–97).

ПОРОВНУЮЦИ ИДИОМИ З ДІЄСЛОВАМИ И ЇХ СЕРБСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

У тим поглавю представимє руски поровнуюци идиоми з дієсловами и їх сербски еквиваленти. Кед слово о сербских еквивалентох ми розликовали три файти, хтори зме и окреме означели: 1. цалком еквивалентни идиоми (хтори у списку подцагнути), а хторим идентични шицки три часци; 2. часточно еквивалентни идиоми (хтори у списку визначени з курзивом), а хторим идентична часц Б и углавним часц А; 3. еквиваленти хтори не представляю сербски идиом, але толкованє значеня руского идиома (вони у списку не визначени окреме).

Сумирајући терминологију у восточнославјанској традицији, Светлана Гољак визначује же ше часц А наволуе и *базна часц поровнованя, тема и ліва часц*, а часц Б *еталон, рема и права часц*. Така структура подрозумјое же ше у устаемнених поровнованьох одвиваю семантични процеси окремној природи засновани на зблјожованю референта и еталона, але не и на їх виедначованю як цо то случай при метафорох (поровнац *Вон магарец и Вон глупи як магарец*) (Goljak, 2009: 211).

У *Руско-сербским словнику*, чия сербска часц базована на шейсцтомним словнику Матици сербској, находзиме шлїдујуци идиомии:

1. жиц як у раю : *живети као мали бог (као бубрег у лоју)*;
2. шпива (крашне) як ангел (ангелчок) : *пева анђеоским гласом, пева лепо као славуј*;
3. шмати на нїм стоя як анц : *одело на њему стоји као саливено*;
4. нагнївал ше як бабин пес : *навукао му се облак на чело*;
5. шедзиц (ляпнуц, лсжиц) як (тота) здохліна (губаба, балєга) : *ни мрднути*;
6. ма розум як у крави : *он има кокошију памет*;
7. набрац (натрепац) на себе як на роги : *натрпати себи на главу*;
8. бежац як бдзина : *жива жеравица*;
9. шмердзиц як бдзина : *смрдетии као твор*;
10. буц вецей бити як сити : *добииао је грдних батина*;
11. жиц як кед би поедли герліче гнїздо (герлічата) : *живе као голубови, једна душа једно тело*;
12. роби (цага) як бияла : *ради као коњ*;
13. ест дачого як блата : *има чега као хладне воде*;
14. збиц дакого як блато : *убити бога у њему*;
15. жиц себе як мали бог (як у кральовским дворе, як у вельким сакайтове) : *живети као мали бог, живети бог богова, живети као бубрег у лоју*;
16. одруциц дакого/дацо як стару бочкору : *бацити кога/што као стару канту*;
17. познац дакого/дацо як стари бочкори : *познавати кога/што као свој џеп*;
18. заспац як на бригу : *заспати као за инат*;
19. спац як бундаш : *спавати као топ*;
20. войсц як витор (бурия) : *улетети (банути) као вихор (бура)*;
21. пада шнїг як вайца (тащата) : *падају врапчије главе*;

22. ма брух як ванджух : има трбушину, *има стомачину као гајде*;
23. бегац (ходзиц) як з веслом : *трчати као мува без главе*;
24. весц ше як пред недобрим : то слути зло
25. ходзиц як по винглю (як з винглю) : *ићи (ходати) као мува без главе*;
26. прибрал (вирихтал) ше як до винчаню : *накинђурио се као нова (сеоска) млада*;
27. ходзи як вирколап : *хода као да је мало онако*;
28. знац як Вирую : *знати као Оченаш*, знати у прсте;
29. вистац як поштарски коњ (як югаски пес) : *уморан као пас*, мртав уморан;
30. бешедовац як до витру : брбљати у ветар;
31. висц як витор : излетети као ветар (вихор);
32. войсц (улециц) як витор : банути као ветар, *улетети као бомба*;
33. роснуц як з води : расти као из воде (као врба из воде);
34. дац дакому як волом (як волови) : *дати коме као за војску*;
35. есц як вол : *јести као мећава*;
36. прејсц як вол : *проћи као поред турског гробља*;
37. вращиц дакому як себе пожичел : вратити коме мило за драго (шило за огњило);
38. бегац як врецено : *врти се као чигра, јури као мува без главе*;
39. буц цихо як вша/уша у храсти : *ћутати као риба (као оловом заливен)*;
40. верциц ше як вша/уша у храсти : непрекидно се врпољити;
41. приповедац (плесц) як галабурда : причати тандара-мандара;
42. бежац як гаче опрез друка : истрчавати као ждребе пред руду;
43. идзе до ньго як до герчковой дзири : има велики стомак;
44. скочиц (руциц ше) як герчок : *скочити као опарен*;
45. робиц (исц) як без глави : радити (ићи) као (мува) без главе;
46. догвариц ше як глухи и неми : никако се нису договорили;
47. шедзиц як глухи : *ћутати као заливен (пањ, риба)*;
48. сплетац як у горучки (як на глушку) : булазнити;
49. скруциц як за гнойом (як за брадлом) : лупити, бубнути;
50. прејсц як голи у покриви : *провести се као бос по трњу*;
51. скакац (бегац, нарабјяц) як гопштур : скакати (трчати, изводити) као будалица;
52. бешедовац як зоз гордова : говорити као из бурета (бачве);
53. замарзнул як грубле (як цомпля) : прозебао је до костију;

54. поробиц як гевтот цо гачи скрал : *урадити као да има две леве*;
55. (на)биц дакого як говеду : *(ис)тући кога као вола у купусу*;
56. давац як з меха (як не зоз свойого) : *давати и шаком и капом*;
57. спораїц (ушориц) дакого як Демко писи нину рапаву : *средити некога ко Панта питу*;
58. дзбац за дачим як пес за пияту ногу : марити као пас за пету ногу (као за лањски снег);
59. ходзиц як шалени з дзверми : *мотати се као шијак*;
60. швечи му як псу дзвончок : *пристаје му као магарцу седло*;
61. плакац як диждж : плакати као киша;
62. биц ше до шицкогo як донгов : *ићи гегаво*;
63. стац як дрвена Мария : *стајати као кип (као дрвени светац)*;
64. спац як древо (як зарезани) : *спавати као клада (као заклан)*;
65. пиц як дуга : пити као дуга (као смук);
66. дудрец як Банячко : *непрекидно гунђати*;
67. дуц ше як пуляк : *јакo се дурити*;
68. дал Бог душу як до пняка : *дрвендека*;
69. бежац як без души : трчати као без душе;
70. сцекац (бац ше) як дябол од крижа : бежати (бојати се) као ђаво од крста;
71. еднац ше як Буљчик з новтарушом : *не могу да се договоре*;
72. кліпкац як жаба у мутлянки (у студзеніни, у кислим млеку) : *гледа као телац*;
73. уперац ше як жаба у праху : *тера своје*;
74. женіц як Янка у Коцуре : *правити рачун без крчмара*;
75. чекац як жертва : *чекај коњу док трава нарасте*;
76. розвязац ше як жидовски мех : *развезао је језик*;
77. жиц як у раю (як у кральовским дворе) : живети као у рају, живети као бубрег у лоју;
78. чувац як жренко ока (у оку) : чувати (пазити) као зеницу ока свога;
79. забиц дакого як пса : убити кога као пса;
80. забуц як умарти : *потпуно заборавити*;
81. сипе диждж як задармо : *лије киша непрестано*;
82. звлекол ше як зайда : *вуче се као пребијена мачка*;
83. шедзиц як закутна баба : *седети у запећку*;
84. буц як залетнік : *бити пети точак у колима*;

85. вшадзи ше винайсец як варешка у запражки : бити у свакој чорби мирођија, бити сваком лонцу поклопац;
86. заспац як зарезани (як мертви) : заспати као заклан (као мртав);
87. спац як заяц : спавати као зец;
88. сцекац як заяц : бежати као без главе;
89. згуркнуц ше на дакого як врани : дигли су на њега галаму;
90. гледац як иглу : тражити као иглу у сену;
91. леє як з кабла (з цивох) : лије као из кабла;
92. познац дакого як стари календар : *познавати кога као свој џеп*;
93. дознац од нього чежко як з каменя : тешко је од нього сазнати;
94. лашиц ше (патриц, пажериц ше) як кандур на колбаси : иде му вода на уста, расту му зазубице;
95. чекац як каня дижджу : *чекати као озебао сунце*;
96. кричац (вадзиц ше) як у карчми : понашати се као у крчми;
97. бежац як каче (качата) за ягоду : *трчати као без главе*;
98. чвиркац як квока : блебетати;
99. шедзиц як квока на вайцох : седети као квочка на јајима;
100. кліпкац як жаба у мутлянки : *гледати (буљити, зијати) као теле у шарена (нова) врата*;
101. бешедовац (гуториц) як кед би з кнїжки читал : говорити као из кнїге (као да чита);
102. кобдзи на пипки як з комина : *дими као из оцака*;
103. коборлує як тот швиня у оборе : прави лом као свиња у обору;
104. треба му як псу пията нога : то му уопште не треба;
105. вирос як за комином : порастао је као да су га ђаволи за уши вукли;
106. кури як комин : пуши као оцак;
107. корци го як Словака жемлік : веома га копка;
108. вецей вредзи як кошта : има вредност али нема цену;
109. идзе му робота як малому дзецку кошулька до задку : *иде му посао као чарапин почетак*;
110. кричиц (йойчиц, дрец ше) як кед би з нього скору дарли : дере се до седмог зноја;
111. подруциц дакому дацо як куковка вайцо : подметнути коме што као кукавица јаје;
112. бежац (лециц) як куля : јурити као метак;
113. крачац як куля : ићи стабилним кораком;

114. круци ше як кура з вайцом : хода овамо-онамо не знајући шта да почне радити;
115. розумиц ше як кура до пива : *разумети се у што као магарац у кантар*;
116. замервиц ше як курче до клоча : заплести се као пиле у кучине;
117. латац ше як шлепи на очи : грабити се постићи нешто;
118. стої як магарец медзи овцама : стоји скрштених руку;
119. тарговиц з Руснаком як з дробним маком : са Русином не вреди трговати јер он само ситну робу продаје и купује;
120. почервеніц як маков квет : поцрвенети до ушију;
121. цадзи ше (розцагуе ше) як малей (олей, цмар) : *вуче се као ладовина*;
122. пада як мана з неба : пада као мана с неба;
123. идзе як подмацене (як по машле) : иде као подмазано;
124. есц як маче : *јести као врабац*;
125. бавиц ше з даким як мачка з мишом (мишу) : играти се с неким као мачка с мишем;
126. жиц (складац ше) як пес и мачка : живе (слажу се) као пас и мачка;
127. ліпню ше на ньго / ню як мухи на мед : *иду као пчеле на мед*;
128. махац з даким як зоз стару метлу : окретати кога око малог прста;
129. присц як на метли : *улетети као бомба*;
130. давац (дзеліц) як з меха (як з не svojого) : давати шаком и капом;
131. розвязал ше як жидовски мех, сипе ше з нього як з торби : развезао је језик;
132. спаднуц як мех : пасти као пун цак (као клада);
133. фучац як мех : јако дахтати;
134. чежко наполніц як дзирави (подарти) мех : бачва (буре) без дна;
135. пошло як з мидлом : *отишло је као по лоју*;
136. не видно це як билого миша (билу мишу) : не даш се видети;
137. змокнуц як миша (миш) : покиснути као миш;
138. цихо е як у мишей дзири : *ћути као риба (као заливен)*;
139. шедзиц як млода : *седи као принцеза*;
140. влапиц ше до дачого як моль до кожуха : прионуту на посао;
141. круци ше (бега, ходзи) як мотого : трчи (хода) по целом селу не мирујући;

142. мучиц дакого як Жидзи Христа : распињати (приковати) кога на крст;
143. робиц як мушка : *радити као црв*;
144. навалел як буюк на червене : *навалио као сивоња*;
145. набиц дакого як неплеху : издеветати кога;
146. ведзе ше му як пред недобрим : то слуги на зло;
147. любиц дакого як коза нож (а фаркаш капусту) : *волети кога као очи хрена*;
148. ходзиц як тота нора, войсц як нудза : *ходати као мува без главе*;
149. обрац дакого як куру до гарчка : узети коме све до голе коже;
150. буц таки як одрутка : бити пети точак у колима;
151. шедзи як на ожогу : *седи као на иглама*;
152. мерковац як на два очи : чувати као око у глави;
153. опиц ше як швиня : опити се као свиња (као *ћускија*);
154. остац як на оцилки : остати без ичега;
155. пошло му як на оцилку : испало му је наопачке;
156. знац дацо як Оченаш : знати нешто као Оченаш (као *својих десет прстију*);
157. исц (ходзиц) як тота пава : гордо (поносно) ходати;
158. жиц себе як пес на паздзерчу : *живети као пас на ланцу*;
159. иде му работа як малому дзецку до пелюшки : иде му посао као чарапин почетак;
160. дзбац як пес за пияту ногу : марити као пас за пету ногу (као *за лањски снег*);
161. набиц дакого як пса : *истући као вола у купусу*;
162. пойсц як пес з косцу : *отићи као покисао пас*;
163. треба ци то як псу пията нога : то ти уопште не треба;
164. циганї як пес : *лаже као псето*;
165. швечиц як псови дзвончок : *пристајати као пилету сисе* (као *крави седло*);
166. уми(ва)ц руки як Пилат од Христа : (о)прати руке као Пилат;
167. плациц як не зоз свойого (як з люцкого); *плаћати као народна банка*;
168. мац пенежи як плеви : *имати пара као криша*, лежати на парама;
169. мац пенежи як Жид плеви : *бити као црквени миш*;
170. познац дакого/дацо як святи Боже : познавати кога/што у душу;
171. войсц як курче до помийох : наивно упасти у невољу;
172. одруциц дакого як помиток : бацити кога у старо гвожђе;

173. вирос як поскона : *порастао је висок као гора*;
174. бегац як з посолену : бити прави вртиреп;
175. приповедац як кед мокре гори : млатити празну сламу;
176. пришкапело ше му як шлепей кури зарно : посрећило му се као ћоравој кокоши да нађе зрно;
177. спуциц нос як пуљак : обесити (спустити) нос;
178. розсипал ше як пушков барут : раздрешио је бисаге;
179. збляднуц як ренда : пребледети као крпа (као зид);
180. зарепиц ше (приліпиц ше) як репик : прилепити се као чичак (као крпељ, као таксена марка);
181. маю тельо дзеци як на речици дзирки : имају буљук деце;
182. вичухал ше як риняве праше : као дете био је нерадан а касније је постао вредан;
183. роби як брамушка з хвостом (як мертви з очми) : *посао му иде као чарапин почетак*;
184. дац ше до работи яж Жид Мишков кулаш : *радити као коњ*;
185. бега як розвора : само трчи, никако не мирује;
186. розвязал ше як жидовски мех (як з торби) : развезао је језик;
187. облекол ше як рондош : *обукао се као одрпанац*;
188. достал (пришло) як з рукава витрешене : *добрио је као на тањиру, пало му је као зрела крушка*;
189. познац дакого як святи Боже : у душу познавати некога;
190. бешедовац як не при себе : бунцати;
191. буц як не при себе : бити ван себе;
192. надзера ше (дре ше) як кед би з нього скору дарли (як кед би го дарли) : *дере се као да га жива деру (као да га кољу)*;
193. лежац як сноп (як древо) : *лежати као клада*;
194. шедзи як спасибагов : *седи као пањ*;
195. буц як живе стрибло : бити као живо сребро (жива);
196. треше ше як студзеніна : *дрхти као шипа на води (као прут)*;
197. цага ше (влече ше) як кравске счисциско (як швиньски черева, як бураги) : *вуче се као пребијена мачка (као ладовина)*;
198. пада шніг як тащата : падају врапчије главе;
199. поотверали уста як тащата : деца су широм поотварала уста;
200. тримац дакого як квеце у погаре : *држати кога као мало воде на длану*;
201. присц як туз на еденац : доћи као кец на десетку;

202. шедзи як туз : седи важан, охол;
203. буц цихо як уша у храсти : *ћутати као заливен*;
204. вшадзи ше винайдзе як уша : свуд се утрпа где га не треба;
205. могол би лециц як фицерий : кост и кожа;
206. ходзи як францияш : има икс-ноге;
207. ходзиц за даким як хвост (хвосцик) : *пратити некога као сенка*;
208. робиц (трапиц ше) як хринов хробак : ради полако тежак посао;
209. рихтац ше як худобни (цар) до войни : дуго се спремати за одлазак;
210. цадзи ше як малей (цмар) : *вуче се као ладовина (као пуж, као рак)*;
211. патриц як целе на нову капуру : гледати као теле у шарена врата;
212. цеши ше як Бораї у мачецу : поноси се нечим неважним;
213. вицирел очи як цибулі : исколачио је очи;
214. кричи (звискуе) як тот чикош : виче (дере се) из свег гласа;
215. роби як шаркань : *ради као црнац*;
216. влече ше (цага ше) як шарканьов хвост (як тота швеценїна): *вуче се као пребијена мачка*;
217. мерац як злато : мерити као у апотеци;
218. є як шашка : *једе као мењава*;
219. исц як шашка : *ићи као на чудо*;
220. не буц як други швет : не бити као сав свет;
221. пойсц видзиц як швет стої : отићи упознати свет;
222. вшадзи ше винайдзе як швиня у бундавох : где год дође, направи штете;
223. стац просто як швичка : стајати усправно као свећа;
224. знац плївац як шекера до сподку : пливати као секира;
225. роснуц як шефа : расти као коров;
226. буц слаби (худи) як шитар : бити сенка од човека;
227. бежи як шлепе : *трчи као без главе*;
228. пошол як богатому по шмерц : *као да смо га по смрт послали*;
229. облечени є як шнурка : јако лепо је обучен;
230. ма язык як у крави хвост : има језик као крава;
231. то ище як так : то је још Боже помози.

АНАЛИЗА ВИГЛЕДОВАЦКОГО КОРПУСА

У вигледованим жридлу, у *Руско-сербским словнику*, находза ше 232 руски идиоми у хторих поровнуюца часц (ліва часц, часц А) дієслово. З оглядом на то же дзепоедни идиоми маю и два еквиваленти у сербским язичу наш вигледовацки корпус уключуе 281 сербски еквивавалент. Цалком еквивалентни идиоми (хтори у списку подцагнути), а хторим идентични и часц А и часц Б и часц В, ест 53. Часточно еквивалентни идиоми (хтори у списку визначени з курзивом), а хторим идентична часц Б, ест 109; 87-мерим з нїх идентична и часц А. Еквиваленти хтори не представяю сербски идиом, але свойофайтове толковане значеня руского идиома, ест 119. Процентуално виражене цалком еквивалентни идиоми ест 19%, часточно еквивалентни идиоми 39%, а описни еквиваленти 42%.

Найчастейши дієслова у поровнуючих идиомах хторим компарандум дієслово то дієслова хтори описую човеков стан (насампредз дієслово *буц*) и способ човекового рушаня (насампредз дієслова *исц* и *ходзиц*).

Дієслово *буц* у рижних формах зазначене 13 раз (у идиомах под числом 10, 13, 39, 84, 138, 150, 192, 196, 204, 221, 227, 230, 232). Остатні идиом характеристикни по тим же форма дієслова *буц* у трецей особи презента (ε) випущена бо субект виповедзени. Кед то маме у виду мож повесц же ше и при поровнуючих идиомах хторим компарандум меновнік або заменовнік стретаме зоз випущенима формами дієслова *буц* (напр. *Ноц [ε] видна як дзень*).

Дієслово *исц* зазначене 7 раз (43, 45, 109, 123, 157, 159, 220) а його префиксовани форми *пойсц* 5 раз (135, 155, 162, 222, 229), *войсц* 3 раз (20, 32, 172), *присц* 3 раз (129, 189, 202), а *висц* и *прейсц* по раз (31, 36). Дієслово *ходзиц* зазначене 9 раз (23, 25, 27, 59, 141, 148, 157, 207, 208). Обачуеме и други дієслова рушаня: *бежац* / *бегац* (8, 23, 38, 42, 51, 69, 97, 112, 141, 175, 186, 228), *сцекац* (70, 88), *скочиц* / *скакац* (44, 51), *лециц* (112), *крачац* (113); дзепоедни похасновани пейоративно: *звечиц ше* / *влечиц ше* (82, 198, 217), *винайсц ше* (85, 205, 223), *круциц ше* (114, 141), *цадзиц ше* (121, 211), *цагац ше* (198, 217), *верциц ше* (40), *скруциц* (49), *биц ше* (62), *згуркнуц ше* (89), *коборловац* (103), *розцаговац ше* (121), *махац* (128), *наваліц* (144).

Медзи фреквентними дієсловами и *робиц* / *поробиц* (12, 45, 54, 143, 184, 209, 216), *шедзиц* (5, 47, 83, 99, 139, 151, 203), *мац* (6, 22, 169, 170, 182, 206), *жиц* (1, 11, 15, 77, 126, 158), *спац* / *заспац* (18, 19, 64, 86, 87), *дац* / *давац* (34, 56, 68, 130, 185), *биц* / *набиц* / *збиц* (14, 55, 145, 161), *знац* / *дознац* (28, 93,

156, 226), *познац* (92, 171, 190), *кричац* / *кричиц* (96, 110, 215), *пиц* / *опиц ше* (65, 153) и др.

Часц В поровнюючого идиома зоз дієсловами часто уключує назви животиных *пес* (4, 29, 58, 60, 79, 104, 126, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165), *кура* (114, 115, 149, 177), *швиня* (103, 153, 198, 223), *миш* / *миша* (125, 136, 137, 138), *вша* / *уша* (39, 40, 204, 205), *крава* (6, 198, 231), *вол* (34, 35, 36), *таще* (21, 199, 200), *жаба* (72, 73, 100), *мачка* (125, 126), *маче* (124, 213), *квока* (98, 99), *курче* (116, 172), *герчок* (43, 44), *шашка* (219, 220), *шаркань* (216, 217), *донгов* (62), *пуляк* (67), *грамушка* / *брамушка* (184), *бияла* (12), *буяк* (144), *кандур* (94), *каня* (95), *куковка* (111), *герлічка* (11), *магарец* (118), *овца* (118), *конь* (29), *заяц* (87), *врана* (89), *гаче* (42), *каче* (97), *целє* (212), *говедо* (55), *моль* (140), *мушка* (143), *коза* (147), *фаркаш* (147), *пава* (157), *пуляк* (178), *праше* (182), *кулаш* (184), *хробак* (209), *шитар* (227), *вирколап* (27). У сербских еквивалентох заступени шлідуюци назви животиных: *пас* / *псето* (29, 58, 79, 126, 158, 160, 162, 164), *мачка* (82, 125, 126, 198, 217), *мува* (23, 25, 38, 45, 148), *кокошка* / *квочка* (6, 99, 177), *миш* (125, 137, 170), *конь* (12, 75, 185), *врабац* (21, 124, 199), *теле* / *телац* (72, 100, 212), *риба* (39, 47, 138), *во* (55, 161), *магарац* (60, 115), *свиња* (103, 153), *тиле* (116, 165), *крава* (165, 232), *сивоња* (144), *смук* (65), *зец* (87), *кукавица* (111), *пчела* (127), *црв* (143), *крпель* (181), *пуж* (211), *рак* (211), *славуж* (2), *голуб* (11), *твор* (9), *ждебе* (42). У литератури ше визначує же у случаю приписованя людских прикметох животином приходзи до двойністей метафоризації бо ше прикмети хтори ше перше приписую животином познейше хасную у опису человека (Vidović Bolt, 2007: 417; Bunk–Orašić, 2010: 238).

У значним чишле идиомах заступени предмети и продукти вязани за обисце, як и часци обисца: *мех* (56, 76, 130, 131, 132, 133, 134, 187), *метла* (128, 129), *куля* (112, 113), *весло* (23), *вингля* (25), *врецено* (38), *гордов* (52), *криж* (70), *зайда* (82), *варешка* (85), *игла* (90), *кабел* (91), *кніжка* (101), *пипка* (102), *клочє* (116), *мидло* (135), *нож* (147), *гарчок* (149), *ожог* (151), *паздзерче* (158), *помиток* (173), *рендa* (180), *барут* (179), *торба* (187), *погар* (201), *швичка* (224), *шекера* (225), *сноп* (194), *речица* (182), *друж* (42), *плєва* (169, 170), *зарно* (177); *комин* (102, 105, 106), *дзвери* (59), *цива* (91), *обор* (103), *гной* (49), *брадло* (49), *капура* (212); *бочкора* (16, 17), *гачи* (54), *кошулька* (109), *кожух* (140), *пелюшка* (159), *рукав* (189), *шнурка* (230); *студзенїна* (72, 197), *цмар* (121, 211), *кисле млеко* (72), *запражка* (85), *колбаса* (94), *жемлік* (107), *олєй* (121), *мед* (127), *пиво* (115), *рондьош* (188). Дзепоедни зоз наведзених лексемох одражую живот у обисцу у прешлосци та идиоми з нїма за млади генерациї представяю архаизми.

Мале число идиоомох уключую желеняву або рошлїни, напр. *капуста* (147), *цибуля* (214), *бундава* (223), *мак* (120), *покрива* (50) и др.

Дзепоседни поровнуюци идиоми уключую поняца хтори ше дотикаю духовней сфери, углавним християнскей терминології: *Бог* (15, 68, 171, 190), *Вируя* (28, 156), *Жид* (142, 170), *Христ* (142, 167), *рай* (1, 77), *ангел / ангелчок* (2), *древена Мария* (63), *дябол* (70), *криж* (70), *Оченаш* (156), *Пилат* (167).

До поровнующих идиоомох зоз дієсловами зоз народох уключени, окрем Жидох (76, 131, 142, 170, 185, 187), Словаци (107) и Руснаци (119).

Генерално патраци, векша векшина поровнующих идиоомох з дієсловами описую одредзени човеково прикмети (вонкашні и нукашні) и стан у хторим ше человек находзи. Векшина з нїх похасновани зоз негативнима конотациями.

ЗАКЛЮЧЕНЯ

На основи *Руско-сербского словника* (Рамаџ и др., 2010) у руским язiku видзелени 232 поровнуюци идиоми хторим поровнуюца часц дієслово.

Найчастейши дієслова у руских поровнующих идиоомох зоз дієсловами то *буц*, *исц*, *ходзиц*, *бежац*, *робиц*, *шедзиц*, *мац*, *жиц*, *спац*, *биц* и *дац*. Векша векшина поровнующих идиоомох з дієсловами описую одредзени човеково прикмети (вонкашні и нукашні) и стан у хторим ше человек находзи.

У часци зоз хтору ше перша часц поровнує по фреквенції ше визначую назви животиных. Зоз животиных до руских идиоомох найчастейше уключени *пес*, *кура*, *швиня*, *миш*, *крава*, *вша*, *вол*, *таце* и *жаба*, а до сербских еквивалентох *пас*, *мачка*, *мува*, *кокошка*, *миш*, *коњ*, *врабац*, *теле* и *риба*. Идиоми з назвами зоз рошлїнского швета ридши.

Значне число идиоомох уключує назви предметох и продуктох вязаних за обисце, але окрем лексемох *мех* и *комин* по фреквенції ше не видзелує ані една друга.

Менше число поровнующих идиоомох з дієсловами уключує 11 поняца хтори ше дотикаю духовней сфери, углавним християнскей терминології, а медзи нїма найфреквентнейша лексема *Бог*.

Од 281 зазначеного сербского еквивалента цалком еквивалентни идиоми єст 19%, часточно еквивалентни идиоми 39%, а описни еквиваленти 42%.

Вериме же тото поровнуюце вигледованє оможлїви же би ше у значней мири спатрели подобносци и розлики медзи рускими и сербскими идиомами и

же будзе хасновите прекладательом зоз руского на сербски и зоз сербского на руски.

Mihajlo Fejsa

COMPARATIVE IDIOMS WITH VERBS IN RUTHENIAN AND THEIR SERBIAN EQUIVALENTS

Summary

The paper deals with Ruthenian comparative idioms in which the comparandum is a verb. The corpus, based on the Ruthenian-Serbian Dictionary, included 232 comparative idioms with verbs as the first part of the structure. All elements of the structure of comparative idioms with verbs were considered. The most frequent verbs used as the comparandum (e.g. буц, исц, ходзиц, бежиц, робиц, шедзиц, мац, жиц, спац, биц, дац) were indicated, and a conclusion was reached that they mostly express meanings connected to people. Three kinds of Serbian equivalents were also determined: completely equivalent idioms (19%), partially equivalent idioms (39%), and translation equivalents (42%).

Key words: Ruthenian language, Serbian language, idioms, comparative idioms with verbs, translation equivalents

Михајло Фејса

ПОРЕДБЕНИ ИДИОМИ СА ГЛАГОЛИМА У РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Сажетак

Рад се бави русинским поредбеним идиомима у којима је компарандум глагол. Корпус, заснован на Русинско-српском речнику, садржи 232 поредбена идиома са глаголима који представљају први део структуре. Аутор посвећује пажњу свим елементима структуре поредбених идиома са глаголима. Он указује на најчешће глаголе који се користе као компарандум (нпр. буц, исц, ходзиц, бежиц, робиц, шедзиц, мац, жиц, спац, биц, дац) и закључује да ти глаголи углавном изражавају значења повезана са људима. Аутор утвђује и три врсте српских еквивалената – потпуно еквивалентни идиоми (19%), делимично еквивалентни идиоми (39%) и преводни еквиваленти (42%).

Кључне речи: русински језик, српски језик, идиоми, поредбени идиоми са глаголима, преводни еквиваленти

LITERATURA

- Baker, M.–Saldahna, G. (eds.) (2011). *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Bunk, A.–Opašić, A. (2010). Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36 (2), 237–250.
- Fink-Arsovski, Ž. (2002). *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Goljak, S. (2009). Ustaljena poređenja u srpskom i beloruskom jeziku sa aspekta idiomatičnosti. U: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 38/1*. Beograd: Međunarodni slavistički centar na Filološkom fakultetu. 211–220. (Rad štampan ćirilicom.)
- Ivanovska, B.–Groszler, A. (2011). Animal Idioms in German and Their Macedonian Equivalents. U: Točanac D.–Gudurić S. (prir.) (2011). *Primenjena lingvistika danas – između teorije i prakse*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Filološki fakultet u Beogradu. 27–36.
- Omazić, M. (2002). O poredbenom frazemu u hrvatskom i engleskom jeziku. *Jezikoslovlje*, 3 (1-2), 99–129.
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle and Meyer.
- Kovačević, B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mršević-Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Panou, D. (2013). Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation. *Theory and Practice in Language Studies*, 3 (1), 1–6.
- Ramač, Ju. (2002). *Gramatika ruskoho jazika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Ramač, Ju.–Timko-Djitko, O.–Medješi, H. & Fejsa, M. (2010). *Rusko-serbski slovnjnik / Rusinsko-srpski rečnik*. Novi Sad: Univerzitet u Novim Sadze – Filozofski fakultet – Katedra za ruski jazik i literaturu i Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoch. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Seidl, J.–McMordie, W. (1987). *English Idioms and How to Use Them*. Oxford: Oxford University Press.

- Varga, A.–Groszler, A. (2008). Animal Idioms and Their Romanian Equivalents. *Lucrări științifice*, 40 (3), 369–373.
- Vidović Bolt, I. (2007). Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. U: Marjanić S.–Zaradija Kiš A. (ur.) (2007). *Kulturnij bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. 403–423.

СЛОВАКИСТИКА

Zuzana Tirova*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 811.163.41'246.2: 811.162.4'246.2(497.113)
DOI: 10.19090/gff.2018.2.217-229
Стручни научни рад

STAVOVI GOVORNIKA O SRPSKO-SLOVAČKOJ DVOJEZIČNOSTI U VIŠEJEZIČNOJ VOJVODINI**

Dvojezičnost u Vojvodini predstavlja prirodnu pojavu. Istraživanja slovačko-srpske dvojezičnosti sve su popularnija u 21. veku, pre svega među dvojezičnim lingvistima i psiholozima u Vojvodini (Mijavec, Dudok, Tirova, Šimonji-Černak). Ovi naučnici bavili su se istraživanjem slovačko-srpske dvojezičnosti, čiji su nosioci vojvođanski Slovaci, te uticaja na maternji slovački jezik, preplitanja jezičkih kodova, pedagoških aspekata dvojezičnosti itd. Međutim, pored Slovaka, dvojezični govornici koji paralelno u svakodnevnom životu koriste i srpski i slovački jezik jesu i pripadnici većinskog srpskog stanovništva koji žive u mešovitim sredinama. Cilj istraživanja bila je analiza upravo te srpsko-slovačke dvojezičnosti sa aspekta govornika. Odgovarajući na dvadeset pitanja u anketi, petnaest ispitanika izjasnilo se o tome koliko su savladali slovački jezik, kada, koliko često i sa kim komuniciraju na slovačkom, šta su prednosti, a šta mane dvojezičnosti. Rezultati ankete nam pokazuju da svi ispitanici smatraju da dvojezičnost ima više prednosti nego mana, i da upotreba slovačkog ili srpskog jezika zavisi od situacije i komunikacijske potrebe. Svi ispitanici dobro vladaju dijalekatskim oblikom slovačkog jezika koji su naučili u mešovitim sredinama. Ispitanici koji su imali i formalno obrazovanje – pohađali časove slovačkog jezika – pokazali su da su kompetentniji za pisanje na slovačkom, te za komunikaciju na književnom slovačkom jeziku.

Ključne reči: dvojezičnost (bilingvizam), srpski jezik, slovački jezik, višejezičnost, jednojezičnost.

1. UVOD

1.1. Vojvodina je multietnička, multikonfesionalna, multikulturalna i multijezička sredina. Prema popisu iz 2011. godine Vojvodina je imala 1 931 809 stanovnika, i to 1 289 635 (75%) Srba (Jančić, 2012: 30) i, pored njih, još 25

* tyrova@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i literature u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (broj 178017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

različitih naroda i nacionalnih zajednica (Mađari, Slovaci, Hrvati, Rumuni, Rusini, Romi itd.). Slovaka je prema popisu iz 2011. godine bilo 50 321 (Jančić, 2012: 31). U Vojvodini je u službenoj upotrebi šest jezika (srpski, mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski), ali u svakodnevnoj su upotrebi i drugi, manje frekventni jezici. Vojvođani su u gotovo svakodnevnom kontaktu sa svojim sugrađanima druge etničke ili verske pripadnosti, i zbog toga je za ovu teritoriju specifična kultura međusobnog uvažavanja, tolerancije i dijaloga. Različite kulture u Vojvodini prožimaju se i utiču jedna na drugu. Dvojezičnost ili višejezičnost normalna je pojava još od davnina, pošto su stariji ljudi često govorili više jezika, tj. učili su, uvažavali i upotrebljavali jezike svojih komšija. U poslednje vreme pitanje dvojezičnosti ili višejezičnosti zaokuplja pažnju lingvista, psihologa, pedagoga.

Melaniya Mikeš¹ je prva u Vojvodini počela da proučava dvojezičnost. Ona je inspirisala i mnoge dvojezične vojvođanske Slovake da proučavaju slovačko-srpsku dvojezičnost, te je to oblast koju istražuje nekoliko novosadskih lingvista (npr. Myjavcová, 2001; 2009; 2015; Dudok, 2002; 2008; Tirova, 2006; 2012; 2016), a neki se ovom temom bave sporadično (Horáková, 2002). Ova oblast može da bude i predmet istraživanja ostalih lingvista (Sokolović, 2014; Novotná, 2009a). U pomenutim radovima analizira se slovačko-srpska dvojezičnost pripadnika slovačke nacionalne zajednice koji žive u Vojvodini, bilo onih čija su oba roditelja Slovaci, ili onih kojima je jedan od roditelja slovačke nacionalnosti. Istraživanja u kojima su nosioci slovačko-srpske dvojezičnosti i pripadnici srpske nacionalnosti nalazimo u radovima mlađe generacije lingvista: V. Novotne (Novotná, 2009b), D. Sokolovića (2009) i Z. Tirove (Týrová, 2016). Pored toga, psiholog Ružena Šimonji Černak istraživala je i pedagoške aspekte slovačko-srpske dvojezičnosti (Šimoniová–Černáková, 2013; Šimonji Černak, 2012).

Za Slovake u Vojvodini karakteristična je prirodna dvojezičnost. Ovo možemo reći i za pripadnike većinskog stanovništva koji su u svakodnevnom direktnom kontaktu sa Slovacima u naseljima sa mešovitim slovačko-srpskim stanovništvom. Slovaci za sporazumevanje u okviru etničke grupe uglavnom koriste dijalekatske oblike slovačkog², a vrlo retko standardni slovački jezik (u školama,

¹ Njen prvi rad, „Problematika ranog bilingvizma”, izlazi davne 1961. godine (Mikeš, 1961), a dvojezičnost je ostala primarna oblast njenog istraživačkog rada.

² Slovaci u Vojvodini pretežno govore srednjoslovačkim dijalektima; jedino stanovnici naselja Pivnice i Selenča (isključivo katolici) govore zapadnoslovačkim dijalektima. O dijalektima u Jugoslaviji govori knjiga Jozefa Štolca „Reč Slovákov v Juhoslávii” (Štolc, 1968).

medijima). U kojoj meri i kada će se služiti maternjim jezikom ili većinskim srpskim jezikom zavisi od raznih sociolingvističkih činilaca. Slovaci su u stanju da koriste slovački i srpski jezik kao alternativne kodove (Tirova, 2012: 281).

To što su slovački i srpski jezik, kao slovenski jezici, genetski srodni i tipološki bliski doprinosi činjenici da Slovaci lako uče srpski jezik, a Srbi lako uče slovački. Međutim, često ne mogu da uoče granicu između dvaju jezičkih sistema, što rezultira jezičkom interferencijom³. Zbog toga slovačko-srpska dvojezičnost predstavlja veoma specifičnu vrstu jezičkih kontakata. (Tirova, 2012: 281).

2. DVOJEZIČNOST

2.1. Istraživanja u svetu

Trenutno na svetu ima 7097 živih jezika, kojima se govori u 242 države (www.ethnologue.com). Prostom matematikom možemo zaključiti da je broj jezika mnogostruko veći od broja zemalja, a iz toga zaključujemo da mnogi jezici imaju ograničenu službeno upotrebu, ili uopšte nisu u službeno upotrebi. Broj zemalja koje imaju više od jednog službenog jezika u poslednje vreme sve je veći. Zato je dvojezičnost, odnosno višejezičnost rasprostranjenija od jednojezičnosti.

Dvojezičnost, tj. bilingvizam (lat. bilinguis), kao sposobnost pojedinca, grupe ili naroda da se služi dvama jezicima, počela je da se proučava tek devedesetih godina dvadesetog veka. Tada su psiholozi i lingvisti pre svega proučavali uticaj dvojezičnosti na razvoj inteligencije i mišljenja pojedinaca. U to vreme smatralo se da je dvojezičnost štetna, da negativno utiče na mišljenje, inteligenciju, izražavanje pojedinaca.

Tako je nemački učitelj Jan (Jahn) smatrao da dete, ukoliko bi trebalo da uči dva jezika ili više njih, nijedan od tih jezika ne bi moglo da savlada i bilo bi potpuno smeteno, pošto bi mu svaki od jezika pružao drugačiji pogled na svet (prema: Paradis–Lebrun, 1984: 9).

Oto Jespersen (1922: 148) smatrao je da savladavanje dvaju jezika smanjuje sposobnost deteta da nauči nove stvari koje bi u životu trebalo da zna, a to su zaključili i Smit (Smith, 1922), Saer (1923) i Keli (Kelley, 1936). Ovi naučnici dvojezične govornike okarakterisali su kao manje inteligentne, kao one koji imaju manji fond reči i lošije se izražavaju, mucaju, a smatrali su da dvojezičnost može

³ Jezička interferencija jeste odstupanje od norme nekog jezika u govoru bilingvala usled dejstva strukture drugog jezika (Đorđević, 2000: 158).

smanjiti inteligenciju cele etničke zajednice i oslabiti kreativnost. Na osnovu današnjih saznanja o dvojezičnosti zaključujemo da su ova istraživanja bila pogrešna, pre svega zato što su naučnici upoređivali jednojezičnu decu iz srednjih slojeva, koja su išla u dobre škole, sa decom doseljenika iz nižih socijalnih slojeva, koji su jezik nove zemlje u kojoj su se nastanili poznavali samo delimično. U ovim istraživanjima nisu uzimali u obzir ono najbitnije, a to je socijalno-ekonomski status i stepen znanja pojedinih jezika.

Presudno je istraživanje dvojezičnosti iz 1962. godine, kada su Pil i Lambert (Peal–Lambert, 1962) dokazali da dvojezični govornici postižu bolje rezultate od jednojezičnih, kao i da je ova pojava pozitivna, te da razvija mišljenje, inteligenciju i kreativnost. I kasnija istraživanja dvojezičnosti (Oren, 1981; Genesee, 1987; Bialystok, 1991; Baker, 1996) pokazala su da su dvojezična deca bolja od jednojezične u metajezickoj svesti i savladavanju tehnika čitanja i pisanja (Bialystok, 2006), kreativnija, fleksibilnija i opuštenija u kontaktima sa ostalima. Neka od istraživanja dokazuju da dvojezična deca imaju veće matematičke sposobnosti (Petit–Rosenblatt, 1994).

2.2. Definisane dvojezičnosti

Strana literatura iz oblasti dvojezičnosti veoma je bogata, a teorija i definicija dvojezičnosti ima raznih. Jedna od starijih definicija jeste Blumfildova, prema kojoj dvojezičnost predstavlja sposobnost upotrebe dvaju jezika ili više njih u sličnoj meri kao i svog jezika (Bloomfield, 1933: 56). U sociolingvistici osnovna je definicija U. Vajnrajha, prema kojoj dvojezičnost podrazumeva praksu naizmenične upotrebe dvaju jezika (Weinreich, 2004: 17).

Najčešće citirana definicija dvojezičnog govornika jeste ona koju je dala švedsko-finska dvojezična naučnica Tove Skutnab-Kangas:

Bilingvalni govornik je neko ko može da funkcioniše na dva (ili više) jezika, bilo u monolingvalnoj, bilo u bilingvalnoj zajednici, u skladu sa sociokulturnim zahtevima koje te zajednice ili sam govornik postavljaju u odnosu na komunikativnu i kognitivnu kompetenciju pojedinca, na istom nivou kao i izvorni govornik, i ko pozitivno može da se identifikuje sa obe jezičke grupe (i kulture), odn. sa svim jezičkim grupama (kulturama), ili sa njihovim delovima (Skutnab-Kangas, 1991: 111).

Ova definicija najoptimalnije izražava suštinu funkcionisanja (idealne) dvojezične komunikacije savremenih prirodnih dvojezičnih govornika (uglavnom pripadnika nacionalnih manjina).

Sa navedenim stavovima švedsko-finske autorke ne slažemo se po pitanju dvojezične kompetencije na nivou izvornih govornika, pošto nije kod svih korisnika dvaju jezika jezička kompetencija na istom nivou u svim oblastima, a pre svega zavisi od komunikacijskih potreba. Za naš model dvojezičnog govornika kriterijum perfektnosti (za oba jezika, u svim situacijama) smatraćemo suvišnim, pošto je dobro poznato da je u praktičnom životu vrlo ograničen broj jezičkih stručnjaka u redovima dvojezičnih govornika. Oni mogu komunicirati, menjati jezičke kodove, ali ne bez lingvističke interferencije.

U svom radu za dvojezične govornike smatraćemo pojedince koji u komunikaciji sa drugima alternativno koriste dva jezika (srpski i slovački), u zavisnosti od situacije, sredine, komunikacijskih potreba. Izbor jezika najčešće će zavisiti od toga sa kime, o čemu i gde komuniciraju. Ovi srpsko-slovački dvojezični govornici ne moraju u jednakoj meri da savladaju oba jezika, niti ih moraju svakodnevno i u istoj meri koristiti.

2.3. Predmet i cilj istraživanja

U radu ćemo analizirati srpsko-slovačku dvojezičnost sa aspekta govornika. Predstavnici srpsko-slovačke⁴ dvojezičnosti, pored Slovaka, takođe su i pripadnici većinskog srpskog stanovništva koji su u čestom kontaktu sa njima (uglavnom u naseljima u kojima Slovaci čine većinu ili makar polovinu stanovništva), te svakodnevno slušaju slovački jezik. Cilj našeg istraživanja bio je da dobijemo odgovore na sledeća pitanja: da li ispitanici smatraju sebe dvojezičnim govornicima, gde su i kako naučili slovački, kada, gde i u kojoj meri komuniciraju na slovačkom jeziku, da li kod njih dolazi do preključivanja kodova, koje okolnosti utiču na odabir jednog od jezika, te kako percipiraju sopstveni nivo znanja slovačkog jezika.

2.4. Korpus i metodologija istraživanja

Građa za istraživanje sakupljena je u periodu od 2015. do 2017. godine. Metodom anketiranja proučavali smo dvojezičnost. Najveći deo materijala za istraživanje čini petnaest upitnika, popunjenih od strane osam osoba ženskog pola i sedam osoba muškog pola, prosečne starosti 37,5 godina. Od toga deset ispitanika

⁴ Za razliku od ranijih radova, gde je upotrebljavan termin *slovačko-srpska dvojezičnost*, u ovom radu koristimo termin *srpsko-slovačka dvojezičnost*, pošto bi, prema našem mišljenju, prvi jezik koji se navodi u kombinaciji trebalo da bude maternji jezik.

ima završenu srednju školu, a pet osoba visoko je obrazovano. Svi ispitanici srpske su nacionalnosti, rođeni u Vojvodini, u različitim naseljima (Pivnice, Bački Petrovac, Maglič, Kovačica, Aradac, Novi Sad, Stara Pazova), tj. u naseljima u kojima živi veći broj Slovaka, ili pored naselja sa većinskim slovačkim stanovništvom.

3. ANALIZA GRAĐE

Kako smo već naveli, u istraživanju (popunjavanju anketa) učestvovalo je petnaest ispitanika, koji su odgovarali na po dvadeset pitanja (neka pitanja bila su zatvorenog tipa, a negde su ispitanici davali opširnije odgovore). Pored davanja osnovnih ličnih podataka (pol, godište, obrazovanje, mesto rođenja / prebivalište, bračno stanje), ispitanici su odgovarali i na pitanje da li su i formalno učili slovački jezik. Od ukupno petnaest ispitanika, dve su ispitanice kompletno školovanje završile na slovačkom jeziku⁵, dok je deset ispitanika tokom školovanja imalo slovački jezik kao izborni predmet⁶.

Svih dvanaest ispitanika koji su tokom školovanja i formalno učili slovački jezik smatra da je to pozitivna činjenica, te odgovara npr.: „U školi je, u moje vreme, slovački bio obavezan predmet. Svi učenici u srpskim razredima su imali slovački, a to je bilo dobro. Većina Srba u Pivnicama tečno govori slovački. Ali to je dijalekat”. Druga ispitanica naglašava: „Na časovima smo učili slovački književni jezik. Da pišemo i čitamo. Slovački pravopis je teži od srpskog, grešim često, ali ni prijatelji Slovaci ne pišu bolje od mene. Aktivna sam u amaterskom pozorištu. Pišem projekte na slovačkom, igram u predstavama na slovačkom pošto je Srba u selu malo, a Slovaka je više i imaju bogatiji kulturni život”.

Obe informatorke koje su završile kompletno školovanje na slovačkom navode to kao prednost. Jedna informatorka, koja je završila i fakultet na slovačkom jeziku i radi u administraciji, te joj poznavanje slovačkog jezika pomaže, kaže: „Da nisam znala slovački, danas ne bih imala fakultetsku diplomu. Kada je u selu otvoreno istureno odeljenje fakulteta iz Slovačke, ja sam sa 40 godina upisala i

⁵ Obe ispitanice rođene su u Bačkom Petrovcu (1959. i 1968. godine) i u vreme njihovog školovanja nisu postojali razredi na srpskom jeziku, te su i osnovnu i srednju školu završile na slovačkom nastavnom jeziku.

⁶ Svojevremeno je u osnovnim školama postojao izborni predmet *jezik društvene sredine* (mađarski, slovački, rusinski, rumunski), uglavnom u mešovitim naseljima. Na tim časovima učenici su učili slovački književni jezik, pošto su u kontaktu sa susedima Slovacima uglavnom upotrebljavali dijalekatske oblike slovačkog jezika.

završila fakultet. Da nisam znala jezik, ne bih imala tu mogućnost". Druga informatorka naglasila je: „Kada sam upisivala osnovnu školu, u selu nije bilo srpskih odeljenja. Kao mala sam na ulici naučila slovački. Kod kuće smo pričali srpski. A bila sam odlična učenica”.

Od triju informatora koji nisu formalno učili slovački, jedan navodi: „U školi nismo imali mogućnosti da učimo slovački, ali da sam imao izbor, učio bih ga rado”, drugi se sa njim složio da bi voleo da je učio slovački, a treći navodi: „Nisam učio slovački u školi, a mislim i da je najbolje učiti jezik na ulici, onako slušati one koji govore. U školi samo smaraju gramatikom. Celo školovanje sam učio nemački, a nemam pojma da govorim. Slovački znam odlično”.

Svi informatori izjasnili su se da je njihov maternji jezik srpski. Sedam informatora najpre je naučilo srpski, a osam je paralelno učilo oba jezika, pošto su odmalena provodili vreme sa Slovacima.

Tako je kod većine ispitanika primarni kontakt sa slovačkim bio na ulici, dok su dva informatora naučila slovački tek nakon sklapanja braka sa Slovacima (jedna informatorka Novosađanka, koja nakon udaje odlazi u Kovačicu, i jedan informator iz Maglića koji živi u Novom Sadu). Ovi informatori naučili su slovački nakon navršene dvadesete godine života, ali trenutno ga svakodnevno koriste, a slovački im je pomogao i na poslu. Informator navodi da mu je poznavanje slovačkog, nakon odlaska u penziju, pomoglo da ima dodatni posao – obavljanje raznih kurirskih poslova za slovačke firme sa sedištem u Srbiji. Informatorka se nakon završenog fakulteta za turizmologiju zaposlila u turističkoj organizaciji i podjednako komunicira i na slovačkom i na srpskom.

Na pitanje da li više komuniciraju na slovačkom ili na srpskom sedam ispitanika odgovorilo je da pretežno priča na srpskom, pet ispitanika da podjednako komunicira na obama jezicima, dok su tri ispitanika odgovorila da pretežno komuniciraju na slovačkom. Zanimljiv je ovaj odgovor: „I ja i sestra smo se udale za Slovake. Sa decom uglavnom pričam na slovačkom. I na poslu. A interesantno je i da sa sestrom komuniciram na slovačkom. Ne sećam se tačno od kada. Jedino sa majkom pričamo na srpskom pošto je otac preminuo. Retko pričam na srpskom”. Jedan od ispitanika navodi: „Nekad pričam više srpski, nekad slovački. Zavisi kakvo je društvo, zavisi o čemu pričamo. Ponekad počnemo da pričamo na srpskom, a završimo na slovačkom. Nekad je to obrnuto”. I tema razgovora utiče na jezik komunikacije: „Kada pričam sa prijateljicom o poslu, pričamo na srpskom. Pošto radimo u bolnici, a medicinsku terminologiju znam samo na srpskom”.

Iz navedenih konstatacija zaključujemo da se u sredinama u kojima je slovački dominantan jezik Srbi takođe prilagođavaju i češće komuniciraju na slovačkom.

Sledeće pitanje bila je sopstvena procena poznavanja slovačkog jezika (dijalekat naselja, književni jezik, pisanje, čitanje), na skali od jedan do pet (1 – nedovoljan; 2 – dovoljan; 3 – dobar; 4 – vrlo dobar; 5 – odličan). Prosečna ocena poznavanja slovačkog dijalekta jeste 4,8 (samo tri ispitanika sebi su dala ocenu 4; ostalih dvanaest ocenu 5). Jedna informatorka napomenula je da smatra da govori slovački jednako dobro, ili možda jednako loše, kao i vojvođanski Slovaci. Poznavanje književnog slovačkog jezika slabije je ocenjeno. Nijedan ispitanik nije svoje znanje vrednovao nedovoljnom ocenom, dvoje je vrednovalo dovoljnom, četvero dobrom, šestoro vrlo dobrom, a troje odličnom ocenom. U proseku, srpsko-slovački dvojezični govornici smatraju da se vrlo dobro služe slovačkim književnim jezikom, pošto je prosečna ocena 3,67. Pisanje⁷ je veći problem, te troje ispitanika dovoljno dobro piše, petoro dobro, isto toliko vrlo dobro, a odlično tek dvoje, te je prosečna ocena 3,4. Svoje umeće čitanja na slovačkom ispitanici vrednuju višim ocenama: dvoje dobrom, šestoro vrlo dobrom i sedmoro odličnom. Prosečna ocena za čitanje jeste 4,33.

Iz navedenog možemo zaključiti da, prema subjektivnim procenama, srpsko-slovački bilingvalni govornici najbolje čitaju na slovačkom, a najlošije pišu. Komunikacija na dijalektu slovačkog jezika koji su naučili od Slovaka iz naselja u kojima žive zadovoljavajuća je, dok je komunikacija na slovačkom književnom jeziku lošija. Ovo je sasvim logično, pošto i Slovaci u Vojvodini vrlo retko komuniciraju na književnom slovačkom jeziku, te je upotreba ovog jezičkog varijeteta ograničena. Slovački književni jezik koristi se samo u medijima, a u školama to često nije slučaj, jer se umesto književnog jezika u nastavi, u komunikaciji sa učenicima, često koriste slovački lokalni dijalekti.

Na pitanje šta za ispitanike predstavlja slovački dobili smo odgovore iz kojih se vidi da je odnos ispitanika prema drugom (slovačkom) jeziku pozitivan. Sedam ispitanika odgovorilo je da je to njihov drugi maternji jezik ili jezik koji vole koliko i srpski. Jedna informatorka navodi: „Život. Kao da mi je maternji. Samo još da naučim da pravilno pišem”. Jedan od informatora kaže: „Slovački je moja ljubav. Kao i moja žena. Iz ljubavi prema njoj sam naučio ovaj jezik”. Slovački za neke ispitanike predstavlja duhovnu hranu: „Slovački jezik zadovoljava moje kulturne potrebe, moju kreativnost pošto igram u slovačkom pozorištu, pričam sa prijateljima na slovačkom. Navikla sam na slovački. Bez njega ne bih mogla da živim”.

⁷ Slovački pravopis je fonetski, ali i morfološki i etimološki, te savladavanje pravopisnih principa predstavlja problem i izvornim govornicima slovačkog jezika.

Osim emotivne prirode, petoro ispitanika navelo je i ekonomski značaj srpsko-slovačke dvojezičnosti: „Poznavanje slovačkog mi je pomoglo da nađem dodatni posao. Radim za jednu slovačko-srpsku firmu ovde u Novom Sadu. Onako honorarno, jer sam u penziji. Drago mi je da sam imao volju dok sam bio mlađi da naučim slovački”. Jedna ispitanica navodi: „To što pored srpskog odlično govorim i slovački je moja prednost. Lakše sam učila i druge jezike, a i kod zapošljavanja odlično izgleda kada u biografiji imate poznavanje više jezika. Jezici su moć”.

Na poslednje pitanje, da li smatraju da je prednost to što su naučili i slovački jezik, svi ispitanici odgovorili su pozitivno. Na osnovu odgovora možemo zaključiti da i pripadnici većinskog stanovništva mogu da nauče paralelno dva jezika i da se ubroje u grupu prirodnih srpsko-slovačkih dvojezičnih govornika, što je u svakom slučaju, na osnovu svih navedenih činjenica, pozitivno.

4. ZAKLJUČAK

4.1. Kako smo iz naših istraživanja dvojezičnosti mogli da vidimo, ova pojava ima više prednosti u odnosu na jednojezičnost, posebno zbog mogućnosti spoznavanja stvarnosti na više načina (kognitivna funkcija jezika). Kod dvojezičnih i višejezičnih govornika možemo evidentirati relativno veću intelektualnu mobilnost.

U Vojvodini su u upotrebi uvek bila najmanje dva jezika. Mladi polako shvataju da učenje bilo kog jezika može da bude prednost. Šarolikost i višejezičnost Vojvodine veliki su potencijal i veliko bogatstvo. Jezik jedne etničke zajednice ne predstavlja konkurenciju drugom jeziku, i među njima ne postoji suparništvo, nego saradnja u obostranom interesu.

4.2. Rezultati našeg istraživanja pokazuju nam kako funkcioniše srpsko-slovačka dvojezičnost, čiji nosioci nisu Slovaci, nego pripadnici većinskog srpskog stanovništva. Ova dvojezičnost ima slične rezultate kao i slovačko-srpska – upotreba jednog ili drugog jezika (slovačkog ili srpskog) zavisi od individualne potrebe, ali uvek postoje i sfere u kojima je jedan ili drugi jezik obavezan. Srodnost srpskog i slovačkog jezika doprinosi lakšem savladavanju i razumevanju, ali, s druge strane, često dolazi do interferencije slovačkog i srpskog jezika (govornici ne mogu da uoče granicu između dvaju jezičkih sistema). Kako smo iz istraživanja videli, izbor jezika pre svega zavisi od komunikacijskih potreba. U zavisnosti od toga sa kim, o čemu i gde komuniciraju, srpsko-slovački dvojezični govornici biraju jedan od jezika. U nekim je oblastima srpski jezik jedini u funkciji, u nekim oba jezika imaju jednaku upotrebu, a često dolazi i do preključivanja kodova (Tirova, 2016).

Svi ispitanici u našem istraživanju naglašavaju prednost dvojezičnosti i suživota u heterogenoj sredini. Jezik kao sredstvo izražavanja predstavlja otvorena vrata za upoznavanje drugačije kulture, životne filozofije, ali i prihvatanje drugog i drugačijeg. Dvojezičnost je bogatstvo, kako za pojedince tako i za društvo.

Zuzana Tirova

SPEAKERS' OPINIONS ABOUT SERBIAN-SLOVAK BILINGUALISM IN MULTILINGUAL VOJVODINA

Summary

This paper deals with Serbian-Slovak bilingualism in Vojvodina. Bilingualism is a relatively common phenomenon, so Serbian-Slovak bilingualism in the contemporary, multilingual Vojvodinian setting is quite natural. There are several forms of bilingualism, and one of which includes natural bilingual speakers who are members of ethnic minorities (as in the case of Slovaks in Vojvodina), but also Serbs who live alongside Slovaks. Whether a bilingual person from Vojvodina will use one language (Slovak) or the other (Serbian) depends on the communicative situation and the interlocutor (if he/she is bilingual or monolingual). Linguistic competence in both languages is not the same among all Serbian-Slovak speakers, and there is a lot of code-switching in their communication. After the introductory comments, the second part is devoted to issues of the concept of bilingualism, especially concerning the theoretical and methodological bases of bilingualism and various definitions of this concept. This is followed by a description of the research methodology.

The core of the paper describes the methodology of field research with the use of a questionnaire. Then the results of the questionnaire are presented and analyzed. Our informants were bilingual Serbian-Slovak speakers. This study included 15 informants (8 male, 7 female) who were non-Slovaks. The analysis of the results from the questionnaire was directed at several key issues: linguistic competence of bilingual speakers (in Slovak language), how bilingual speakers evaluate their own competence in Slovak, and in which situations they use Slovak. It is optimistic that all informants assessed their bilingualism as an advantage and a positive phenomenon.

Key words: bilingualism, serbian-slovak bilingualism, Serbian, Slovak, multilinguism, monolinguisim

LITERATURA

Baker, C. (1996). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Bialystok, E. (1991). *Language Processing in Bilingual Children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bialystok, E. (2006). Language and Literacy Development. In: Ritchi, W. C. & Bhatia, T. K. (Eds.) (2006). *Handbook of bilingualism*. San Diego: Academic Press. 121–158.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dorđević, R. (2000). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Dudok, M. (2002). O prirodzenom bilingvizme. U: Ed. J. Štefánik (ed.) (2002) *Bilingvizmus: Minulosť, prítomnosť a budúcnosť: Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvizme konanom 22. 2. 2002 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Academic Electronic Press. 53–61.
- Dudok, M. (2008). *Zachránený jazyk*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Genesee, F. (1987). *Learning Through Two Languages: Studies of Immersion and Bilingual Education*. Cambridge: Newbury House Publishers.
- Homišínová, M., Výrost, J. (2015). Reč slovenskej mládeže žijúcej na Slovensku, v Maďarsku, Chorvátsku a Srbsku v reflexii výskumu. *Človek a spoločnosť* [online]. Preuzeto 26. 10. 2017. sa: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=56GC8T9ECASMV YAU7L9FUYK>
- Horakova, R. (2002). O slovačko-srpskom bilingvizmu. U: Stanković, B. (2002). *Slavistika*. Beograd: Slavističko društvo Srbije 2002. 256–266.
- Jančić, Z. (ured.) (2012). *Nacionalna pripadnost. Podaci po opštinama i gradovima*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Preuzeto 9. 2. 2018. sa: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>
- Jespersen, O. (1922). *Language. Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen and Unwin.
- Kelley, V. (1936). Reading Abilities of Spanish and English Pupils. *Journal of Educational Research*, 29, 209–211.
- Mikeš, M. (1961). Problematika ranog bilingvizma. *Pedagoška stvarnost*, 2, 95–104.
- Myjavcová, M. (2001). *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec – Nadlak: Kultúra – Ivan Krasko.
- Myjavcová, M. (2009). *Slovenská jazyková čítanka. O slovenskom jazyku vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

- Myjavcová, M. (2015). *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Novotná, V. (2009a). *Slovenština ve Vojvodině: status a komunikační uplatnění. Disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav slavistických a východoevropských studií.
- Novotná, V. (2009b). Percepční a produkční bilingvismus Srbů v slovenském prostředí Vojvodiny. In: Příhoda, M. & Vaňková, H. (eds.) (2009). *Slovanské jazyky a literatury: hledání identity*. Červený Kostelec – Praha: Pavel Mervar. 81–86.
- Oren, D. L. (1981). Cognitive advantages of bilingual children related to labeling ability. *Journal of Educational Research*, 3, 163–169.
- Paradis, M., Lebrun, Y. (1984). *Early Bilingualism and Child Development*. Lisse: Swets and Zeintuger BV.
- Peal, E., Lambert, W. (1962). The Relation of Bilingualism to Intelligence. *Psychological Monographs*, 27, 1–23.
- Petit, J. – Rosenblatt, F. (1994). *Synthèse de trois années d'évaluation des classes bilingues, hors contrat et associatives à parités horaires. Rapport à l'intention du Conseil régionale du Haut-Rhin*. Colmar: Service langue et culture régionales.
- Saer, D. J. (1923). The Effect of Bilingualism on Intelligence. *British Journal of Psychology*, 14, 25–28.
- Šimoniová-Černáková, R. (2013). *Dvojazyčnost' a jej pedagogické aspekty*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Šimonji Černak, R. (2012). *Dvojezičnost i obrazovanje*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Skutnab-Kangas, T. (1991). *Bilingvizam da ili ne*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Knjiga je štampana ćirilicom.)
- Smith, F. (1923). Bilingualism and Mental Development. *British Journal of Psychology*, 13, 275–282.
- Sokolović, D. (2004). Bilingvizmus Neslovákov v slovenskom vojvodinskom prostredí. U: Štefánik, J. (ed.) (2004). *Bilingvizmus: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského. 91–95.
- Sokolović, D. (2014). *O manjinskim slovenskim jezicima iz perspektive ekologije jezika na primeru lužičkih Srba i vojvođanskih Slovaka. Doktorska*

disertacija. Beograd: Filološki fakultet. Preuzeto 9. 2. 2018. sa: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10017/bdef:Content/download> (Rad je štampan ćirilicom.)

- Štolc, J. (1968). *Reč Slovákov v Južoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- Tirova, Z. (2006). Bilingvizam kao realnost u Vojvodini (sa aspekta slovačko-srpskog bilingvizma). U: Subotić, Lj. (ured.) (2006). *Susret kultura. Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 469–475. (Rad je štampan ćirilicom.)
- Tirova, Z. (2012). Dvojezični diskurs vojvođanskih Slovaka. U: Dudok, M. (ured.) (2012). *Diskursi manjinskih jezika, književnosti, kultura u jugozapadnoj i srednjoj Evropi*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 279–287.
- Týrová, Z. (2016). *Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine. Doktorská dizertácia*. Nový Sad: Filozofická fakulta. Preuzeto 9. 2. 2018. sa: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8208/Disertacija9424.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Weinreich, U. (2004). Jazyky v kontakte. U: Štefánik, J. (Ed.) (2004). *Antológia bilingvizmu*. Academic Electronic Press. 17–23.

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКА

Милан С. Ајџановић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК 811.163.41'373.611
DOI: 10.19090/gff.2018.2.233-244
Оригинални научни рад

НОМИНАЦИЈА ЈАБУКЕ У РЕЧНИКУ СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА**

Рад се бави различитим дериватима којима се номинује плод дрвета јабуке забележеним у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*. Иако се у Речнику даје укупно 125 речи које представљају називе за јабуку, творбеној и семантичкој анализи подвргнута је 91 којој се може одредити мотиватор или особина која је довела до номинације. Међу суфиксалним дериватима најзаступљенији су, у српском језику и иначе високопродуктивни, форманти *-ача* и *-ка*, док су међу особинама које су генерисале извођење најфреквентније оне које се тичу времена дозревања плодова и њихове конзумације, те њихове боје.

Кључне речи: јабука, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, суфиксални деривати, семантичко-творбена анализа.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Уколико се за плод неког дрвета може рећи да је дубоко укоренен у колективној свести српског народа и његовој традиционалној култури, онда је то свакако јабука: она се церемонијално дарује, пре свега будућој невести или новорођенчету, на свадби се кроз прстен гађа, нашла је своје место и у фразеологији (нпр. *зелена јабука* = неискусна девојка, *пала ми је златна јабука у крило* = оженио сам се добром девојком, *горка јабука* = неузвраћена љубав, *послати/добити јабуку* = изазвати кога на двобој / прихватити позив на двобој, *румен као јабука*), те симболизује љубав, здравље, младост, али и мржњу и раздор.¹ Сем тога, али и као последица тога, као ознака за ретко које

* ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Стандардни српски језик (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О томе в. више у Vuksanović, 2016.

воће,² реч *јабука* изразито је полисемична: у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*³ под овом одредницом даје се чак седам различитих значења, чиме се врло јасно показује значај јабуке у Срба. Наравно, њено посебно место није специфична одлика само овдашње културе, нити овог времена, већ јабука има и карактер општег, наднационалног симбола, о чему, између осталог, сведоче и митови старих народа, од којих је (барем у европском културном кругу) најпознатији онај о свађи међу трима грчким богињама, изазваној јабуком раздора, или пак онај старозаветни о забрањеном воћу с дрвета познања, у којем је касније препозната управо јабука. Уколико се има у виду и чињеница да данас у свету постоји чак око 7.500 сорти јабуке, и још скоро упола толико њених тзв. клонова, те да је она једна од најраспрострањенијих врста воћа, с огромним економским значајем – јасно је да овакав њен положај, барем донекле, мора бити у српском језику одређен и у називима који су ту разноликост именују.

1.2. Отуд су предмет овога рада све оне мотивисане лексеме – имајући у виду горенаведено, претпостављамо сразмерно бројне – којима се у РМС означава плод те 'врсте воћке из породице ружа са много подврста', док му је циљ да забележене деривате опише, опише, те да открије особине које су послужиле као својеврсни мотивациони импулси за грађење датих изведеница. При томе, сви ће деривати бити пописани и унети у корпус, без обзира на своју провенијенцију, тј. на изворе из којих су унети у РМС, те квалификаторе који се дају уз њих.

2. АНАЛИЗА

2.1. Посебно место јабуке у српској народној култури заиста се рефлектује и у најобимнијем завршеном српском једнојезичном речнику: не рачунајући саму одредницу *јабука*, у њему се унутар различитих, најчешће самосталних, одредница⁴ даје још следећих 125 различитих лексема, чији је

² Крушка, на пример, у *Речнику* има два значења, док шљива има свега једно. С друге стране, ниједна од ових лексема, очекивано, нема одговарајући синоним.

³ У даљем тексту РМС, при чему ћемо све лексикографске дефиниције давати управо из тог речника.

⁴ Сорга делишес, на пример, наводи се само у оквиру одреднице *родитељ*, а антуновка под одредницом *рент*.

денотат каква јабука:⁵ *авајлија, авајлика, адамовка, антоновка, бабајка, батуленка, бедрика, белина, божићница, бресквача, будимка, видовача, видовка, восковача, говеђача, голубача, делишес, дивљака, дивљакиња, ђула, ђулабија, железовка, жутица, зачинка, звечарка, зеленика, зимаја, зимача, зимица, зимка, зимњаја, зимњача, златара, зуква, зукваја, зуквача, иванчица, ивањача, илињача, јаблан, јабланка, јесенка, јесењача, јонатан, кабларка, кадумана, кардинал, кисељача, кићенка, клудијевка, кожара, колачара, колачарка, коњувача/коњухача, котурача, краљевић, краљица, крупница, лимунка, лимуњача, лудаја, машанка, медањача, мекача, мекуша, мирисавка, михољача, мушкателька, озимача, оманка, памуклија, парадија, парменка, петровача, петровка, петровњача, питомка, погачара, попадија, поскурњача, прислина, прокупка, пртача, прутара, пругача, прutowача, прутуља, ранка, ребрача, ренет/ренета, рибњача, рузмаринка, самониклица, сенабија, сладокусан, сладокусац, слаткача, срчика, стекња, стрекиња, тамјаника, тањирача, тетанка, тетовка, тиквара, титралица, томињача, фунташица, хамајлија, циганлија, циганчица, црвеника, црвенка, црвењајка, црвењача, црљенка, чењача, чехњача⁶, чуњача, шареника, шербетлија, шећерлија, штедљивка, шупљика.*

2.2. Ипак и наравно, нису све ове лексеме предмет нашег рада, будући да је међу њима и одређен број немотивисаних позајмљеница (нпр. *делишес, ђула, ђулабија, јонатан, кадумана, кардинал, оманка, памуклија, парадија, ренет/ренета, сенабија, хамајлија*), или оних чији нам је мотиватор, и поред јасно уочљивог форманта, непрозиран (нпр. *бабајка, батуленка, клудијевка*). Осим тога, с обзиром на то да су речничке дефиниције понекад крајње шкрте и опште,⁷ што у том случају у потпуности онемогућава идентификовање сема које су генерисале трансформацију, нећемо се бавити ни свим семантичким дериватима, који су у прикупљеној грађи сразмерно ретки. Заправо, корпус

⁵ Иако је већ из уводних напомена сасвим јасно да неке од ових лексема имају више од једног значења, оно што можда није познато јесте да неке, не тако малобројне, међу њима нису једнореферентне ни када је у питању номинација воћа: чак њих деветнаест користи се и за именовање крушке (*зимњача, илињача, јесењача, лимунка, медањача, мекуша, михољача, озимача, петровача, петровка, петровњача, питомка, тамјаника, тиквара, црвенка, црвењача, шареника, шербетлија, штедљивка*), оних за именовање грождја има пет (*зачинка, зеленика, кардинал, краљица, тамјаника*), док је једна лексема чак ознака за репу (*тањирача*).

⁶ Ова и претходна лексема дају се као посебне одреднице.

⁷ Исп. нпр. *стекња* 'врста јабуке'.

који ћемо овог пута подвргнути било творбеној, било семантичкој анализи (а најчешће обема) чини следећи 91 дериват: *адамовка, антуновка, бедрика, божићница, бресквача, будимка, видовача, видовка, восковача, говеђача, голубача, дивљака, дивљакиња, железовка, жутица, зачинка, звечарка, зеленика, зимаја, зимача, зимица, зимка, зимњаја, зимњача, златара, зукваја, зуквача, иванчица, ивањача, илињача, јабланка, јесенка, јесењача, кисељача, кићенка, кожара, колачара, колачарка, котурача, крупница, лимунка, лимуњача, медањача, мекача, мекуша, мирисавка, михољача, мушкателька, озимача, петровача, петровка, петровњача, питомка, погачара, поскурњача, посластичарка, прокупка, пртача, пругача, прутара, протовача, прутуља, ранка, ребрача, рибњача, рузмаринка, самониклица, сладокусан, сладокусац, слаткача, срчика, стрекиња, тамјаника, тањирача, тетовка, титралица, томињача, фунташица, циганлија, циганчица, црвеника, црвенка, црвењача, црвењача, црљенка, чуњача, шареника, шербетлија, шећерлија, штедљивка, шупљика.*

2.3. Забележени деривати изведени су укупно 21 творбеним формантом, које ћемо навести с обзиром на њихову заступљеност у грађи.

2.3.1. Мада се суфикс **-ача** по правилу одређује као веома продуктиван – о чему, између осталог, сведочи и *Обратни речник српскога језика* (Николић, 2000), у ком се наводи преко 800 лексема чији је финални сегмент *-ача* – у свакодневной употреби, како се то у литератури на неколико места констатује (исп. нпр. Вавић, 1986: 77; Клајн, 2003: 64), налази се далеко мањи број ових лексема. Међутим, у нашој грађи, с укупно 25 деривата (*бресквача, видовача, говеђача, голубача, зимача, зуквача, ивањача, илињача, јесењача, кисељача, котурача, лимуњача, медањача, мекача, михољача, озимача, петровача, пртача, пругача, ребрача, слаткача, тањирача, томињача, црвењача, чуњача*), овај је суфикс најпродуктивнији.

Дати формант додаје се на глаголске, именичке и придевске основе, при чему би девербативи с обележјем [+ особа] по правилу спадали у *potina agentis*, те не чуди што у нашој грађи они у потпуности изостају, док је број десупстантива (*бресквача, видовача*⁸, *голубача, зимача, зуквача, ивањача,*

⁸ У овом примеру и онима насталим по истом моделу (*ивањача, илињача, михољача, петровача, томињача*), иако су придеви дефакто творбене основе, мотиватори су ипак одговарајуће редуковане именичке сложенице (нпр. *Ивањ[дан] + -ача > ивањача*), те их и смештамо у ову групу, мада постоје и друкчија мишљења (исп. Клајн, 2003: 66).

илињача, јесењача, котурача, лимуњача, михољача, петровача, пругача, ребрача, тањирача, томињача, чуњача) и деадјектива (говеђача, кисељача, медањача, мекача, озимача, пртача, слаткача, црвењача) несразмеран: наспрам седамнаест именица насталих од других именица стоји свега осам оних којима је придев мотиватор.⁹

Такође, како се види из примера који се обично наводе у литератури, али и из наше грађе, суфикс *-ача* јотује финални непалатални глас из основе, тако да Бабић заправо наводи два суфикса (*-ача* и *-јача*), за које сматра да се налазе у комплементарној дистрибуцији: други формант долази само на основе на [н], с изузетком *порицлан-* (Babić, 1986: 77). и И. Клајн (2003: 64), доводећи у сумњу аутономију суфикса *-јача*, сматра да „јотовање делује само на *-н* из основе”. Ипак, грађа нам показује да се, осим овог гласа, за чије јотовање заиста има највише потврда, јотује и [л] (нпр. *кисељача*).

2.3.2. Суфикс *-ка* одређује се као 'један од најважнијих именичких суфикса у словенским језицима', који у српском језику, пре свега због своје знатно редуковане деминутивне функције, има осетно ужу употребу него у источнословенским и западнословенским језицима (Клајн, 2003: 131). Ово, наравно, не значи да он у српском језику није продуктиван, напротив: у Николић, 2000 даје се око 5.000 речи на *-ка*, од којих највећи део чине управо семантички разноврсне лексеме деривирание овим суфиксом, или неким од њиме сложених суфикса. Отуд не чуди и његова продуктивност у именовању плода јабуке, где је њиме деривирано двадесет назива (*адамовка, антуновка, будимка, видовка, зачинка, зимка, јабланка, јесенка, кићенка, лимунка, мирисавка, петровка, питомка, прокупка, ранка, рузмаринка, тетовка, црвенка, црљенка, штедљивка*).

Иако И. Клајн (2003: 134) наводи да се овај формант додаје на различите врсте речи, при чему се за придеве везује скоро само по изузетку, у нашем корпусу налази се чак девет деадјектива (*адамовка, антуновка, кићенка, мирисавка, питомка, ранка, црвенка, црљенка, штедљивка*). Дати деривати настали су везивањем форманта за присвојни (*Адамов, Антунов*)

⁹ Наравно, под условом да смо овде, а и ниже у раду, правилно одредили мотиваторе, будући да се, због значењског и обличког поклапања, те честих лапидарних речничких дефиниција, понегде може говорити о двострукој мотивацији, тј. могућности да се и придев и именица истовремено нађу у датој улози (исп. нпр. сасвим оправдану недоумицу у вези с одређивањем мотиватора: *зима/зим[ски]* + *-ача* > *зимача*).

односно описни (*мирисав, питом, ран, црвен/црљен, штедљив*), или чак трпни придев (*кићен*). Преосталих једанаест деривата по пореклу су десупстантиви (*будимка, видовка, зачинка, зимка, јабланка, јесенка, лимунка, петровка, прокупка, рузмаринка, тетовка*), од којих су два, попут горенаведених примера, настала од редуковане именичке композите чији се остатак поклапа с присвојним придевом (*Видов[дан] + -ка > видовка, Петров[дан] + -ка > петровка*).

2.3.3. Суфикс **-ика**, како то И. Клајн (2003: 88–90) наводи, само је наизглед продуктиван, будући да већина, иначе бројних, речи деривираних њиме спада у пасивни фонд српског језика, при чему највећи део представља управо фитониме. Без обзира на потоње написано, међутим, овај формант у нашој грађи регистрован је у свега седам деривата (*бедрика, зеленика, срчика, тамјаника, црвеника, шареника, шупљика*), при чему се јасно показује дистрибутивна особина тог суфикса, који се најчешће додаје на придевске и именичке основе: десупстантива има три (*бедрика, срчика, тамјаника*), а деадјектива четири (*зеленика, црвеника, шареника, шупљика*). Занимљиво је да се од забележених деривата само *тамјаника* наводи у Клајн, 2003.

2.3.4. Иако је суфикс **-ица** један од најпродуктивнијих суфикса уопште у српском/хрватском језику (исп. нпр. Стевановић, 1964: 551; Бабић, 1986: 135; Клајн, 2003: 113), наш корпус садржи свега пет лексема њиме деривираних (*жутица, зимица, крупница, самониклица, циганчица*), што, међутим, и не треба да чуди, с обзиром на то да су његове две основне функције, у којима се јавља чешће од иједног другог суфикса (Клајн, 2003: 115–116), деминутивна и моциона. Ипак, чак је и у овако ограниченом узорку прва од наведених функција потврђена (*циганчица*), при чему остатак чине још један десупстантив (*зимица*) и три деадјектива (*жутица, крупница, самониклица*).

2.3.5. Исти број потврда у грађи има и **-ара** (*златара, кожара, колачара, погачара, прутара*), продуктивни суфикс који се додаје пре свега на именичке и глаголске основе, док се са придевским ретко везује (Клајн, 2003: 47). Последње показују и наши примери: свих пет деривата јесу десупстантиви. Занимљиво је да И. Клајн (2003: 47–50) међу семантички диверсификованим дериватима добијеним овим суфиксом не наводи ниједан којим би се означио плод јабуке, па чак ни било ког другог воћа.

2.3.6. Суфикс **-њача** настао је перинтеграцијом, те, иако је у речницима потврђен у мноштву речи, скоро без изузетка десупстантива и деадјектива, оних које су општепознате и у свакодневной употреби – знатно је мање (Клајн, 2003: 67). У складу с тим јесте и стање из наше грађе: (свега)

четири деривата изведена су датим суфиксом (*зимњача*, *петровњача*, *поскурњача*, *рибњача*). Ипак, оно што га издваја у односу на остале суфиксе којима се изводе називи за јабуку јесте његова дистрибуција: дати деривати добијени су додавањем суфикса на именице (*зимњача*¹⁰, *поскурњача*¹¹), чак и редуковане (*петровњача*), те, што је нарочито занимљиво, глаголе (*рибњача*). Наиме, у литератури се као девербативи изведени овим суфиксом наводе само *хладњача*, *упртњача* и *напртњача* (Клајн, 2003: 67).

2.3.7. Међу преосталих петнаест суфикса, три су послужила за грађење по трију лексема: **-аја** (*зима* + -аја > *зимаја*, *зимњи* + -аја > *зимњаја*,¹² *зуква* + -аја > *зукваја*), **-арка** (*звечарка*, *колачарка*, *посластичарка*) и **-лија** (*циганлија*, *шербетлија*, *шећерлија*), међу којима је само један дериват добијен од глаголске основе (*звеч[ати]* + -арка), док су остали (несумњиви?) десупстантиви.

У вези са суфиксом *-арка* ваљало би рећи да се он пре свега (понеко би рекао искључиво, исп. нпр. Клајн, 2003: 139) везује за именице, те да није продуктиван; међутим, како видимо, један од забележених деривата, и иначе општепознат, добијен је од глаголске основе.

Ипак, нарочито је занимљив формант *-лија* – добијен од турског *-li*, које је придевског порекла (Клајн, 2003: 145) – који се 'никада није спајао са чисто домаћим основама, него само са одомаћеним турцизмима или другим именицама страног порекла', што је случај и у двама од трију забележених деривата. Међутим, и овде се могу јавити недоумице: ту се може радити о поимениченим адаптираним турским придевима (тур. *şekerli*, *şerbetli*) или о додавању адаптираног турског суфикса, умерено продуктивног у српском језику, на већ одомаћене турцизме *шећер* и *шербет* (тур. *şeker*, *şerbet*), чему бисмо и дали предност, с обзиром на горенаведено запажање И. Клајна.

2.3.8. Два суфикса пак идентификована су у по двама лексемама. Први је **-иња**, потврђен у дериватима *дивљакиња* и *стрекиња*, насталим такође од

¹⁰ Иако би овде дефиниција дата у РМС ('зимска јабука, крушка') дала предност идентификовању придева као мотиватора, а тиме и другог суфикса (*-ача*), предност ћемо због облика дати именици.

¹¹ *Поскура* је 'обредни хлеб у православној литургији, нафора'.

¹² Ни И. Клајн ни С. Бабић у својим монографијама не дају евентуални суфикс **-њаја*, те смо овде принуђени да као мотиватор идентификујемо дати придев.

именичке основе (*дивљак* + -иња,¹³ *стрека*¹⁴ + -иња), док је други сложени формант **-овача**, чија се самосталност понекад доводи у питање (исп. нпр. Клајн, 2003: 66). Наиме, у већини деривата који се наводе као илустрација за постојање датог суфикса може се као мотиватор идентификовати и одговарајући присвојни придев, на који је додат суфикс *-ача*. Ипак, у дериватима *восковача* и *прутовача*, како због значења¹⁵ тако и због нефреквентних облика придева *восков*, *-а*, *-о* и *прутов*, *-а*, *-о* – предност као мотиватору даћемо именици.

2.3.9. Коначно, скоро половина свих забележених суфикса (десет) идентификована је само у по једном деривату (*црвен* + **-ајка** > *црвењајка*; *диваљ* + **-ака** > *дивљака*; *фунта* + **-ашица** > *фунташица*; *мушкат* + **-ељка** > *мушкатељка*; *титра*[*ти*] + **-лица** > *титралица*; *Божих* + **-ница** > *божихница*; *железо* + **-овка** > *железовка*; *прут* + **-уља** > *прутуља*; *мек* + **-уша** > *мекуша*; *Иван*[*дан*] + **-чица** > *иванчица*), међу којима су пре свега присутни десупстантиви (шест), али и деадјективи (три), па чак и један девербатив.

Поједини међу забележеним дериватима и формантима захтевају краћи осврт. Први такав јесте суфикс *-ајка*, за који И. Клајн (2003: 138) наводи свега три потврде, међу којима нема деривата регистрованог у грађи (*љуљајка*, *тоциљајка*, *шевељајка*). С друге стране, *дивљака* се даје у Клајн, 2003: 16 као једина потврда за јединачни суфикс *-ака*. Такође, као један од ретких примера у којима је дериват на *-чица* недеминутивно образовање, у Клајн, 2003: 124 наводи се управо *иванчица*.

2.3.10. На самом крају овог дела анализе ваљало би поменути и лексеме *сладокусан* и *сладокусац*, које се издвајају међу осталима у прикупљеном корпусу. Наиме, прва је једини пример конверзије: из категорије придева прешла је у именице, док је друга једина композита, настала сложено-суфиксалном творбом (*сладо-о-кус-ац*).

¹³ С обзиром на значење овог фитонима ('дивља јабука'), овде би се пре могао идентификовати суфикс **-акиња*, који се, међутим, као самосталан не даје ни у Клајн, 2003 ни у Вавић, 1986.

¹⁴ У РМС *стрека* се одређује као 'издужен, узан део нечега на каквој површини, трака', док је *стрекиња* 'врста пругасте јабуке'.

¹⁵ *Восковача* је 'врста јабуке и шљиве које имају боју сличну воску', док је *прутовача* 'врста црвено испрутане јабуке'.

2.4. Када су у питању особине јабуке које су послужиле за њено именованье, анализу ћемо извршити само на оним дериватима код којих је јасан механизам који је довео до номинације.

2.4.1. Међу оваквим називима својом се бројношћу – с обзиром на основну намену јабуке, рекли бисмо посве очекивано – издвајају они који се тичу времена када јабука дозрева, тј. када се може конзумирати; укупно их је двадесет (*видовача, видовка, зимаја, зимача, зимица, зимка, зимњаја, зимњача, иванчица, ивањача, илињача, јесенка, јесењача, михољача, озимача, петровача, петровка, петровњача, ранка, томињача*). Њихови су мотиватори најчешће имена годишњих доба (тј., непосредно, придеви њима мотивисани) или значајнијих верских празника (Петровдан, Ивањдан, Илиндан, Михољдан, Томиндан). На први поглед, потоњим би припадао и назив *божићница*; међутим, како показује лексикографска дефиниција у РМС¹⁶ и у прикупљеној грађи јединствени квалификатор *етн.*, дериват је мотивисан њеном наменом, тј. обичајном улогом коју јабука има, а не временом када доспева или се конзумира.

2.4.2. Следећу групу, незнатно малобројнију од претходне (осамнаест), чине деривати чији је настанак мотивисан бојом плода или шарама на њему (*белина, жутица, зеленика, златара, лимунка, лимуњача, пругача, прутара, прutowача, прутуља, ребрача, стрекиња*¹⁷, *црвеника, црвенка, црвењајка, црвењача, црљенка, шареника*), при чему је међу њима, када је у питању боја, посве разумљиво, највише речи којима се означава плод црвене боје, који је, без обзира на сву постојећу разноврсност, рекли бисмо, и даље прототип целог рода *Malus*.

2.4.3. Помало неочекивано, међутим, тек на треће место долазе особине које се тичу укуса плода: свега је шест деривата унутар дате подгрупе (*кисељача, медањача, сладокусац, сладокусан, шербетлија, шећерлија*). Ипак, с друге стране, сасвим је предвидљива чињеница да се чак пет међу њима користи као ознака за јабуку пожељног, слатког укуса, док је само *кисељача* ознака за друкчији плод.

2.4.4. Шест деривата налазимо и унутар подгрупе коју чине називи мотивисани наменом и употребом јабуке (*божићница, колачара, колачарка, поскурњача, посластичарка, титралица*). Међутим, иако сразмерно

¹⁶ *Божићница* је '1. јабука која се поклања о Божићу. 2. јабука коју младожења даје девојци кад жели да му постане заручница'.

¹⁷ *Стрекаст* 'пругаст'.

малобројна, ова је скупина посве илустративна када је у питању место јабуке у српској традиционалној култури: плод, као што смо видели, служи не само за јело, тј. припремање посланица (*колачара, колачарка, посластичарка*), већ има јасно место и у народним обичајима (*божићница, поскурњача*) и играма (*титралица*).

2.4.5. По четири деривата служе као називи мотивисани обликом (*котурача, погачара, тањирача, чуњача*), начином раста биљке (*дивљака, дивљакиња, питомка, самониклица*), те каквоћом (*мекача, мекуша, срчика, шупљика*) и величином њеног плода (*крупница, фунташица, циганлија, циганчица*), док је трима означено порекло сорте (*будимка, прокупка, тетовка*), односно мирис, без изузетка пријатан, који плод одаје (*мирисавка, мушкателка, тамјаника*). Међу датим називима посебно су занимљиви *циганлија* и *циганчица*,¹⁸ по свој прилици истозначни, будући да нам није најјасније која је колективна стереотипна представа о Ромима послужила за грађење назива.

2.4.6. Коначно, особина која је послужила за грађење најмањег броја деривата јесте каквоћа коре (*восковача, кожара*), што може бити индикативно када је у питању хијерархија пожељних особина јабуке у Срба.

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. На самом крају можемо закључити да је значај који јабука има у српској народној култури, и не само у њој, јасно видљив и у оном сегменту српског лексикона забележеном у РМС: чак 91 мотивисани назив за ово воће био је предмет наше анализе. Највећим делом у питању су суфиксални деривати добијени додавањем суфикса на именичке (59) или придевске (27) основе, док су остали начини творбе и мотиватори присутни само по изузетку, што је очекивана дистрибуција када је у питању врста како мотиватора тако и творбених поступака. Оно што је занимљиво, међутим, јесте да многе лексеме, по свој прилици, представљају творбене дублете, нарочито када су у питању оне које означавају јабуке које доспевају о неком празнику или имају одређену боју (исп. нпр. *петровача, петровка, петровњача; црвеника, црвенка, црвењајка, црвењача, црљенка*), те да у Клајн, 2003 немају потврду, или представљају крајње ретке или чак нерегистроване творбене моделе.

¹⁸ Док се *циганлија* одређује као 'врста црвене ситне јабуке', *циганчица* је 'врста ситне јабуке мрко-црвене боје'.

3.2. Када су у питању особине које су послужиле за именовање јабуке, на прво место долазе оне које говоре о ономе што је за човека и најважније: о времену када јабука дозрева, а потом о њеном изгледу, пре свега боји, те о облику и укусу. Занимљиво је да, док се приликом именовања какве особе у српском језику¹⁹ у први план стављају особине које на неки начин представљају отклон од очекиваног, пожељног стања – дакле, предност се даје негативним етикетама, које се граде читавим низом форманата и творбених модела – код номинације јабуке, а претпостављамо да исто важи и за плодове другог воћа, ситуација је управо обратна: оне особине које су пожељне јесу оне које најчешће генеришу номинацију, док оне негативне то чине само по изузетку.

3.3. Коначно, још једна занимљивост: иако, дакле, постоји читаво богатство назива за различите сорте јабуке, те иако је сама реч *јабука* изразито семантички диверсификована, њен је деривациони потенцијал сразмерно скроман, те број деривата није у суодносу са тим богатством значења: у РСМ даје се укупно 21 лексема чији је мотиватор ова реч, при чему су, без изузетка, у питању првостепени и другостепени суфиксални деривати (*јабуков*, *јабуковац*, *јабуковача*, *јабуковик*, *јабуковина*, *јабучар*, *јабучара*, *јабучарица*, *јабучарка*, *јабучаров/јабучарев*, *јабучаст*, *јабучетина*, *јабучик*, *јабучина*, *јабучић*, *јабучица*, *јабучји*, *јабучни*, *јабучница*, *јабучњача*, *јабучњак*).

Milan S. Ajdžanović

NOMINATION OF THE APPLE IN A DICTIONARY OF THE SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

This paper examines derivated nouns denoting apples that are found in the six-volume Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language by Matica srpska and Matica hrvatska. The analysis shows that the nouns in question are rather abundant – there are as many as 91 of them – which clearly shows the importance of apples in Serbian traditional culture. Furthermore, the nouns are derived with a significant number of different suffixes (21), among which the most productive are -ača and -ka, two highly productive suffixes in Serbian word formation. Also, when it comes to traits which gave rise to nominating apples,

¹⁹ И не само у њему, већ, како се чини, и у сваком другом (исп. Драгићевић, 2001; Ајџановић, 2007; Штасни, 2013).

the most productive are those which are positive, concern the season of ripening and harvest, and the colour of apples.

Key words: apple, *Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language*, suffixial derivatives, semantic-derivative analysis

ЛИТЕРАТУРА

- Ajdžanović, M. (2008). *Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku (Nacrt za gramatiku)*. Zagreb: ČGP Delo.
- Dragičević, R. (2001). *Pridevi sa značenjem ljudskih osobina u savremenom srpskom jeziku (Tvorbena i semantička analiza)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, Drugi deo, Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU. Novi Sad: Matica srpska. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Nikolić, M. (2000). *Obratni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Palčić. Novi Sad: Matica srpska. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (1967–1976)*. Novi Sad: Matica srpska. Zagreb: Matica hrvatska. (rečnik objavljen na ćirilici)
- Stevanović, M. (1964). *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma) I*. Beograd: Naučno delo. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Štasni, G. (2013). *Reči o čoveku (nominacija čoveka u srpskom jeziku)*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (knjiga objavljena na ćirilici)
- Vuksanović, R. (2016). Simbolika jabuke u srpskoj tradicionalnoj kulturi. *Politika*. Preuzeto sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/369804/Simbolika-jabuke-u-srpskoj-tradicionalnoj-kulturi>

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Slobodan V. Vladušić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 821.163.41.09 Kiš D.
821.163.41.09 Albahari D.
DOI: 10.19090/gff.2018.2.247-256
Оригинални научни рад

KIŠ I ALBAHARI – JEDNA POETIČKA RAZLIKA

Uporedna analiza Kišovog romana *Peščanik* i Albaharijevog romana *Cink* započinje hipotezom da se ova dva dela, uprkos tematskoj sličnosti, poetički razlikuju. Analiza Kišovog romana započinje tumačenjem modifikacija u autentičnom očevom pismu kojim se završava *Peščanik*. U stavu junaka da se sve osipa susrećemo se i sa univerzalnim iskazom, ali i sa autopoetički postavljenim pitanjem: kako književno uobličiti vreme u kom se sve osipa? Kiš to čini putem poverenja u Književnost, tačnije u njenu moć da preobrazi prepoznavanje u viđenje predmeta, te u moć da bude garant kontinuiteta. Nasuprot Kišovom poverenju u Književnost, kod Albaharija se pojavljuje radikalna sumnja u književnost, sumnja u moć njene forme i moć kontinuiteta. Izraz takve radikalne sumnje u književnost jeste žanr metafikcije, koji je istovremeno i karakterističan žanr postmoderne poetike.

Ključne reči: modernizam, postmodernizam, poverenje u književnost, metafikcija, poetika.

Ako bismo se zapitali šta opravdava uporednu analizu romana *Peščanik* Danila Kiša i *Cink* Davida Albaharija, odgovor koji se nameće ticao bi se, svakako, tematske sličnosti ovih dvaju romana. Kao što je dobro poznato, i *Peščanik* i *Cink* tematizuju figuru pokojnog oca. Međutim, kao što to obično biva u procesu komparacije, ono što se pokaže kao različito u jezgru sličnosti interesantnije je od same sličnosti. U konkretnom slučaju biće to poetička razlika koja se razotkriva u tematskoj istovetnosti. Iako je uzorak ispitivanja mali, jer se bavimo komparacijom samo dvaju romana, ipak nam se čini da bi uvidi u poetičke razlike između *Peščanika* i *Cinka* mogli da posluže kao uvod u opsežnija istraživanja na temu razlike između moderne i postmoderne poetike.

Dobro je poznato da je Kiš insistirao na efektu istinitosti u svojoj prozi, što ga je odvelo ka eksplicitnijoj upotrebi dokumenata.¹ Dokument za Kiša nije

* svladusic@ff.uns.ac.rs

¹ Ono što Kiš kaže za Borhesa i njegovu poetiku može biti primenjeno i na samog Kiša i njegovu poetiku: „I sve njegove [Borhesove, prim. S. V.] mistifikacije (lažni izvori, izmišljeni pisci izmišljenih knjiga ili izmišljene knjige postojećih autora, nepostojeći autori

više tek građa koja se koristi za stvaranje uverljivog imaginarnog sveta: dokument postaje sastavni deo pripovedanja. Međutim, dokumentarnost Kišove proze ne podrazumeva da je pisac bio spreman da verodostojnost dokumenta pretpostavi estetskim, simboličkim, filozofskim, pa i autopoetičkim efektima koji bi mogli nastati suptilnim modifikacijama pojedinih elemenata dokumenta. Način na koji Kiš modifikuje dokument da bi ostvario specifične efekte jasno se vidi na primeru pisma koje se nalazi na kraju *Peščanika*.

Dosadašnja istraživanja pokazala su da je u autentično pismo svog oca Kiš uneo nekoliko izmena (v. Babić, 2003: 131–172). Mi ćemo izdvojiti samo one koje su posebno relevantne za našu analizu. U delu rečenice iz pisma koji glasi: „moji mi dragi rođaci daju obilato povoda za neki građanski roman strave i užasa kojemu bih mogao dati ove naslove: 'Parada u haremu' ili 'Praznik vaskrsenja u jevrejskoj kuriji' ili 'Peščanik' (sve se osipa sestro moja)” (Kiš, 1992: 337) Kiš je dodao naziv hipotetičkog romana („Peščanik”), kao i univerzalni iskaz koji cilja na opis duha vremena („sve se osipa sestro moja”). Takođe, na kraju pisma, Kiš je dodao i poznati postskriptum, citat iz *Talmuda* koji glasi ovako: „Bolje je ako se nalazimo među progonjenima nego među progoniteljima” (Kiš, 1992: 349). U navedenom citatu možemo uočiti dobro poznatu etičku komponentu Kišove poetike. To dvojstvo etike i poetike izraženo je formulom „(po)etika”. U dvoglavosti (po)etike (koja se može čitati i kao poetika i kao etika) naglašava se spoj estetske i etičke funkcije književnosti, do kojih je Kiš gotovo podjednako držao. Ako je na kraju pisma, u citatu iz *Talmuda*, naglašen etički momenat Kišovog *Peščanika*, onda se autorskim modifikacijama s početka pisma (dodavanjem naslova „Peščanik” te univerzalnog iskaza „sve se osipa sestro moja”) simbolički ističe i druga komponenta Kišove (po)etike, a to je sama poetika, shvaćena kao problem načina oblikovanja književnog teksta.

Sintagma „sve se osipa sestro moja”, zapisana u pismu iz aprila 1942. godine, na prvi pogled predstavlja univerzalni iskaz koji opisuje epohalnu situaciju vremena Drugog svetskog rata i Holokausta. Ova je sintagma, međutim, i dijagnoza problema sa kojim se susreće književnost u nastojanju da rekonstruiše epohu koja se osula. Svest o sveopštem osipanju predstavlja izazov za poetiku.

ili privatni prijatelji kao pisci, lažne atribucije naslova i dela, lažna datiranja postojećih knjiga) ne služe, dakle, tome da bi podvalili nesrećnim profesorima koji čeprkaju po knjigama klasika, držeći se uglavnom prizemlja fusnota, nego tome ako ne da uvere čitaoca a ono da mu stvore iluziju da se priče koje mu upravo pričaju temelje na činjenicama koje su izneli svedoci i očevici, ljudi dostojni poverenja” (Kiš, 2000: 93).

Kako pisati o ocu u vremenu u kom se sve osipa? Kako književno uobličiti vreme u kom se sve osipa? Iskaz koji spada u domen univerzalnih iskaza tako dobija i svoje autopoetičko osvetljenje. Pred književnost postavlja se zadatak uobličavanja vremena koje, baš zato što se u njemu sve osipa, kao da odbija da se povinuje bilo kakvoj formi, pa tako i književnoj.

Autentičnost moderne književnosti proizilazi upravo iz semantike forme, tj. iz potrebe da se formom književnog teksta posvedoči ono o čemu se pripoveda. Forma je zalog autentičnosti ispriповedanog. Osipanje u vremenu, o kom se pripoveda, mora tako da dobije svoju književnu formu.

Kako uobličiti osipanje, kako osipanju dati odgovarajuću formu? – to su pitanja sa kojima se susreo Kiš. A evo i jedne od mogućih rekonstrukcija njegovog odgovora: osipanju se može dati neka forma samo uz pomoć vere u književnost.

Razume se, ovaj odgovor treba produbiti, a da bismo to učinili, valja se setiti teksta Viktora Šklovskog *Umetnost kao postupak*, koji je Kišu poslužio kao poetička inspiracija za savladavanje problema uobličavanja vremena u kom se sve osipa. Osnovne ideje iz teksta V. Šklovskog dobro su poznate. Šklovski polazi od fenomena prepoznavanja, tj. automatizovane percepcije: „Stvari koje smo opažali nekoliko puta počinjemo da prepoznavamo; stvar je pred nama, mi to znamo, ali je ne vidimo. Zato ništa ne možemo reći o njoj” (Šklovski, 1970: 87). Cilj umetnosti (pa tako i književnosti), prema mišljenju ruskog teoretičara, jeste „da osećanje stvari da preko viđenja, a ne prepoznavanja; umetnički postupak je proces oneobičavanja (отстранение) stvari, postupak otežale forme, koji potencira teškoća i vreme trajanja percepcije” (Šklovski, 1970: 86). Videti stvar umesto prepoznati je – to je, prema mišljenju V. Šklovskog, način na koji se oslobađamo automatske percepcije stvari, koja u našoj svesti ne ostavlja nikakav trag.

Kada se teorija Šklovskog primeni na problem sa kojim se susreo Kiš (kako osipanju dati književnu formu), dobijamo sledeće rešenje. Najpre, duh osipanja prožima priču, što znači da i ona sama mora da trpi posledice tog osipanja. Zato u *Peščaniku* nema hronološki ispriповedane priče. Dragan Bošković to precizno zapaža: „Dok nastaje, priča se osipa, izostaje, isprekidano teče (pesak u peščaniku jedini je metaforički sinonim za priču) neprekidno skrećući pažnju ka tehnikama svoje proizvodnje” (Bošković, 2004: 116). Međutim, ako se u vidu imaju ideje Šklovskog, onda osipanje priče nije samo (negativan) fenomen raspada nečega što je u neko drugo vreme bilo celo i jasno, već je istovremeno i čin književne kreacije kojim se *oneobičava* forma pripovedanja. Fragmenti iz kojih se sastoji Kišov *Peščanik* istovremeno su, dakle, i posledica osipanja – istine vremena o kom se pripoveda – i formalni elementi

jedne nove, oneobičene književne forme. Ta književna forma istovremeno treba i da potvrdi duhovnu situaciju vremena (sveopšte osipanje) i da omogućí da se to osipanje vidi, oseti, doživi, a ne tek primi ili prepozna kao informacija.

Da fragmenti u *Peščaniku* zaista jesu elementi književne forme, a ne tek ostaci priče, svedoči i drugostepena, književna obrada tih fragmenata. Kiš ih najpre numeríše, dakle sistematizuje ih, a onda ih uobličava u cikluse pod sledećim naslovima: „Slike sa putovanja”, „Istražni postupak”, „Ispitivanje svedoka”, „Beleške jednog ludaka”. U prvim trima ciklusima moguće je prepoznati poetičke citate koji imaju književnoistorijsko poreklo: poznato je da su fragmenti u ciklusu „Slike sa putovanja” zapravo Kišova suptilna polemika sa poetikom francuskog „novog romana”, dok se „Istražni postupak” i „Ispitivanje svedoka” mogu čitati u kontekstu poetičkog uobličavanja pripovedanja u pretposlednjem poglavlju Džojsovog *Uliksa*.

U slučaju ciklusa pod naslovom „Beleške jednog ludaka” treba zapaziti to da se u naslovu aktivira jedan paradoksalan žanr; to je „žanr” beleške. Beleška je ono što još nije žanr, ali nije ni sirova tekstualnost, oličena u žanrovski neutralnom pojmu teksta. Beleška zauzima mesto u prostoru između žanrovskog sistema i amorfne tekstualnosti, u kojoj su se žanrovi osuli. Ta unutrašnja ambivalencija „žanra” beleške čini da ona može biti čitana kao sinegdoha ambivalencije fragmenta u *Peščaniku*: fragmenti u Kišovom romanu jesu i krhotine priče, ono što je ostalo kada se priča osula, ali istovremeno su i elementi književne forme koja izrasta na Kišovom poverenju u književnost.

Poverenje u Književnost (koje čini da književnost ovde pišemo velikim početnim slovom) važna je crta Kišove poetike. Ono se temelji na nekoliko svojstava Književnosti. Prvo svojstvo jeste njena moć da posredstvom otežale/oneobičene forme prepoznavanje preobrazi u viđenje. Drugo njeno svojstvo jeste moć da sačuva kontinuitet; upravo je zato u fragmentima *Peščanika* moguće zapaziti jasne znake književne tradicije, dakle književnog kontinuiteta: znake Džojša, Alena Roba Grijea, ali i biblijske Nojeve, ili antičke Haronove barke. Ovde možemo dodati još jednu napomenu: u daljem toku svog stvaralaštva (pre svega u *Grobnici za Borisa Davidoviča*) Kiš pridaje Književnosti i moć da sačuva kontinuitet istine bazirane na konzerviranju glasova/svedočanstava časnih ljudi i pouzdanih svedoka. Takva moć Književnosti postaje uočljiva na pozadini nemoći oficijelne istorije da učini isto.

Upravo zahvaljujući ovom poverenju u Književnost (koje u sebi skladno kombinuje poetički i etički momenat) Kiš može sebe da odredi kao *homo poeticus*-a, tj. kao čoveka Književnosti. O sopstvenom poverenju u Književnost

Kiš takođe svedoči u brojnim esejima o Književnosti, koje čitalac doživljava kao neodvojivi deo njegovog opusa. Upravo zbog toga što jeste čovek Književnosti, neko ko veruje u njenu moć, Kiš je mogao da postane autor ubedljivih poetema, poput „milosti uobličjenja” ili „gorkog taloga iskustva”. Baš zato što je *homo poeticus*, između Kiša i njegove poetike gotovo da nema razlike (aludiramo na žestinu poetičke polemike povodom knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča*): kao da su borba za sopstvenu poetiku i sopstveni život jedno te isto.

Kod Albaharija stvari stoje drugačije u pogledu poverenja u književnost. Naime, Albaharijevo nastojanje da u *Cinku* književno osvetli figuru mrtvog oca dovodi do potpuno drugačijih poetičkih rešenja upravo zato što Albaharijeva postmoderna poetika ne poznaje Kišovo modernističko poverenje u književnost. Raspad priče, koji je kod Kiša koliko eho svetskoistorijske situacije u kojoj se sve osipa (Holokausta) toliko i pozitivno načelo oneobičavanja forme, kod Albaharija se preobražava u posledicu radikalne sumnje u moć književnosti koja nije posredovana nekim svetskoistorijskim događajem.

To se može jasno videti i u razlici između fragmenata u *Cinku* i *Peščaniku*. U Albaharijevom romanu fragmenti nisu, kao u *Peščaniku*, podvrgnuti sistematizaciji uz pomoć numeričkih oznaka, te smeštanja u cikluse koji nose jasne oznake književne tradicije i književne forme, naprotiv: fragmenti u *Cinku* ostaju samo krhotine priče. U Albaharijevom romanu mogu se raspoznati narativne celine (priča o ocu i devojčici, priča o ocu, priča o Americi, priča o priči), ali ne postoji dosledna grafička organizacija fragmenata, kao što ne postoji ni njihova klasifikacija u jasno označene cikluse koji poseduju znakove književnosti. Kod Albaharija postoje samo krhotine priče, ono što je ostalo kada se priča raspala, ili, preciznije rečeno, kada se došlo do poetičke svesti da se priča nikada nije ni mogla ispričati. Upravo zbog toga kritičari, s pravom, naglašavaju teškoće u žanrovskom određenju *Cinka* (v. Damjanov, 2012: 47) – to je tekst koji se otima koliko tradicionalnoj književnoj formi toliko i književnoj tradiciji.

Potvrdu ove teze nalazimo u odlomcima Albaharijevog romana u kojima se pripovedač odriče elemenata književne tradicije, tj. poetičkih rešenja iz istorije književnosti koja bi mu mogla pomoći u formiranju priča o ocu. Evo jednog takvog odlomka:

Postojalo je još nešto: osećanja su staromodna; čovek koji pati za umrlim ocem ne spada u sadašnje vreme, koje nema vremena ni za šta osim za samo sebe, ni u prošlo, ni u mitsko, u kojem se otac jeo i zaboravljao; on spada u neko srednje vreme u kome su se osećanjima pripisivala raznovrsna svojstva, kako moć tako nemoć, kako vrlina tako mana. Želeo sam od svega toga da se oslobodim,

pogotovo mitologije: kastiranog oca, ubijenog oca, rasčerečenog oca, oca kao muške vagine, oca kao majke (Albahari, 2004: 76).

U citiranom odlomku pripovedač se odriče mogućnosti da se pripovedanje o ocu legitimiše i opravda snažnim osećanjem tuge, koje prati smrt oca. Ako su osećanja zastarela, kao što kaže pripovedač, to znači da je zastareo i romantizam i romantičarski koncept književnosti, po kom snažna osećanja opravdavaju čin pripovedanja. Isto važi i za modernističku sklonost ka mitu: odričući se želje da oca prikaže kao (mitski) simbol, pripovedač se odriče i poetike moderne književnosti, u kojoj mit ima značajnu ulogu. Interesantno je da pripovedač ne eksplicira mogućnost da, kao kod Kiša, oneobičena forma priče o ocu legitimiše pripovedanje;² međutim, izostanak eksplicitnog odricanja od moći oneobičene/otežale forme implicitno se odražava u amorfnosti teksta *Cinka*, u nepostojanju formalnog načela pomoću kojeg bi se rasuti fragmenti priče, koja nikada nije ni bila cela, mogli prikupiti u neku samopotvrđujuću književnu formu, formu koja povezuje Albaharijev tekst i književnu tradiciju.

Iz analize prethodnog odlomka, te uvida u amorfnost fragmenata *Cinka* može se zaključiti da Albahariju nedostaje ono što Kiš poseduje, a to je poverenje u Književnost. Sada se pred tumača postavlja sledeće pitanje: šta zauzima prazan prostor koji je ostao na mestu na kom je nekada boravilo poverenje u Književnost? Čini nam se da bi odgovor mogao da glasi: metafikcija.

Razume se, u procesu razjašnjavanja ovog odgovora treba obratiti pažnju na razliku između fenomena metafikcionalnosti i žanra metafikcije. Metafikcionalnost, tj. prisustvo autoreferencijalnih iskaza u književnom tekstu, nije karakteristika jednog određenog književnog perioda ili epohe; ovakav tip iskaza svojstven je književnosti u celini. Nasuprot tome, definicija metafikcije upućuje na postmoderno doba: pojmom metafikcije „se obično obilježeva jedan ogranak postmoderne proze koji naglašenom autoreferencijalnošću problematizira vlastitu fikcionalnost. Autori takve proze očituju visoku svijest o jeziku,

² Ovde bi se mogao pomenuti poetički kontinuitet u Kišovom opusu koji povezuje roman *Peščanik* i priču „Enciklopedija mrtvih”, iz istoimene zbirke priča. Naime, u obama slučajevima tematizuje se figura pokojnog oca, ali isto tako u obama slučajevima dolazi do oneobičavanja književne forme koja je ocu pružila milost uobličjenja. Oneobičavanje književne forme u *Peščaniku* potiče od osipanja priče, dok u „Enciklopediji mrtvih” ono počiva na pripovedačkom snu o idealnoj formi (enciklopedijskog) pripovedanja o ocu. To idealno enciklopedijsko pripovedanje objedinjuje istovremeno i totalno znanje o ocu i maksimalnu lapidarnost izraza.

književnoj formi i samom činu pisanja shvaćajući ga kao vrstu poigravanja s vlastitim standardima i konvencijama” (Biti, 1997: 220). Dakle, pojam metafikcije označava žanr u kom autoreferencijalni iskazi postaju osnovno oblikotvorno načelo teksta. Ovaj žanr karakterističan je za postmodernu književnost i postmodernu poetiku, koja dovodi u pitanje samu mogućnost pripovedanja tako što neprekidno podvrgava sumnji legitimitet pripovedačkih konvencija na kojima se temelji čin pripovedanja. Otuda prisustvo metafikcije odražava sumnju u književnost, pa samim tim i u njena svojstva u koja je verovao Kiš: u moć njene forme, u moć da održi i sačuva kontinuitet.

Upravo je tema kontinuiteta bitna tačka u kojoj se razilaze Kišova i Albaharijeva tematizacija oca. Naime, Kišova modifikacija očevog pisma koja spisku hipotetičkih naslova zamišljenog građanskog romana strave i užasa dodaje i naslov „Peščanik” svoj smisao nalazi u naporu da se *Peščanik* prikaže kao ispunjenje očevog simboličkog testamenta. *Peščanik* bi tako bio roman koji se odaziva na poslednju očevu želju. Ovakav poetički smisao romana pojačan je i završetkom poslednjeg, 66. fragmenta iz ciklusa „Beleške jednog ludaka” (koji neposredno prethodi poglavlju „Pismo ili Sadržaj”), u kom, anticipirajući da će nešto ostati iza njega nakon smrti, glas oca kaže: „Možda će to biti moj sin, koji će izdati na svet moje beleške i moje herbarijume s panonskim biljem (i to nedovršeno i nesavršeno, kao i sve ljudsko)” (Kiš, 1992: 336). U ovom kontekstu nastanak (Kišovog) romana *Peščanik* (koji obuhvata očev testament iz poslednjeg fragmenta u ciklusu „Beleške jednog ludaka”) dobija smisao ispunjenja očeve želje da se objave njegove beleške, čime se naglašava kontinuitet između oca i sina, koji je ostvaren uz pomoć poverenja u Književnost.

Nasuprot prikazu uspelog održanja kontinuiteta kod Kiša, Albaharijev *Cink* sugerije da je kontinuitet ugrožen, pa čak i nemoguć. To je uočljivo u sceni iz *Cinka* u kojoj se otac i sin eksplicitno dovode u vezu. Najpre se čitalac susreće sa iskazom pripovedača (sina): „To sam naučio od njega [oca, *prim. S. V.*]” (Albahari, 2004: 43), čime se konstituiše konvencionalna slika kontinuiteta. Međutim, ovakvo etabliranje kontinuiteta samo je privremeno. Ono služi da se u daljem toku teksta ukaže na događaj diskontinuiteta, koji prevladava osećanje kontinuiteta između oca i sina. Taj događaj najavljuje se kroz lajtmotivsko variranje rečenice: „To sam naučio [od oca, *prim. S. V.*], ali nikada nisam uspeo da ostvarim” (Albahari, 2004: 44). Potom se ovaj slučeni diskontinuitet eksplicira u jasno vidljivom kontrastu između očeve nepromenljivosti/statičnosti i sinovljeve plutajuće promenljivosti, koja je dodatno pojačana različitim pisanjem zamenice *ja* – velikim slovom u slučaju oca, malim u slučaju sina: „Kada bi on rekao 'Ja' ta reč se punila do vrha i jasno se videlo njegovo biće. Moje 'ja' je vetar

promenljivog pravca: dolazim i odlazim, ponekad mimo svoje volje” (Albahari, 2004: 44).

Ukoliko je iz uporedne analize poetičkih načela Danila Kiša i Davida Albaharija moguće izvući neke zaključke, jedan od njih svakako ne bi trebalo da bude vulgarno ubeđenje da je Kiš verovao u književnost, dok Albahari nije. Fenomen poverenja u književnost ne treba razumeti toliko kao biografsku činjenicu (postoje različiti načini ispoljavanja ljubavi prema književnosti) koliko kao poetičku konstrukciju. Kod Kiša poverenje u Književnost postaje poetički generator teksta, tj. način na koji se biografska građa uobličava u (književni) tekst. Kod Albaharija ulogu generatora ima sumnja u moć književnosti. Sumnja u književnost, dakle, ne ukida pripovedanje, već ga, putem žanra metafikcije, omogućava.

Na osnovu goreopisane razlike između (modernog) Kišovog poverenja u Književnost i (postmoderne) Albaharijeve sumnje u književnost, moguće je postaviti još nekoliko preliminarnih hipoteza, tj. tema za razmišljanje. Prvo, trebalo bi razmisliti o drugačijim formama poverenja u Književnost, koje se mogu otkriti u autopoetičkim iskazima pisaca visokog modernizma. Primera radi, u eseju „Džejms Džojns i savremenost” Herman Broh ovako je odredio zadatak umetnosti: „posebnom sudbinskom konstelacijom njoj je dodeljen zadatak da bude žižom anonimnih sila epohe, da ih okuplja u sebi, kao da je sama za sebe duh vremena, da unosi red u njihov kaos i da ih na taj način podređuje vlastitim ciljevima” (Broh, 1979: 142). Nije teško uočiti da za Broha poverenje u Književnost polazi od njene moći da oblikuje totalitet duha epohe.

Zatim, trebalo bi razmisliti o razlici između modernističkog poverenja u (moć) Književnost(i) i postmoderne metafore biblioteke shvaćene kao mesto izvira i uvira svih književnih tekstova. Čini se da *širina* postmodernog tekstualnog prostora, oličenog u metafori biblioteke, zamenjuje poverenje u *moć* Književnosti. Za moderniste književnost je bila instrument, za postmoderniste – stanje. Dalje, izostanak poetički ekspliciranog poverenja u moć Književnosti čini da postmoderna književnost počne da razotkriva nemoć književnosti, na isti način na koji je moderna poezija razotkrivala nemoć romantičarskih pesničkih mitova. Moderna poezija tako u centar svog interesovanja stavlja upravo biće poezije; postmoderna proza putem metafikcije čini isto.

Sumnja u moć književnosti zakonomerno dovodi i do sumnje u to da književnost *sama* može da odgovori na pitanja šta ona jeste ili šta treba da bude, šta znači i čemu služi. Krajnja konsekvencija jeste to da će odgovore na ova pitanja, u vremenu nakon gubitka poverenja u moć Književnosti, možda pružiti

drugi diskursi, a ne književni. Književnost napisana velikim početnim slovom još uvek polaže pravo na sopstvenu autonomiju; kada gubitak poverenja u nju veliko slovo pretvori u malo, onda će nedostatak poverenja moći da dovede u pitanje i njenu autonomiju.

Slobodan V. Vladušić

KIŠ AND ALBAHARI – A POETICAL DIFFERENCE

Summary

A comparative analysis of Kiš's novel *Peščanik* [*Hourglass*] and Albahari's novel *Cink* [*Tsing*] commences with a reference to the apparently similar theme of the two novels: they both deal with the role of the deceased father. The hypothesis is then formed that the two novels, despite their similar theme, are poetically different. To prove this hypothesis, an analysis is conducted of Kiš's modifications of the authentic father's letter, which ends the plot of *Peščanik*. In a statement by *Peščanik*'s protagonist, that "everything dwindles," the reader is confronted with both a universal claim and an autopoietic set problem: how to create a literary time frame in which everything dwindles? Kiš achieves this by trusting Literature. Kiš, much like Šklovski, believes that Literature has the power to convert recognition into the observation of an object. In the same manner, it has the power to keep and preserve continuity. As opposed to Kiš's trust in Literature, Albahari's work demonstrates a radical doubt of literature: the power of its form and the power to preserve continuity are in doubt. A result of this doubt is that fragments in *Cink*, unlike in *Peščanik*, are not marked by literary tradition. Likewise, while *Peščanik* accentuates the continuity between father and son, *Cink* subtly brings forward the doubt into such continuity. The expression of doubt in Albahari is the genre of metafiction. Finally, to the possibility is suggested that the difference between modern and postmodern poetics, among other things, can be understood as a difference between trust in literature and doubt of literature, which results in the appearance of the genre of metafiction.

Keywords: modernism, postmodernism, trust into literature, metafiction, poetics

LITERATURA

- Albahari, D. (2004). *Cink*. Beograd: Stubovi kulture.
- Babić, S. (2003). Koncept, pismo i komentari, *Letopis Matice srpske*, god. 179, knj. 472, sv. 1/2, 131–172. (štampano ćirilicom)
- Biti, V. (1997). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković, D. (2004). *Islednik, svedok, priča*. Beograd: Plato.
- Broh, H. (1979). *Pesništvo i saznanje*. Niš: Gradina.

- Damjanov, S. (2012). *Šta to beše srpska postmoderna?*. Beograd: Službeni glasnik.
(štampano ćirilicom)
- Kiš, D. (1992). *Peščanik*. Beograd: BIGZ.
- Kiš, D. (2000). *Eseji*. Novi Sad: Svetovi. (štampano ćirilicom)
- Šklovski, V. (1970). Umetnost kao postupak. U: Petrov, A. (ured.) (2007). *Poetika ruskog formalizma*. Beograd: Prosveta. 81–94.

ИНТЕРВЈУ

PRIGODNI RAZGOVOR SA RANKOM BUGARSKIM O SADAŠNJOSTI, PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI LINGVISTIKE

Ime i delo profesora Ranka Bugarskog dobro je poznato generacijama studenata jezika i lingvistike na svim univerzitetima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Iz njegovih brojnih knjiga i bezbrojnih članaka učili su, uče i učeće kako mnogobrojni studenti jezika i lingvistike, tako i oni koji su im predavali, predaju ili će tek predavati jezike i lingvistiku. Bugarski se oprobao, dokazao i afirmisao u oblastima anglistike, opšte lingvistike, sociolingvistike, primenjene lingvistike, kontrastivne lingvistike, kontaktne lingvistike i srbistike, ostavljajući originalne i neizbrisive tragove u nebrojenim domaćim i inostranim publikacijama.¹

Pored svoje zavidne naučnoistraživačke produkcije, koja traje bezmalo šest decenija i, na sreću, ne pokazuje znake posustajanja ili zamora (najnovija njegova knjiga jeste *Govorite li zajednički?*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2018), Bugarski je jedinstvena pojava u domaćoj, i ne samo domaćoj, akademskoj zajednici i po najmanje sledećim činjenicama: biran je dva puta za redovnog profesora – prvo Engleskog jezika, a zatim Opšte lingvistike, na Filološkom fakultetu u Beogradu; član je Evropske akademije nauka i umetnosti (*Academia Scientiarum et Artium Europaea*), sa sedištem u Salzburgu; bio je mentor 46 predbolonjskih magistarskih radova i 12 doktorskih disertacija; i, ne na poslednjem mestu, posvećena su mu četiri festšrifta, odn. prigodna zbornika, s radovima njegovih kolega i prijatelja, delom njegovih bivših studenata, što je pažnje vredan presedan, nepoznat čak i u svetskim razmerama – najnoviji takav zbornik jeste specijalno izdanje časopisa *Belgrade English Language and Literature Studies (Belgrade BELLS)*, *Special Issue in Honour of Ranko Bugarski on the Occasion of His 85th Birthday*, broj 10/2018, koji su na Filološkom fakultetu u Beogradu uredile Katarina Rasulić i Ivana Trbojević Milošević.²

* tvrtko.prcic@gmail.com

¹ Celovit popis radova R. Bugarskog, do 2018. godine, pruža *Bibliografija uz Sabrana dela*, 9., dopunjeno izdanje, Čigoja štampa, XX vek, Beograd, 2018.

² Elektronsko izdanje ovog broja časopisa besplatno je dostupno na adresi:
<http://www.belgrade.bells.fil.bg.ac.rs/Bells%2010.pdf>.

Ovaj prigodni zbornik, u celosti na engleskom jeziku, sadrži četrnaest značajnih studija, većinom iz primenjene i kontrastivne lingvistike i sociolingvistike, kojima autorke i autori izražavaju svoje poštovanje i zahvalnost dedikatu, povodom njegovog 85. rođendana. Pečat ovom specijalnom broju *Belgrade BELLS*-a nesumnjivo daje uvodni intervju s Rankom Bugarskim, inače stalna i u našoj sredini dosad retko viđana, ali hrabra i inovativna rubrika ovog časopisa. Iscrpan, sadržajan, poučan i zabavan razgovor, kojem su podjednako doprineli, s jedne strane, odgovori intervjuisanog – kratki, sažeti, jasni, dosetljivi, ponekad duhoviti ili ironični, ali uvek kompetentni i autoritativni, i, s druge strane, pitanja intervjuerke Katarine Rasulić, koja je, i ovog puta uspešno, primenila svoje dugogodišnje novinarsko znanje i iskustvo, sticano, uz ostalo, i u efektном informativno-zabavnom mini tok-šouu *Dvougao*, čiji je koautor i narator. Pomenuti intervju deluje kao svojevrsni scenario za dokumentarni film koji prati sve bitne aspekte profesionalnog života i rada Ranka Bugarskog, polazeći od njegovih početaka, 1961. godine, kada je izabran za asistenta na Filološkom fakultetu u Beogradu, preko njegovog školovanja i usavršavanja u zemlji i inostranstvu, te njegovih glavnih lingvističkih stavova iznesenih u knjigama i člancima, pa zaključno s današnjim danima i njegovim mudrim savetima budućim lingvistima. Na kraju ovog izuzetno vođenog intervjuja, informativnog i inspirativnog u isto vreme, zainteresovani čitaoci shvataju da su saznali, na lep i slikovit način, sve ono što su ‘oduvek’ želeli da znaju ili saznaju o Ranku Bugarskom, a nisu imali gde. S malo vizuelne mašte, pred njihovim očima prikazan je biografski film o životu i radu dedikata, film, i intervju, pod naslovom „Lingvistika kao nauka o čoveku”, tj. *Linguistics as a science of man*, kojem možda nedostaje upotpunjujući podnaslov „viđena očima jednog velikog čoveka”.

Na promociji održanoj dana 10. maja 2018. godine, na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, predstavljeni su knjiga *Govorite li zajednički?* i ovaj prigodni zbornik. Korednica Katarina Rasulić pomenula je prethodna tri zbornika, opisala nastajanje ovoga, od ideje do realizacije, i ukratko prikazala sadržaj svih 14 priloga, dok je dedikat biranim rečima govorio o značaju zbornika, te o urednicama, autorkama i autorima priloga. Predstavljanje prigodnog zbornika sastojalo se i od posebnog razgovora, ili možda intervjuja, s Rankom Bugarskim, ali malo drukčijim od onog štampanog. Naime, združeno podstaknut sadržajem intervjuja Katarine Rasulić i formatom izvedbe *Dvougla*, u kojem se ista pitanja postavljaju dvema osobama, sličnih, ili, znatno češće, suprotstavljenih, mišljenja, preznatiželjni intervjuer Tvrтко Prčić teleportovao je svojim pitanjima intervjuisanog Ranka Bugarskog u različite vremenske dimenzije, koje obuhvataju raspon od oko jednog

veka – između 50-ak godina u prošlost i 50-ak godina u budućnost, s povremenim zadržavanjima u sadašnjosti. Pored ovoga, pitanja su iziskivala veće ili manje angažovanje kritičke i/ili samokritičke introspekcije. Putujući s nama u ovom svojevrsnom akademskom lingvoplovu, zainteresovani čitaoci uvideće, kad se udube u ponuđene odgovore, jezgrovite i nabijene značenjima, sasvim u dedikatovom prepoznatljivom *wit-and-pith*, tj. dosetljivost-i-jezgrovitost, stilu, da su iz njih saznali sve ono što ‘oduvek’ ni sanjali nisu da će saznati o Ranku Bugarskom, jer niko nije sakupio hrabrosti da ga to upita – snovi su se, eto, raspršili.

Sledi pisana verzija pet lingvoplovnih pitanja i odgovora, odgovora opet informativnih i inspirativnih, koje je intervjuisani lično napisao i time postao (nepotpisani) koautor ovog priloga.

Od svojih akademskih početaka, 1961. godine, do danas, bili ste svedok, pa i protagonista, nastajanja novih lingvističkih disciplina ili teorijsko-metodoloških orijentacija postojećih disciplina. Koje od njih smatrate naučnoistraživački najvrednijima i najkorisnijima?

Sticajem okolnosti, moj razvojni put u lingvistici prošao je kroz nekoliko etapa. Prvu je obeležio strukturalizam, koji je ostavio trajan trag u mom razmišljanju o jeziku. Za njim je došla transformaciono-generativna gramatika, koju sam doživeo kao izdanak strukturalne lingvistike pre nego kao zamenu za nju, i koja je moju pažnju držala srazmerno kratko jer nisam bio sklon njenom strogom formalizmu. U velikoj meri samouk, nisam se trajno vezivao ni za koju užu teorijsku ili metodološku paradigmu. U svojim prvim ozbiljnijim istraživanjima, uključujući naročito doktorsku disertaciju o podsistemu engleskih predloga za vertikalnu orijentaciju u prostoru, izgradio sam sopstveni višedimenzionalni analitički sistem koji je, po oceni kompetentnih komentatora, predstavljao svojevrsnu najavu kognitivne lingvistike. Pretpostavljam da ste najpre na to ciljali nazivajući me protagonistom nekih novih orijentacija. Ubrzo potom moja interesovanja za društvene aspekte jezika odvela su me ka sociolingvistici. Teško mi je da kažem šta od pomenutog u nekom apsolutnom smislu smatram najvrednijim i najkorisnijim, jer sve to vidim kao kamenčiće u jednom šarenom i bogatom mozaiku, ali ako bih bio primoran da se izjasnim sada bih izvesnu prednost ipak dao kognitivnoj lingvistici, za koju mislim da najviše obećava.

U narednih 50 godina sigurno će se pojaviti novije lingvističke discipline ili teorijsko-metodološke orijentacije. Koje bi od njih Vas lično najviše obradovala?

Kad me već projektujete pola veka u budućnost, u svom odgovoru počecu od istog vremenskog odsečka u prošlosti, kad je počelo ono što je neposredno relevantno za Vaše pitanje. Konkretno, u mislima se vraćam u 1972. godinu, jednu od najvažnijih u mojoj akademskoj karijeri, kada su objavljeni moja knjiga *Jezik i lingvistika* (koja će dobiti uglednu Nolitovu nagradu) i moj izbor radova Čomskog pod naslovom *Gramatika i um*. Ali za trenutnu temu važnije od toga je predavanje koje sam iste godine održao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, naslovljeno „Lingvistika kao nauka o čoveku”, koje će naredne godine biti štampano u časopisu *Izraz* a potom uneto, kao prvo poglavlje, u knjigu *Lingvistika o čoveku* u ediciji XX vek Ivana Čolovića, 1975. godine. Ovi karakteristični naslovi, kao i naslov intervjuja koji je Katarina Rasulić vodila sa mnom za ovde predstavljeni zbornik radova u moju čast, „Linguistics as a science of man”, odslikavaju moju tadašnju viziju – koja me do danas nije napustila – jedne obuhvatne buduće nauke o jeziku, antropološki zasnovane, koja bi u sebi objedinila strukturalne, funkcionalne, psihološke, sociološke i druge komponente. Tako lingvistika ne bi više bila samo nauka o jeziku nego, po mojoj zamisli, jezički deo jedne šire nauke o čoveku. Takva lingvistika tada nije postojala, niti postoji danas, bezmalo pola veka kasnije, ali bih se najviše obradovao ako bi se u narednih 50 godina na horizontu ukazala makar u nacrtu.

U odgovoru na Katarinino pitanje koji su lingvisti na Vas najснаžnije uticali, pominjete i Noama Čomskog. Danas ste obojica svetski poznati angažovani intelektualci, nesporni, citirani i pitani autoriteti u svojim oblastima, pri čemu Vas razlikuju dve neizbežne datosti: Čomski je pet godina stariji od Vas (7. decembra ove, 2018, godine puni 90 godina), i, iz razumljivih razloga, Čomski ima znatno veću globalnu medijsku dostupnost od Vas. Pored ovih, koje suštinske naučničke razlike i sličnosti uočavate između Vas dvojice?

Hvala na nezasluženom komplimentu, ali ima još jedna neizbežna datost, a to je naprosto nemerljiva razlika u formatu i statusu, koju valjda ne moram objašnjavati. Biće zanimljivije da odmah odgovorim na pitanje iz Vaše poslednje rečenice. Ne vidim neku suštinsku naučničku sličnost, tim pre što nam se polja

interesovanja drastično razlikuju, ali bih ukazao na jednu bitnu razliku. Kao naučnik, Čomski je čovek jedne misaone paradigme, jednog sklopa ideja i preokupacija, koji sve što je izvan tog vidokruga odbacuje – da se poslužim njegovim omiljenim izrazom, karakterističnim za polemike koje je često vodio sa oponentima – kao neinteresantno (“*of no interest*”). Prava lingvistika je ono što njega interesuje, a sve ostalo može biti ovo ili ono ali nije lingvistika. Nasmešio sam se tu skoro kad je, upitan na televiziji N1 ima li šta da doda tekstu Deklaracije o zajedničkom jeziku, koju je upravo potpisao, rekao da nema ništa interesantno (“*nothing of interest*”) što bi mogao dodati onome što tamo piše. Nasuprot tome, ja sam po svom naučnom profilu izrazito eklektičan, uzimao sam sa raznih strana i daleko sam od svake autoritarnosti ili isključivosti. Ovaj kontrast je činjenične prirode i ne podrazumeva nikakav vrednosni sud.

Pre 50 godina u Jugoslaviji je u upotrebi bio srpskohrvatski odn. hrvatskosrpski jezik. Danas su na razvalinama Jugoslavije u upotrebi srpski, hrvatski, bosanski / bošnjački i crnogorski jezik. Koji će jezici, ili jezik, a da to ne budu engleski ili anglozajednički, biti u upotrebi na bivšejugoslovenskom prostoru kroz 50 godina?

Najpre jedna terminološka upadica. U nizu jezika koje nabrajate stoji i bosanski / bošnjački, formulacija koja se kod nas često koristi. Ovo je krajnje redak slučaj dvogubog lingvonima, pri kome kosa crta u pisanju ima značenje ‘odnosno’, što upućuje na nesklonost ka opredeljenju za jedan ili drugi njegov član. Ona proističe iz svesti da izbor jednog od njih može imati određene političke implikacije, kao i želje da se on zbog toga izbegne. Ovo nije mesto za širu raspravu, a u oba slučaja ima argumenata i za i protiv, ali verujem da će našoj publici biti zanimljivo saznanje da je, bez obzira na lične simpatije i odgovarajuću praksu, ozakonjen samo oblik *bosanski*. To je zvanični naziv jezika u BiH kao matičnoj državi većine Bošnjaka, ujedno i jezika bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji, pa je sledstveno tome država Srbija, pristupajući 2006. godine Evropskoj povelji o regionalnim ili manjinskim jezicima, u svom ratifikacionom dokumentu, kao i u pratećem zakonu donetom u tu svrhu, među deset jezika za koje preuzima obaveze zaštite navela bosanski (*Bosnian*) a ne bošnjački (*Bosniak*).

A sada na Vaše pitanje. Nezahvalno je prognozirati šta će se s jezicima dešavati kroz pet decenija, ali pošto to ipak nije dugačak period u životu jezika dozvoliću sebi procenu da će u upotrebi ostati manje-više isti jezici koji su danas na sceni, i pod istim imenima, a uz engleski kao prvi strani jezik. (Usput registrujem duhovitost naziva anglozajednički umesto sadašnjeg anglosrpskog.) Naime, posle

jezičkih raskola i usitnjavanja kroz koje smo prošli ne vidim neke nove realne kandidate za lingvističko osamostaljenje. Pošto na Balkanu još uvek važi dogma iz XIX veka o navodno prirodnom i poželjnom jedinstvu jezika, nacije i države, a novih nacija niti država na ovom prostoru nema više na horizontu, ne može se očekivati ni neki nov jezik. Teorijski, ako bi se Vojvodina u nekom scenariju otcepila od Srbije mogla bi se pojaviti ideja o vojvođanskom jeziku kao njenom glavnom simbolu, ali mi to ne izgleda nimalo verovatno. Još su manje izgledni jezici subregionalnog, lokalnog nivoa, tipa šumadijskog ili vranjanskog, kakve u svom neznanju kao navodno paralelne povremeno zazivaju protivnici bosanskog ili crnogorskog jezika. S druge strane, ne vidim da nekom od sada priznatih jezika preti nestajanje, tako da ne predviđam značajnije poremećaje aktuelne situacije u dogledno vreme.

Šta biste kao Ranko Bugarski, 85-godišnjak, savetovali Ranku Bugarskom, 28-godišnjaku, na početku akademske karijere, 1961. godine? A kako bi, ako bi, mlađi Bugarski na to danas reagovao starijem Bugarskom?

Teško pitanje! Opet imamo raspon od pedesetak godina – period tokom kojeg su se prilike za naučno sazrevanje i istraživanje promenile tako drastično da je današnjim početnicima u lingvistici teško i da zamisle kako su stvari izgledale na početku ovog raspona. U skladu s prilikom, ilustrovaću to ličnim primerom. Ja sam, kao pripadnik prve generacije studenata germanistike (a. engleski jezik i književnost, b. nemački jezik i književnost) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, diplomirao 1957. godine sa najvišim ocenama – a da pritom takoreći nisam ni čuo za lingvistiku. Bilo je tu, razume se, kurseva iz fonetike, gramatike i istorije jednog i drugog jezika, ali nikakvog uvodnog tečaja iz lingvistike, kakav bi se danas podrazumevao na jezičkim studijama. Jedina knjiga iz nauke o jeziku koju sam uspeo da pronađem u oskudno snabdevenoj katedarskoj biblioteci bio je Sapirov klasik *Language: An Introduction to the Study of Speech* iz 1921. godine, u najvećoj meri zaslužan za moje potonje opredeljenje da se posvetim lingvistici. (Uzgred, pozdravljam prisutnu profesorku Jasminu Grković Mejdžor, koja će mnogo kasnije, baš ovde u Novom Sadu, prevesti ovu knjigu na srpskohrvatski i snabdeti je uputnim predgovorom.)

Moj dalji put bio je trasiran po prelasku na Filološki fakultet u Beogradu, i naročito zahvaljujući daljim studijama u Londonu i Njujorku, gde sam nadoknađivao izgubljeno vreme grozničavim preturanjem po knjigama i

kompletima časopisa u odličnim tamošnjim bibliotekama. Tu sam se opremio i za pisanje doktorske disertacije, koje se proteglo na bezmalo šest godina – a zašto, to je upravo poenta cele ove priče. Naime, korpus za moje istraživanje činilo je petnaestak romana savremenih engleskih pisaca po mom izboru, u kojima sam marljivo podvlačio svaku pojavu svakog od „mojih” predloga, ispisujući ih potom u kontekstu, uz gramatičke anotacije, na stotine listića. To je, da podsetim, bilo vreme značajno pre pojave kompjutera u široj upotrebi, a pogotovo interneta, elektronskih korpusa i pretraživača. Time sam bio bitno hendikepiran u poređenju sa današnjim mladim istraživačima, kojima je toliko toga dostupno „na jedan klik”.

Ipak bih na osnovu svega doživljenog „sebi mlađem” savetovao da se na vreme usmeri, da se ne rasipa na više strana nego da pronade svoj domen istraživanja i sopstveni ugao posmatranja jezičkih pojava. Drugim rečima, da u tom pogledu manje nalikuje meni nego na primer Vama, od početka usredsređenom na izabrano šire područje leksikologije i leksikografije, uz prateće tvorbene, semantičke, pragmatičke i kontaktno-kontrastivne aspekte, gde postizete vrhunске rezultate. A kakva bi na to bila reakcija mlađeg Bugarskog – iskreno, to ne znam, ali nije isključeno da bi odvratio nešto u stilu „More, ne smaraj, matori, ti si išao svojim putem a ja ću svojim, i dosta mi je pridika o tome kako je tvoj put bio posut trnjem dok mojim teku med i mleko! Imamo i mi mladi svojih problema, danas i ovde...”.

Izuzetno vredan završni savet doajena srpske i jugoslovenske lingvistike, koji bi trebalo da postane putokaz svim mladim, budućim i sadašnjim, lingvistkinjama i lingvistima na svim meridijanima. I u njihovo ime, najlepše Vam hvala, Profesore!

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У *Годишњаку Филозофског факултета* се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30 %.

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
 - „насловну страну”;
 - рукопис који садржи све илустрације (сlike и графиконе); поред тога још и
 - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
 - наслов рада на српском и енглеском
 - апстракт на српском и енглеском
 - све ауторе и коауторе
 - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,

б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Мишљење анонимног рецензента и текст рада са евентуалним напоменама се достављају аутору да би он у року од 7 дана извршио тражене измене у раду. Уколико рецензент установи да рад није у складу са правописом и да има граматичких и стилских грешака, аутору се враћа рад на лектуру, чије трошкове сноси сâм аутор. Ревидирана верзија рада се шаље рецензенту на увид, те се он изјашњава да ли су тражене измене одговарајуће и да ли рад може да се штампа. Након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

Аутор рада се у року од најмање три месеца од предаје рукописа обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиничном (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно

цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи e-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. оригинални научни рад мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом *Кључне речи*: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком *Key words*: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикана.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је бпт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори)

Књига са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсанд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Đorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „, ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). *Donošenje ustava*. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27–38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица

Игор Лекић

Штампа

Футура

Петроварадин

Тираж

150

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of Philosophy /главни и одговорни уредници: Едита Андрић, Дамир Смиљанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет, 1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)

ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714